

Дзяржаўны музей гісторыі беларускай літаратуры
Акадэмія народнага мастацтва Расіі

БІБЛІЯ ВАСІЛЯ КОРАНЯ ЯК ПОМНІК КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСКАГА І РУСКАГА НАРОДАЎ

Мінск

БІБЛІЯ ВАСІЛЯ КОРАНЯ ЯК ПОМНІК КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСКАГА І РУСКАГА НАРОДАЎ

ISBN 978-985-596-677-8

9 789855 966778

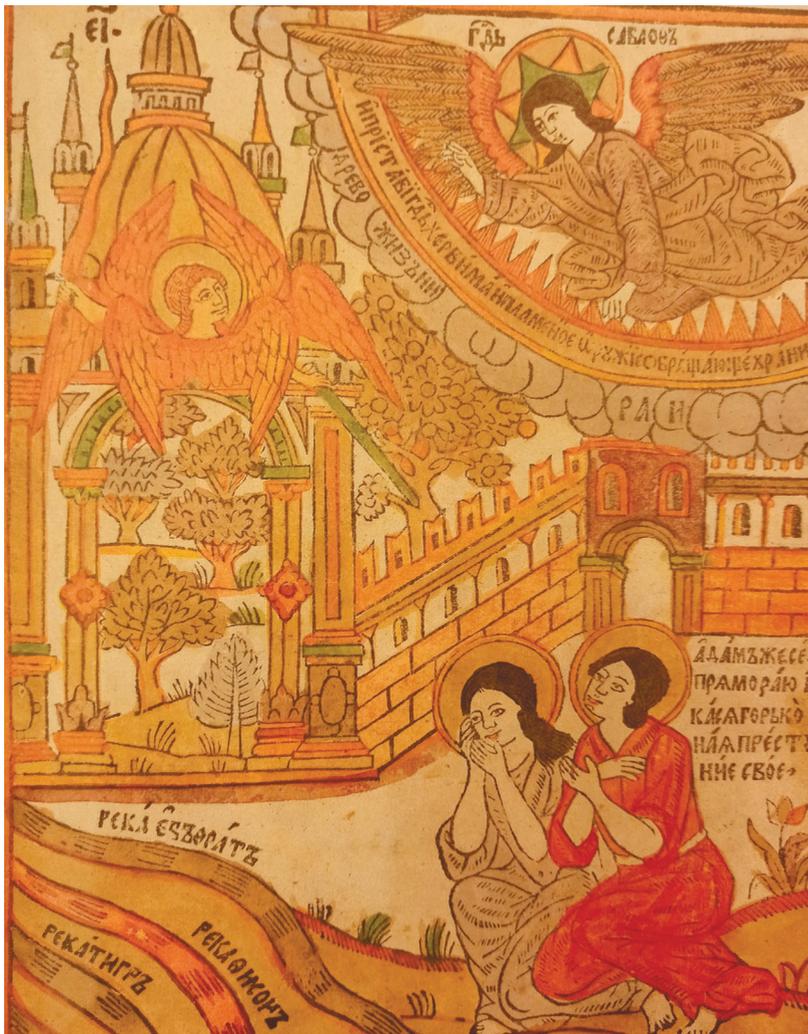
**EGM
ENT**
ИЗДАТЕЛЬСКИЙ ДОМ

1. Біблія Васіля Кораня. Кніга Быцця. Ліст 1. Першы дзень стварэння.
Рэканструкцыя Акадэміі народнага мастацтва (г. Масква)

2. Біблія Василя Кораня. Книга Быцця. Ліст 5. Пяты дзень стварэння.
Рэканструкцыя Акадэміі народнага мастацтва
(г. Масква)

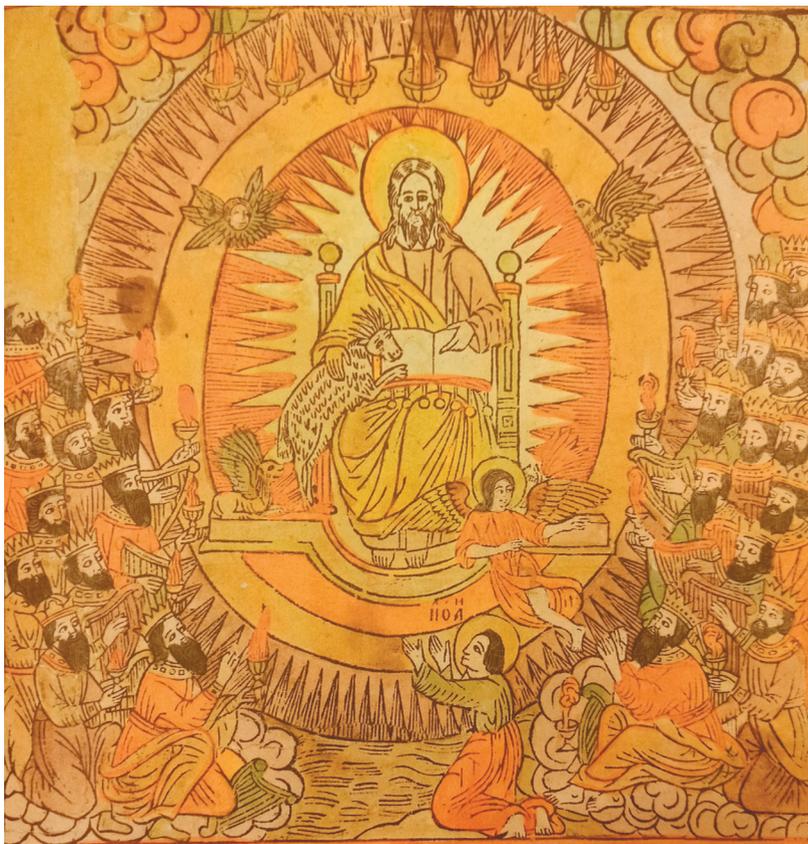
3. Біблія Василя Кораня. Кніга Быцця. Ліст 15. Плач па раі.
Рэканструкцыя Акадэміі народнага мастацтва
(г. Масква)

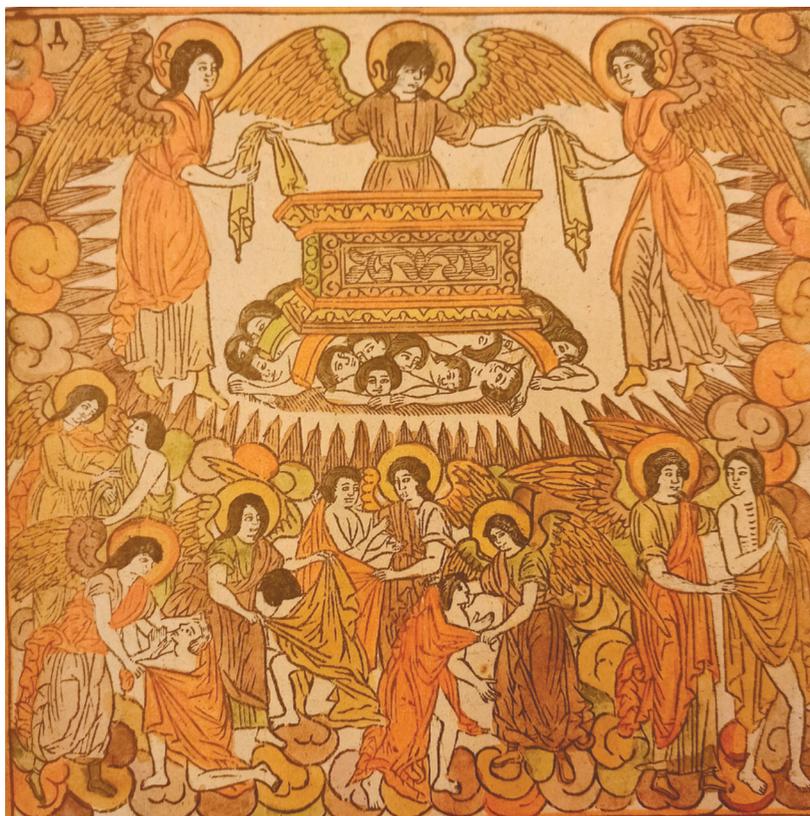
4. Біблія Васіля Кораня. Кніга Быцця. Ліст 16.
Жыццё Адама і Евы на зямлі.
Рэканструкцыя Акадэміі народнага мастацтва (г. Масква)

5. Библия Василя Кораня. Книга Быцця. Ліст 20.
Нараджэнне Яноха. Фрагмент.
Рэканструкцыя Акадэміі народнага мастацтва (г. Масква)

6. Біблія Василя Кораня. Апакаліпсіс. Ліст 1 (21).
Пакланенне Таму, Хто сядзіць на троне. Фрагмент.
Рэканструкцыя Акадэміі народнага мастацтва (г. Масква)

7. Біблія Васіля Кораня. Апакаліпсіс. Ліст 3 (23).
Зняцце пятай пячаткі. Фрагмент.
Рэканструкцыя Акадэміі народнага мастацтва (г. Масква)

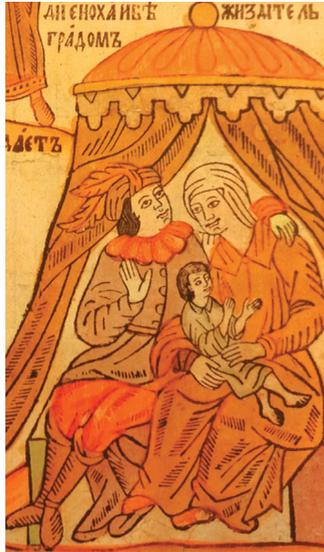
8. Біблія Васіля Кораня. Апакаліпсіс. Ліст 4 (24).
Зняцце шостай пячаткі. Фрагмент. Рэканструкцыя
Акадэміі народнага мастацтва (г. Масква)

9. Біблія Василя Кораня. Апакаліпсіс. Ліст 7 (27).
“И второй ангел воструби...” Фрагмент.
Рэканструкцыя Акадэміі народнага мастацтва (г. Масква)

10. Біблія Василя Кораня.
Апакаліпсіс. Ліст 8 (28).
“И третий ангел воструби...”
Фрагмент. Рэканструкцыя Акадэміі
народнага мастацтва (г. Масква)

11. Библия Василя Кораня. Книга Быцця. Лист 20.
Нараджэнне Яноха. Фрагмент.
Рэканструкцыя Акадэміі народнага мастацтва
(г. Масква)

12. Библия Василя Кораня. Апакаліпсіс. Лист 4 (24).
Зняцце шостаі пячаткі. Фрагмент.
Рэканструкцыя Акадэміі народнага мастацтва
(г. Масква)

13. Біблія Василя Кораня.
Кніга Быцця. Ліст 6.
Стварэнне чалавека.
Фрагмент. Рэканструкцыя
Акадэміі народнага мастацтва
(г. Масква)

14. Біблія Василя Кораня.
Кніга Быцця. Ліст 11.
Першая вопратка.
Фрагмент. Рэканструкцыя
Акадэміі народнага мастацтва
(г. Масква)

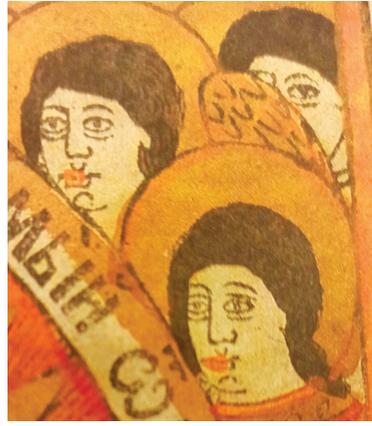
15. Біблія Василя Кораня.
Кніга Быцця. Ліст 17.
Ахвярапрынашэнне Каіна і Аве-
ля. Фрагмент. Рэканструкцыя
Акадэміі народнага мастацтва
(г. Масква)

16. Біблія Василя Кораня. Кніга
Быцця. Ліст 3.
Трэці дзень тварэння.
Фрагмент. Рэканструкцыя
Акадэміі народнага мастацтва
(г. Масква)

17. Біблія Василя Кораня.
Кніга Быцця. Ліст 3. Трэці дзень
тварэння. Фрагмент.
Рэканструкцыя Акадэміі
народнага мастацтва
(г. Масква)

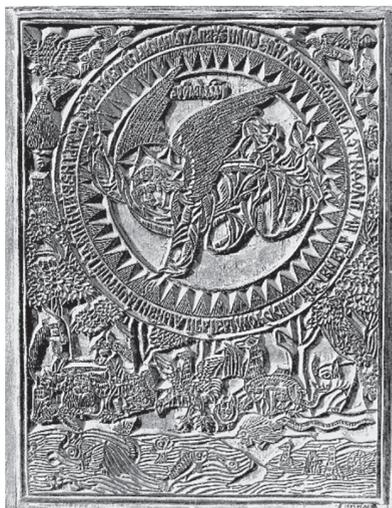
18. Біблія Василя Кораня.
Кніга Быцця. Ліст 7.
“И почил Господь в день седьмой”.
Фрагмент. Рэканструкцыя
Акадэміі народнага мастацтва
(г. Масква)

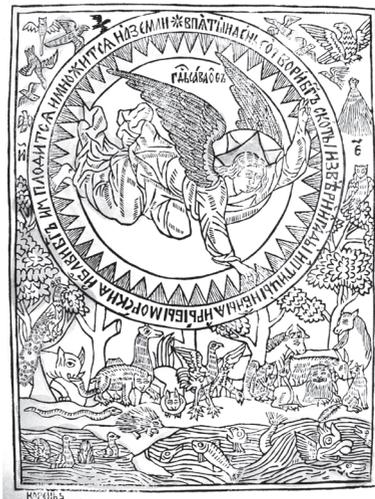
19. Біблія Василя Кораня.
Кніга Быцця. Ліст 7.
“И почил Господь в день седьмой”.
Фрагмент. Рэканструкцыя
Акадэміі народнага мастацтва
(г. Масква)

20. Біблія Василя Кораня.
Кніга Быцця. Ліст 6.
Стварэнне чалавека. Фрагмент.
Рэканструкцыя
Акадэміі народнага мастацтва
(г. Масква)

21. Біблія Васіля Кораня.
Кніга Быцця. Ліст 5. Пяты дзень
тварэння. Рэканструіраваная
друкарская форма

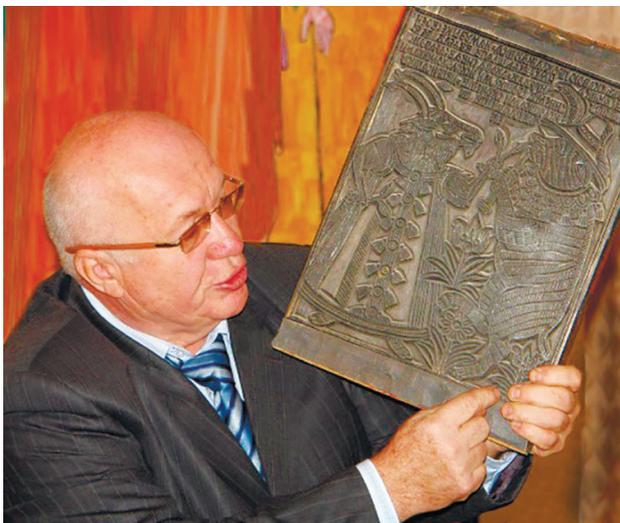
22. Біблія Васіля Кораня.
Кніга Быцця. Ліст 5.
Пяты дзень тварэння.
Рэканструкцыя

23. Біблія Васіля Кораня.
Кніга Быцця. Ліст 14. Скураныя
рызы. Рэканструкцыя

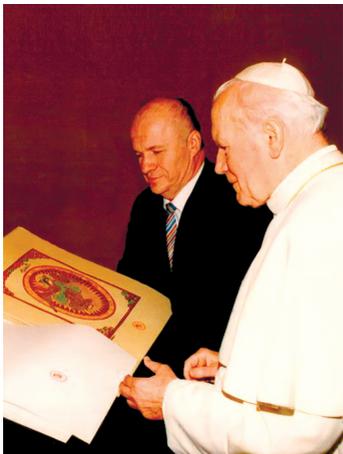
24. Эскізы праект
помніка Васілю Кораню
для г. Дуброўна.
Аўтар Віктар Пензін

25. Віктар Пензін з рэканструіраванай кананічнай друкарскай формай

26. Віктар Пензін дэманструе 7-ы альбом рэканструкцыі Бібліі Васіля Корня

27. Віктар Пензін дэманструе
рэканструіраваную Біблію
Васіля Кораня
Папу Рымскаму Яну Паўлу II.
Ватыкан. 29.12.1993

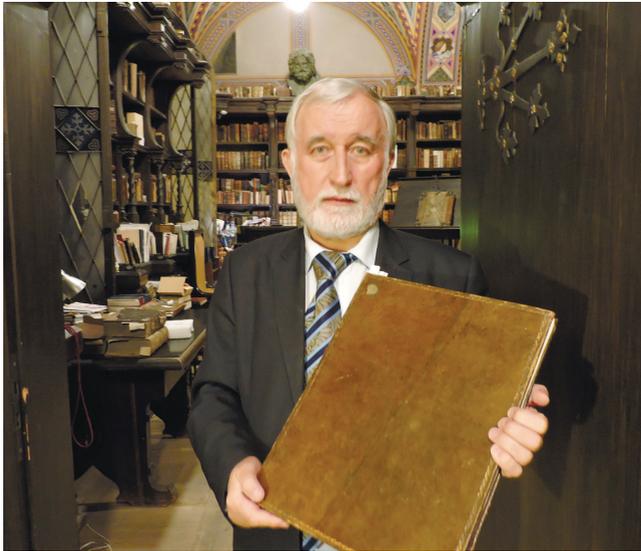
28. Віктар Пензін уручае
рэканструіраваную Біблію
Васіля Кораня Папу Рымскаму
Яну Паўлу II. Ватыкан. 29.12.1993

29. Мітрапаліт Мінскі
і Слуцкі Філарэт і Віктар Пензін
пасля агляду выставы
“Біблія для народа 1692-1696 гг.
Васіля Кораня”. г. Масква.
Прэзідыум Расійскай акадэміі
навук. 2000

30. Віктар Пензін
і Мітрапаліт Мінскі
і Слуцкі Філарэт на выставе
“Біблія для народа”

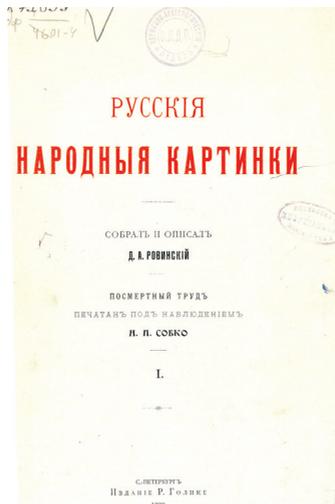
31. Міхаіл Ляшчынскі з Бібліяй Васіля Кораня.
Фота прадастаўлена М.А.Ляшчынскім

32. Афіша I-га Віцебскага абласнога шахматнага турніру
памяці Васіля Кораня

33. Материалы для истории
Московского купечества.
Москва, 1886

34. Ровинский Д.А.
Русские народные картинки.
Санкт-Пецярбург, 1900

II. ПЕРЕПИСНАЯ КНИГА 1684 ГОДА.

Мѣщанской слободы опись дворямъ, землямъ и людямъ и о тѣхъ ихъ и о жалованьи имъ и о службахъ.

Лѣта 7193, октября въ — день по указу вел. государей царей и вел. князей Иоанна Алексѣевича, Петра Алексѣевича, всея Великія и Малыя Росіи самодержцевъ и по наказу изъ Государственного Посольского приказу, за приписку дѣла (оставлено мѣсто), велѣно быти въ Новомищанской слободѣ стоголника на Яковлево мѣсто Рыкачева стоголнику Петру Петровичу Ждановскому и вѣдать ему та слобода судомъ и управою, да ему жь стоголнику Петру Петровичу въ наказѣ написано: въ прошломъ де во 189 г. Юля въ 22 д. къ Симону Москвитини, а во 190 г. января въ 12 д. къ Якову Рыкачеву посланы изъ Государственного Посольского приказу памяти, а вѣдливо изъдѣлать книги всей Мѣщанской слободы вѣщанномъ, написать ихъ пиния всѣ съ оклады и что они какихъ податей и тѣла платить и по очереди по сколько человекъ въ годъ у какихъ дѣлъ въ службахъ бывають. И въ прошлыхъ годѣхъ хто имни были и въ какихъ службахъ поранъ по статьямъ и что кому изъ нихъ дано и пинѣ кому даютъ вел. государей жалованья или подмоги слободою и почему съ бѣломѣщевъ мѣщанскіе старосты берутъ тѣла и тому велѣно издѣлать списокъ въ тетрацехъ съ подлинною опискою и съ оклады поранъ и прислать въ Госуд. Посольскій приказ. И въ Мѣщанской слободѣ въ сѣлѣхъ изъ побѣ сѣдьяна Симона Москвитина и стоголника Якова Рыкачева такихъ переписныхъ книгъ мѣщаномъ не бывало. И, по указу вел. государей царей и вел. князей Иоанна Алек-

сѣевича, Петра Алексѣевича, всея Великія и Малыя и Росіи самодержцевъ и по наказу изъ Госуд. Посольского приказу, стоголникъ Петръ Петровичъ Ждановскій Мѣщанскую слободу переписывать и землю подъ нима хрилатъ; а что въ Мѣщанской слободѣ во дворѣхъ и въ подосѣлникахъ и что за слободою занимающа жь устанъ живутъ людей и хто имни и что у нихъ дѣтей и по чему они по окладамъ въ слободѣхъ братскіе росходи на годъ тѣла платить и по очереди по сколько человекъ въ годъ у какихъ дѣлъ въ службахъ бывають и въ прошлыхъ годѣхъ хто имни дано и пинѣ кому даютъ вел. государей жалованья и подмоги слободою и почему съ бѣломѣщевъ мѣщанскіе старосты берутъ тѣла—и то писано въ сихъ книгахъ съ подлинною опискою и съ оклады поранъ по статьямъ.

По большой улицѣ, идучи изъ Земляного города по правой сторонѣ, дворы, а въ дворѣхъ люди.

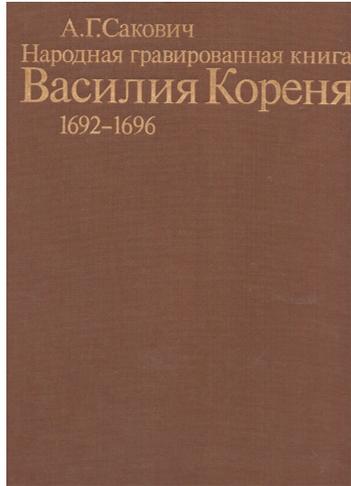
1. Во дворѣ Алексѣй Обрамовъ; подъ нимъ земли по воротамъ попереинку 14 саж. ³/₄, длиннику 20 саж., въ заднемъ концѣ 15 саж., порога ево написана въ писцовой книгѣ нима и мѣры Давида Воробина во 185 г. съ подлинною опискою; въ службѣ оны былъ во 185 же г. въ Малороссійскомъ приказѣ у черкасскихъ прибывоу въ кучиннахъ, подмоги ваятъ на годъ 12 рублевъ, а во 186 г. ваятъ оны, Алексѣй, въ гостиную

35. Материалы для истории Московского купечества. Москва, 1886

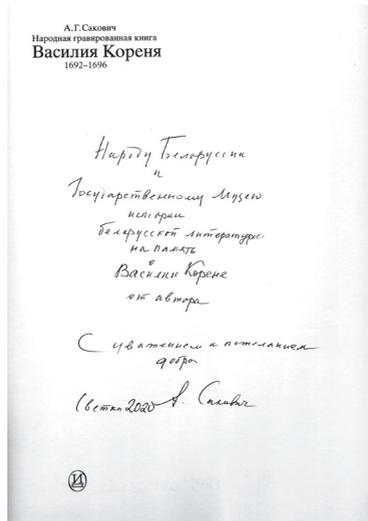
Во дв. Васка Алексѣевъ Корень, у него дѣти: Алешка, Овдокимко, род. Дубровны гор. и въ пр. во 169 г. выѣхаль на госуд. имя къ М. и жилъ у мѣщанина у Андрѣя Гири 5 л. и отшедъ жилъ въ наемныхъ дворѣхъ переходя и въ пр. во 179 г. шоль жить въ Мѣщ. слоб. безъ пор. зап., промыслъ ево—листы печатаеть; а дв. ево м. дл. 20 саж., поп. по ворт. 6 саж., въ зад. к. тожь.

Во дв. Левка Ѳедоровъ Рымаръ, у него с. Илюшка, да у него жь бр. безногой Емелка, род. Шкловского повѣту мѣстечка Соколки, въ пр. во

36. Материалы для истории Московского купечества. Москва, 1886. Фрагмент

37. Саковіч А.Г. «Народная гравированная книга Василия Кореня, 1692-1696», Москва, «Искусство», 1983

38. Саковіч А.Г. «Народная гравированная книга Василия Кореня, 1692-1696», Москва, «Искусство», 1983 з дарчым надпісам аўтара

Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь
Дзяржаўны музей гісторыі беларускай літаратуры
Акадэмія народнага мастацтва Расіі
Арт-галерэя "Фірт"

ЧАСОВАЯ ЛІТАРАТУРНА-МАСТАЦКАЯ ЭКСПАЗІЦЫЯ

"БІБЛІЯ ДЛЯ НАРОДА 1692-1696 ГГ. ВАСІЛЯ КОРАНЯ"

17 студзеня - 29 лютага

ГОЛАС РАДІМЫ

ВУЛ. М. БАГДАНОВІЧА, 13
ТЭЛЕФОН: (017) 334-56-21
BELLITMUSEUM.BY

39. Афіша да часовай экспазіцыі
"Біблія для народа 1692-1696 гг. Васіля Кораня"

Шаюнае спадарства!

Вітаем вас ў Дзяржаўным музеі гісторыі беларускай літаратуры.

Дзяржаўны музей гісторыі беларускай літаратуры – гэта адзін з будынковых літаратурных музеяў нашай краіны і адзін літаратурны музей, які займаецца дакументаваннем літаратурнага працэсу на Беларусі ў шырокім гістарычным кантэксце: ад часоў узнікнення пісьменства да сённяшніх дзён.

Фонды Дзяржаўнага музея гісторыі беларускай літаратуры ўяўляюць сабой унікальны збор музейных прадметаў, звязаных з гісторыяй беларускай літаратуры, і налічаюць больш за 60 тысяч адзінак захоўвання.

Рэпартажамі музея з'яўляюцца рукапісныя кнігі і стародрукі XVII–XVIII стст., прыжыццёвыя выданні, рукапісы, асабістыя рэчы класікаў беларускай літаратуры, пісьменнікаў XIX–XX стст., каштоўныя выданні і перавыданні пачатку мінулага стагоддзя.

У склад устаноў, акрамя цэнтральнага музея, ўваходзяць дзевяць філіялаў, якія размяшчаюцца ў горадзе Мінску і рэгіёнах рэспублікі.

ЗАТРАШАЕМ
наведальцаў Дзяржаўнага музея гісторыі беларускай літаратуры і яго філіялаў у Мінску

220029, г. Мінск, вул. М. Багдановіча, 13
(Троцкае прадмесце)
+375 (17) 334-72-61; +375 (17) 334-56-21
E-mail: bellitmuseum@tut.by

www.bellitmuseum.by facebook.com/bellitmuseum
vk.com/bellitmuseum

Літаратурны музей Максіма Багдановіча

220029, г. Мінск, вул. М. Багдановіча, д. 7а
+375 (17) 334-07-61; +375 (17) 334-42-69
E-mail: maksimbogdanovich@gmail.com
https://vk.com/maksim_bogdanovich

<https://www.facebook.com/maksimbogdanovich/>

Літаратурны музей Пятруся Броўкі

220030, г. Мінск, вул. К. Маркса, 30
(на дамароне націсць "Музей 4")
+375 (17) 327-27-50; +375 (17) 226-09-81
E-mail: museum_brovka@tut.by

http://vk.com/museum_brovka
<https://www.facebook.com/museum.brovka/>

Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь
Дзяржаўны музей гісторыі беларускай літаратуры
Акадэмія народнага мастацтва Рэсп.
Арт-галерэя "Фірт"™

17 студзеня – 29 лютага 2020 года

Часовае экспазіцыя і круглы стол
"Біблія для народа 1692-1696 гг.
Васіля Кораня"

а

Часовае экспазіцыя "Біблія для народа 1692-1696 гг. Васіля Кораня" створана ў рамках праекта "Славутыя імёны Бацькаўшчыны", прамежванага да Года малой радзімы.

Беларускае нахоўванне Васіля Кораня адрада паўднёва. Майстар нарадзіўся ў мястэчку Дуброўна каля 1640 г. Прадуючы ў Маскве, у 1692-1696 гг. В.Корань стварыў першую ў Расіі народную гравіраваную ілюстраваную Біблію ў малюнках, аналітычную з'яўляецца "Бібліяем жабракоў", стаячы пачынальшым выкладам на ўсім свеце сюжэтная дубнага малюнка.

Тэхніка Кораня сплывае ў сабе ўплы каталіцкіх і пратэстанцкіх ілюстраваных Біблій (у прыватнасці – Бібліі Пескара). Як вырашэцка, з-за наўпадцы некананічных наву Бога навадд Бібліі Кораня (каля 1000 эсэ) быў канфіскаваны і знішчаны. Адзіны мастова апацеля і дайшоў да нас экзэмпляр кнігі з'яўляецца арыгіналам XVII ст. і захоўваецца ў Расійскай нацыянальнай бібліятэцы ў Санкт-Пецярбургу.

Біблія Кораня прадстаўлена ў рэканструкцыі маскоўскага мастава-графіка Віктара Пятэвіна серый расфарбаваных гравор з подпісамі на сюжэты з Кнігі Быцця і Апалкаіскага. Мастак 10 год аднаўляў Біблію ў перапачатковым выкладзе па той жа тэхналогіі. На сённяшні дзень яна ёсць у некалькіх музеях свету: у Ватыкане ў Папы Рымскага, Мексіцы, Мадрыда, Эрмітажа і Траццякоўцы. У 2019 г. кніга была прызванана на рыдзіне нашага суайшчынніка - у краязнаўчым музеі ў г. Дуброўна.

Адкрывальнікам Бібліі В.Кораня з'яўляецца навуковец, гісторык мастацтва, адзін з будынковых спецыялістаў у вобласці рускай народнай карцінкі і граворы Антаніа Саконіч.

ПРАГРАМА МЕРАПРЫЕМСТВАЎ:

10.30-11.00 – рэгістрацыя ўдзельнікаў
11.00-12.00 – адкрыццё часовай экспазіцыі
12.00-12.30 – кавя-паўза

12.30-14.30 – **КРУГЛЫ СТОЛ:**

Прыймаць і гаварыць:

Рыбакоў Міхаіл Леанідавіч, дырэктар Дзяржаўнага музея гісторыі беларускай літаратуры

Пятэвін Віктар Пятровіч, прэзідэнт Акадэміі народнага мастацтва Расіі, акадэмік Рускай акадэміі навук і мастацтваў (г. Масква)

Лакотка Аляксандр Іванавіч, дырэктар Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры ІАІП Беларусі, акадэмік, доктар гістарычных навук, доктар архітэктуры, прафесар

Суша Аляксандр Аляксандравіч, намеснік дырэктара па навуковай рабоце і выдваскай дзейнасці Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі, старшыня Міжнароднай асацыяцыі беларусістаў, кандыдат культуралогіі

ДАКЛАДЫ:

12.40-12.55 Відэазварот **Саконіч Антаніа Георгіевіч**, мастацтвазнаўца, члена Акадэміі народнага мастацтва, аўтара кнігі "Народная гравіраваная кніга Васіля Кораня 1692-1696" (г. Масква)

12.55-13.10 Пятэвін Віктар Пятровіч, прэзідэнт Акадэміі народнага мастацтва Расіі, акадэмік Рускай акадэміі навук і мастацтваў - "Біблія Кораня – духоўны намятнік рускаго і беларускага народа"

13.10-13.20 Вячншчынскі Аляксандр Іванавіч, намеснік старшыні Віцебскага абласнога савета ветэранаў, краязнаўца (г. Віцебск) - "Праблемы ў освещенні в СМИ и литературе истории создания и судьбы гравированной Библии Василья Кореня"

13.20-13.30 Галдзевская Анастасія Аляксандраўна, студэнтка БДУ, член Саюза мастакоў народнага мастацтва РФ - "Историко-культурные аспекты творчества белорусца Василья Кореня, его народная гравированная книга Библия (XVII век), как явление синтеза западно-европейского и русского народного искусства"

13.30-13.40 Суша Аляксандр Аляксандравіч, намеснік дырэктара па навуковай рабоце і выдваскай дзейнасці Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі, старшыня Міжнароднай асацыяцыі беларусістаў, кандыдат культуралогіі - "Беларускі ўплыў на кніжную культуру Расіі ў XVII ст."

13.40-13.50 Галдзевскі Георгій Мікалаевіч, віцэ-прэзідэнт Акадэміі народнага мастацтва Расіі, дырэктар галерэй "Фірт" (г. Хімак) - "Народные и национальные мотивы Библии Кореня"

13.50-14.00 Вакар Людміла Уладзіміраўна, вядучы мастацтва па народным сцэнічным кавшоме адрэсе традыцыйнай культуры Віцебскага АМЦНТ, кандыдат мастацтвазнаўства (г. Віцебск) - "Біблія Кораня ў кантэксце культурнай традыцыі Беларусі"

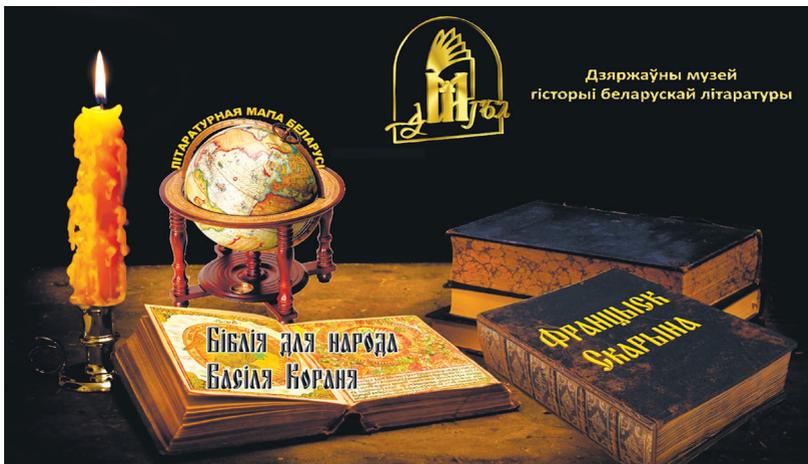
14.00-14.10 Трыфанова Наталія Іаакуўна, вядучы навукова-спартаўніц адрэса старажытнабеларускага мастацтва Нацыянальнага мастацтва музея, даччы кафедры этналогіі, музеялогіі і гісторыі мастацтваў БДУ, кандыдат мастацтвазнаўства - "Трыфанова крывіца: вазьмашчынствас сюжэты ў беларускім мастацтвазнаўчым жыццёвым XVII-XVIII стст."

14.10-14.30 Абмеркаванне праблемнага кола пытанняў

Праюўнава мовы: беларуская, руская

б

40. Буклет да адкрыцця часовай экспазіцыі і круглага стала
"Біблія Васіля Кораня як помнік культуры
беларускага і рускага народаў" (а, б)

а

б

41. Інтэрактыўная электронная кніга да часовай экспазіцыі і круглага стала “Біблія Васіля Кораня як помнік культуры беларускага і рускага народаў” (а, б)

а

б

42. Фрагмент часовай экспазіцы
“Біблія для народа 1692-1696 гг. Васіля Кораня” (а, б)

Навукова-папулярнае выданне

**БІБЛІЯ ВАСІЛЯ КОРАНЯ
ЯК ПОМНІК КУЛЬТУРЫ
БЕЛАРУСКАГА
І РУСКАГА НАРОДАЎ**

Матэрыялы круглага стала
(Мінск, 17 студзеня 2020 г.)

Выдаецца ў аўтарскай рэдакцыі

Адказы за выпуск *А. С. Пацей*
Камп'ютарная вёрстка *В. М. Васіна*

Падпісана да друку 19.08.2020. Фармат 60×84/16.
Папера афсетная. Друк лічбавы.
Ум. друк. арк. 7,0 + 1,4 укл. Ул.-выд. арк. 5,0 + 1,15 укл.
Тыраж 100 экз. Заказ 18582.

16+

Выдавец і паліграфічнае выкананне:
таварыства з абмежаванай адказнасцю «Колорград».
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы,
распаўсюджвальніка друкаваных выданняў
№ 1/471 ад 28.07.2015.

Зав. Веласіпеды, 5-904, 220033, Мінск.
www.сегмент.бел

Дзяржаўны музей гісторыі беларускай літаратуры
Акадэмія народнага мастацтва Расіі

**БІБЛІЯ ВАСІЛЯ КОРАНЯ
ЯК ПОМНІК КУЛЬТУРЫ
БЕЛАРУСКАГА
І РУСКАГА НАРОДАЎ**

Матэрыялы круглага стала
(Мінск, 17 студзеня 2020 г.)

Мінск
«Колорград»
2020

УДК [[769.82:27-23](476)+929Корань](082)
ББК 85.15(4Бел)я43
Б59

Рэкамендавана
Навукова-метадычным саветам
Дзяржаўнага музея гісторыі беларускай літаратуры
(праатакол № 8 ад 01.07.2020)

Рэдакцыйная калегія:
М. Л. Рыбакоў (адк. рэд.), Н. Л. Кальцова,
С. У. Кажамяка, К. С. Унучак, Т. В. Ушылава

Біблія Васіля Кораня як помнік культуры беларускага і рускага народаў : матэрыялы круглага стала (Мінск, 17 студзеня 2020 г.) / Дзяржаўны музей гісторыі беларускай літаратуры ; рэдкал.: М. Рыбакоў (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Колорград, 2020. – 120 с. : іл.
ISBN 978-985-596-677-8.

У зборніку прадстаўлены выступленні ўдзельнікаў круглага стала «Біблія Васіля Кораня як помнік культуры беларускага і рускага народаў», які быў прысвечаны ўраджэнцу Дуброўна, пачынальніку вядомага ва ўсім свеце сюжэтнага лубчнага малюнка Васілю Кораню і створанай ім у 1692–1696 гг. першай у Расіі народнай гравіраванай ілюстраванай Бібліі ў малюнках. Адрасаваны шырокаму колу чытачоў.

УДК [[769.82:27-23](476)+929Корань](082)
ББК 85.15(4Бел)я43

ISBN 978-985-596-677-8

© Дзяржаўны музей гісторыі
беларускай літаратуры
© Акадэмія народнага мастацтва Расіі
© Афармленне. ТАА «Колорград», 2020

ЗМЕСТ

УСТУПНАЕ СЛОВА

Михаил Рыбаков. Василий Корень – новое имя славы для Беларуси	5
--	---

ДАКЛАДЫ

Антонина Сакович. О работе над книгой «Народная гравированная книга Василия Кореня, 1692–1696»	12
Виктор Пензин. Библия Кореня – духовный памятник русского и белорусского народов	17
Аляксандр Суша. Васіль Корань і беларускі ўплыў на кніжную культуру Расіі ў XVII ст.	25
Георгий Годлевский. Народность и национальные белорусские мотивы Библии Кореня	38
Анастасия Годлевская. Историко-культурные аспекты творчества белоруса Василия Кореня, его народная гравированная книга Библия (XVII в.), как явление синтеза западно-европейского и русского народного искусства	49
Людміла Вакар. Біблія Васіля Кораня ў кантэксце беларускай культурнай традыцыі	56
Ірына Дубянецкая. Касмагонія Бібліі Васіля Кораня 1692–1696 гг.	69
Наталья Трифонова. Графические источники сюжетов Ветхого Завета и Апокалипсиса в белорусской монументальной живописи XVII–XVIII вв.	83
Михаил Лещинский. Проблемы библиографии и освещения в СМИ и литературе истории издания и судьбы гравированной Библии Василия Кореня	89
Дадатак 1. Разгорнутая тэматычная структура часовай экспазіцыі «Біблія для народа 1692–1696 гг. Васіля Кораня»	106
Дадатак 2. Выявы	121

Віктар Пензін прадстаўляе часовую экспазіцыю
«Біблія для народа 1692–1696 гг. Васіля Кораня»

Удзельнікі круглага стала ў памяшканні
Дзяржаўнага музея гісторыі беларускай літаратуры

УСТУПНАЕ СЛОВА

*Михаил Рыбаков,
директор учреждения «Государственный музей
истории белорусской литературы»
(Минск)*

ВАСИЛИЙ КОРЕНЬ – НОВОЕ ИМЯ СЛАВЫ ДЛЯ БЕЛАРУСИ

Год малой родины в Беларуси ознаменовался открытием для общественности имени Василия Кореня – пока малоизвестной, но значимой для белорусского историко-культурного наследия личности, способной стать предметом гордости для своего народа.

В январе 2020 г. в Минске, в Государственном музее истории белорусской литературы, который занимается документированием литературного процесса в Беларуси, в рамках проекта «Возвращаем забытые имена» состоялось открытие уникальной выставки «Библия для народа 1692–1696 гг. Василия Кореня». Впервые в Беларуси широкому кругу общественности были представлены реконструированные листы первой гравированной Библии для народа в рисунках, созданной в конце XVII в. белорусским мастером-резчиком по дереву Василием Коренем.

Экспонаты для выставки – реконструированные листы Книги Бытия и Книги Апокалипсиса были предоставлены музеем Президентом Академии народного искусства России (Москва), художником-графиком Виктором Пензиным, потратившим десять лет на их восстановление методом полной реконструкции по образцу оригинала.

Справочно

Василий Корень родился около 1640 года в местечке Дубровно (ныне город в Витебской области). В 1691 г. поселяется в Москве в Мещанской слободе. Здесь в 1692–1696 гг. он награвировал, вырезал на липовых досках и отпечатал Библию в картинах, аналогичную

западным «Библиям бедняков». Она включает серию раскрашенных гравюр с подписями на сюжеты из Книги Бытия и Апокалипсиса.

Техника Кореня сочетает в себе влияние католических и протестантских иллюстрированных Библий (в частности, Библии Пискалатора), иконописной традиции и эстетики возникающего в то время лубка, при этом глубоко самобытна по своему характеру. Из-за наличия неканоничных изображений Бога (в иллюстрациях к Шестодневу представляющего в виде ангела) тираж Библии Кореня (около тысячи экземпляров) был изъят и почти полностью уничтожен.

Единственный, частично уцелевший экземпляр книги (36 листов) нашего соотечественника является подлинником XVII в., который сегодня хранится в Отделе редкой книги Российской национальной библиотеки в Санкт-Петербурге. На авторство Кореня указывают личные подписи резчика (чаще всего – «Резал Василий Корень, а знаменовал Григорий»).

В настоящее время реконструированная известным московским художником-графиком Виктором Пензиным Библия Василия Кореня (в плакатах) есть всего в нескольких музеях мира: в Ватикане, Мексике, Мадриде, в России – в Эрмитаже и Третьяковке. Копии Библии вручались Папе Римскому Иоанну Павлу II, Экзарху Беларуси – Митрополиту Минскому и Слуцкому Филарету, Патриарху Кириллу.

Глубокий исторический след и подтверждение огромного вклада белорусских мастеров в культуру России, и не только России, подтверждается учеными-историками, искусствоведами, документалистами и не подвергается сомнению. Белорусские мастера трудились над украшением Грановитой палаты Московского Кремля, работали в Оружейной, Золотой и Серебряной палатах, в монастырях и дворцах Москвы и окрестностей, создавая изумительные по своей красоте творения, которые и теперь входят в список высокохудожественных произведений архитектуры и искусства, являются частью национальных сокровищ России.

Библия для народа в картинках (по образцу «западных») резалась Василием Коренем на деревянных досках и печаталась в Москве в 1692–1696 гг., где он работал вместе с другими выдающимися белорусскими мастерами, вывезенными в Москву. Ее особая ценность в том, что по своей культур-

ной значимости для славянской письменности, духовного и историко-культурного наследия белорусского народа, она сопоставима с уровнем наследия Франциска Скорины и Симеона Полоцкого.

Библия для народа Василия Кореня вполне самобытна. Он создал первую в России гравированную книгу, т. е. «книгу блоковую» и решил «Библию для народа» по-своему. Это книга создана из раскрашенных гравюр с подписями на сюжеты из Книги Бытия и Апокалипсиса и состоит из 36 листов гравюр, посвященных сотворению и концу мира, устройству Вселенной, отношениям Бога, дьявола и человека.

Это уникальное для Беларуси произведение сохранилось в единственном экземпляре, как предполагается – из тысячного тиража, и находится в Российской национальной библиотеке в Санкт-Петербурге. Эксперты-исследователи считают, что именно от Библии Кореня берет начало искусство всемирно известного русского сюжетного лубочного рисунка, которым так гордится Россия.

В разных гипотезах создание книги рассматривают как учебник для высокопоставленных особ (возможно из царской семьи) или как «книгу в дорогу» для войска и переселенцев для «Азовских походов» Петра Первого. Это не единственные версии, которые, впрочем как и другие, можно защищать или опровергать с определенной степенью вероятности.

О резчике Василии Корене ранее было известно узкому кругу специалистов, изучавших историю гравюры и русского лубочного рисунка. О белорусском происхождении мастера стало известно совсем недавно. Научные исследования творчества Кореня и введение его имени в научный оборот были произведены филологом, искусствоведом, одним из крупнейших специалистов России в области русской народной картинки и русской гравюры, академиком Академии народного искусства России – Антониной Сакович, ко-

торая открыла и документально подтвердила белорусское происхождение мастера.

Библия Кореня стала интереснейшим примером трансформации идей востока и запада через призму восприятия мира белорусскими мастерами того времени. Весьма символично, что спустя сотни лет она вернулась на родину своего создателя, чтобы восславить мастерство и новаторство белорусского народа, подчеркнуть его историческую значимость перед теми, кто сейчас пытается заявлять о якобы «молодости и искусственности» белорусского народа как такового, отсутствии у него исторических традиций и прошлого. История на таких примерах доказывает как раз обратное, что многие другие народы строили свое искусство и культурные традиции на основе творческих идей белорусских мастеров и деяний неординарных личностей белорусского происхождения.

Есть время разбрасывать и собирать камни. Проведение выставки в Минске стало неожиданным открытием нового имени, способного воспылать страничкой славы для Беларуси. Подтверждением тому стал круглый стол, состоявшийся в рамках мероприятия, где своим видением личности Кореня и его работ делились искусствоведы, краеведы, теологи, библиоведы, художники, сотрудники музеев, дипломаты, представители общественности, СМИ, а также представители таких высоких структур, как Национальное собрание Республики Беларусь и Постоянный Комитет Союзного государства России и Беларуси.

При многообразии подходов к технической, смысловой и художественной оценке работ Кореня, общим лейтмотивом звучала неординарность и уникальность созданной им Библии. Тесная взаимосвязь мастера с родными местами прослеживается в технике рисунка, сохраненных традициях печати и подписывания гравированных досок местных печатных дворов Могилевского православного братства и Кутейнского монастыря под Оршей, отображена в элементах

природы и одежды, свойственных белорусским землям того времени. Присутствуют черты, напоминающие европейские мотивы, что говорит о знакомстве с практикой европейского книгопечатания той поры.

Погрузиться в мир Библии Василия Кореня, сделать научный и художественный анализ его работы, как это произошло в свое время с наследием Франциска Скорины, нам еще предстоит. Вместе с тем, однозначно следует отметить, что тема нова, неизведанна и весьма интересна для научного исследования. Сегодня есть специалисты, которые начинают работать в этом направлении.

К большому сожалению, доступ к оригиналу для популяризации Библии Кореня сейчас несколько затруднен. Во всяком случае, на письма Музея с предложениями о сотрудничестве с библиотекой, где хранится оригинал, в целях введения издания в совместный культурный оборот, ответа получено не было. Тем не менее, на основании исследований и дошедших до нас копий рисунков из собраний Дмитрия Александровича Ровинского, сенатора, известного собирателя и издателя русских гравюр, портретов, народных картин (1824–1895), а также реконструкции Библии Кореня под авторством Виктора Петровича Пензина, исследователя, художника-графика, Президента Академии народного искусства России, нам удалось увидеть этот шедевр, который должен быть достоянием многих, а не только прятаться в глубине и тиши отделов редкой книги.

Реконструированная в полном объеме Библия Кореня (36 листов), отпечатанная с деревянных форм и раскрашенная от руки (как это было в оригинале), увидела свет в 1991 г., спустя 100 лет после выхода в 1881 г. Атласа «Русские народные картинки» Д.А. Ровинского, что говорит о непреходящей культурной значимости издания.

Воссозданная Академией народного искусства России Библия для народа Василия Кореня (первый экземпляр)

в 1993 г. была вручена делегацией Комитета культуры Правительства Москвы в Ватикане Папе Иоанну Павлу II (ныне хранится в Ватиканской Пинакотеке).

В 2000 г. выставку «Библия Кореня» в здании Президиума Российской академии наук (Москва) посетил Патриарший Экзарх всея Беларуси, Митрополит Минский и Слуцкий Филарет, которому также была вручена копия Библии Василия Кореня.

Восстановленная в полном объеме Библия принята на хранение в фонды Государственного Эрмитажа (Санкт-Петербург, 1989). Хранится она также в собрании русской графики Тиссена-Борнемиса в Мадриде (Испания, 1990), в Государственных музеях Берлина, куда попала из собрания Лотара Больца (Министра иностранных дел ГДР), в фондах Национального музея графики в Мехико (Мексика, 1981), в Ярославском государственном историко-архитектурном и художественном музее-заповеднике. Экспонировалась Библия Кореня в Храме Христа Спасителя (Москва, 2016). По заказу Русской православной церкви экземпляр реконструированной Библии Кореня был изготовлен и вручен Святейшему Патриарху Московскому и всея Руси Кириллу. Выставки проходили в музее имени Ивана Федорова Киево-Печерской Лавры (Украина, 1989), Государственном музее изобразительных искусств им. А.С.Пушкина (Москва, 1997), Государственной Третьяковской галерее (Москва, 2016) и многих других.

С момента реконструкции Библия Кореня экспонировалась на 116 мировых выставочных площадках, последними из которых были музеи белорусских городов Дубровно и Витебска (2019). В 2020 г. выставка состоялась в Государственном музее истории белорусской литературы в столице Республики Беларусь – в г. Минске.

К сожалению, реконструированные копии Библии Кореня, ввиду своей редкости (было создано только семь рекон-

струкций), экспонатами Государственного музея истории белорусской литературы пока не стали, однако познакомиться с наследием великого мастера можно и после завершения экспонирования выставки в Минске.

С разрешения Академии народного искусства России были созданы сканы работ Василия Кореня и теперь они доступны посетителям музея в цифровом формате наравне со сканами книг Франциска Скорины в интерактивном формате, что является еще одним заманчивым поводом посетить Государственный музей истории белорусской литературы для жителей и гостей г. Минска.

Надеемся, что Библия для народа Василия Кореня займет свое почетное место среди других жемчужин искусства, прославивших талантливый белорусский народ в веках, а впереди у нас еще много открытий и неизведанных страниц для гордости и славы Беларуси.

ДАКЛАДЫ

*Антонина Сакович,
филолог, искусствовед,
член Академии народного искусства России
(Москва)*

О РАБОТЕ НАД КНИГОЙ «НАРОДНАЯ ГРАВИРОВАННАЯ КНИГА ВАСИЛИЯ КОРЕНЯ, 1692–1696»

В нашей славянской семье появилась еще одна крупная личность – Василий Корень – художник, гравер, народный мастер. В 1692–1696 гг. он награвировал первую русскую лицевую блоковую книгу, Библию в картинках для неграмотных. Этот тип книги был известен в Европе с XV в. и получил название Библии бедных (*Biblia pauperum*). Но Библия Кореня ничем не напоминает эти книги ни по содержанию (Книга Бытия и Апокалипсис, а не евангельские события и ветхозаветные пророчества о них), ни по художественному языку, а её творец достоин стать рядом с Франциском Скориной и Симеоном Полоцким в славянской культуре и даже превосходит их по самобытности.

Библия Кореня была опубликована Д.А. Ровинским в его труде «Русские народные картинки» (СПб., 1881) и воспроизведена в черно-белом контурном, освобожденном от цвета, варианте в одном из альбомов-приложении к этому труду.

С той поры любой человек, пишущий о гравюре, неизменно поминал Библию Кореня, но не ставил перед собой задачи понять, что же такое Библия Кореня как явление русской общественной мысли и как явление в искусстве, где, почему и зачем она возникла, кто и откуда её автор. Мне захотелось разгадать эту тайну. Так родилась моя книга. Плановая работа в Отделе гравюры и рисунка Государственного музея изобразительных искусств им. А.С. Пушкина (далее – ГМИИ), она была рассчитана на 5 лет (надо

бы больше), начата в 1974 г., окончена в 1978, принята в издательство «Искусство» в 1979 и вышла в свет в мае 1983 г. тиражом в 25 000 экземпляров под названием «Народная гравированная книга Василия Кореня, 1692–1696».

Как же создавалась эта книга?

Задумана она была широко. Я искала текстовые и изобразительные источники и аналоги Библии Кореня в пределах европейской (романо-германской), славянской и русской культуры XV–XVII вв. (рукописи, гравюра, книга, икона, фреска). Я собирала каталоги коллекций и выставок, а также фотографии украинских, белорусских, польских, литовских, сербских народных картинок, вдумываясь в их содержание и стиль. Меня не оставляла надежда найти еще экземпляр(ы) книги Кореня. Но увы! Сначала я обследовала крупнейшие хранилища Москвы и Ленинграда: прежде всего европейские издания книг XV–XVI вв. из собрания Андрея Александровича Губера (главного хранителя ГМИИ) и Бориса Робертовича Виппера (заместителя директора ГМИИ по науке), ученых с мировым именем, посмертно переданными их наследниками в библиотеку нашего музея; затем – графические (рукописные книги, гравюры) и просто книжные сокровища Государственного исторического музея (далее – ГИМ) и Ленинской библиотеки (ныне Российская государственная библиотека, далее – РГБ) в Москве и Государственной публичной библиотеки в Ленинграде (ныне Российская национальная библиотека в Санкт-Петербурге, далее – РНБ). Консультировалась с такими знатоками рукописного дела как Марфа Вячеславовна Щепкина (ГИМ) и её ученицы: Любовь Михайловна Костюхина (ГИМ) и лингвист, издатель древних русских рукописей Вера Семеновна Голышенко (ГИМ, потом Институт русского языка Российской академии наук) в Москве и Николаем Николаевичем Розовым (РНБ). Много дало мне общение с Серафимой Кузьминичной Жегаловой (Отдел

дерева ГИМ) и Мариной Михайловной Постниковой (Отдел драгоценных металлов ГИМ) – знатоками орнаментов и работы по дереву и металлу. Побывала в местах русской народной иконописи, отчасти резьбы по дереву (Суздаль, Мстера, Холуй, Палех), в Варшаве и Кракове (командировка от ГМИИ). Во время летних отпусков вместе с мужем (скульптором) и детьми объездила Каргополье, Вологодчину, Поволжье и весь наш русский Север до Урала: от Карелии с её Водлозером, Петрозаводска и Архангельска, Соловков, побережья Белого моря до северных рек и городов: Онега, Сухона, Северная Двина, В. Устюг, Сольвычегодск, Мезень, Печора – нигде ничего похожего на Кореня, кроме росписей церковью Костромы, Ярославля, Переславля Залеского в Апокалипсисе, восходящей к европейской традиции, принятой в России XVII в. повсеместно.

Работала я над Библией Кореня, как работают археологи, пристально вглядываясь в картинки книги, стремясь понять их язык, прежде всего в образ Творца мира, Его связь с первоизданным миром и первыми Его людьми и в язык нимбов (их отсутствие, появление и исчезновение на Адаме и Еве, Каине и Авеле). Ни на какие письменные документы и свидетельства исследователю русской народной гравюры рассчитывать нельзя, а их находка является чудом. И такое чудо произошло. Для неверующего человека это – случайность, для верующего – промысел Божий. Однажды, когда я работала в читальном зале Отдела рукописей РГБ, ко мне подошла Ольга Александровна Князевская (ученица М.В. Щепкиной) и сказала, что хочет меня свести с молодым сотрудником Института славяноведения и балканистики – Анатолием Аркадьевичем Туриловым, который интересуется историей и искусством XVII в., моей работой и хотел бы со мной поговорить. Это был конец 1980 г., когда моя книга была уже в издательстве «Искусство» (готовилась к печати). В ходе разговоров Толя Турилов сказал мне, что только что увидел

свет изданный посмертно сборник статей видного историка Сергея Константиновича Богоявленского «Научное наследие о Москве XVII века» (М., «Наука», 1980) (плод его тридцатилетней работы), в том числе статья-монография «Московская Мещанская слобода в XVII в.» с. 9–170, и что в именном указателе к сборнику (с. 265) есть имя Василия Коренева, мещанина, печатника с отсылкой на с. 45 (фамилия переведена уже на московский лад). Отсюда всё и пошло, хотя Корень, как таковой, историка Богоявленского не интересовал и упомянут среди других жителей (ремесленников и людей свободных профессий) Мещанской слободы.

Опираясь на труд Богоявленского «Московская Мещанская слобода в XVII в.», где он поднял печатные и архивные материалы о слободе, я пошла по следам ученого и ввела в гравюроведение первые биографические данные о Василии Корене и его сыне Алексее, тоже резчике и раскрасчике гравюр на дереве. Это было открытие. Василий Корень из мифической личности превратился в живого человека, получил национальность (белорус), место рождения (г. Дубровно), отчество (Алексеевич) и дальнейшую судьбу в России во второй половине XVII столетия. Ныне дубровенцам этого показалось мало. На самом деле это очень много. Но самое интересное в том, что кто такой Корень и откуда он, было опубликовано полтора столетия назад, пять лет спустя после выхода в свет труда Ровинского о русской народной картинке (СПб., 1881), но неведомо ни ему, ни Стасову. Ибо никому из них не могли прийти в голову (как и переиздателям труда Ровинского в ином варианте 1900 г.) заглянуть в «Материалы для истории московского купечества» (М., 1886, т. I, прил. 2), где опубликованы переписные книги Московской Мещанской слободы 1676 и 1684 гг., обнаруженные и использованные Богоявленским, содержащие сведения о Василии Корене, его семье и работе в России. Подробно об этом сказано в моей книге и во ввводной статье к открыткам, сопровождающей вы-

ставку реконструированных досок Библии Кореня работы В.П. Пензина и его мастерской народной графики и оттисков с них в музее Дубровно и других областей Беларуси, через которые она проедет в 2019–2020 гг. Досадно лишь, что только 325-летие Библии Кореня привлекло к нему и к ней внимание в Беларуси, хотя мой двухтомник (факсимиле Библии Кореня и исследование этой книги с биографическими данными о Корене) были подарены Союзу художников Беларуси еще в 1980-е гг. моим мужем, прекрасным московским скульптором, в то время председателем худфонда России – Шеловым Вадимом Борисовичем, ныне покойным.

Со дня выхода в свет моей книги прошло 36 лет, а со дня её начала и окончания и того больше. С высоты этих лет я вижу многие её промахи. Кроме того, за это время появилось в искусствоведении много ценных работ, расшифровавших и углубивших наши знания о русском искусстве XVII в. и его связях с Западом. Очень рада, что, благодаря выставке, имя Кореня зазвучало в Беларуси в полную силу и уже многие исследователи занялись поиском дополнительных данных об этом удивительном славянском художнике. Бог в помощь.

И напоследок. Творческой группе киностудии «Беларусь-фильм», задумавшей фильм о Корене, рекомендую до составления сценария изучить сборник статей Богоявленского, где помимо статей о Московской Мещанской слободе есть статьи: «Древние деревянные постройки XVII века», «Топография торговых рядов на Красной площади», «Двор князей Голицыных в Охотном ряду в Москве». Не только текст, но и рисунки автора. Всё это так пригодится для декораций. Это по Москве и не только.

Виктор Пензин,
*президент Академии народного искусства России,
академик Русской академии наук и искусств,
почетный гражданин г. Спасска
Пензенской области Российской Федерации
и г. Дубровно Витебской области Республики Беларусь
(Москва)*

БИБЛИЯ КОРЕНЯ – ДУХОВНЫЙ ПАМЯТНИК РУССКОГО И БЕЛОРУССКОГО НАРОДОВ

Очень хорошо помню, как в 1997 г. на выставке «Религиозные сюжеты в графическом искусстве», где были представлены гравюры и литографии Европы и России XVII–XIX вв., творения Дюрера и Рембрандта, литографии из мастерских Дрездена, Мюнхена, Парижа, наибольшее внимание посетителей привлекли листы Библии Кореня, возрожденные Мастерской народной графики под моим руководством. В экспозиции это было что-то новое, родное, но малознакомое и поэтому очень привлекательное.

Считаю, что именно эта выставка заново открыла широкой публике Библию бедных Василия Кореня, после чего она стала набирать популярность и обретать своих поклонников в современном мире. Автор Библии – резчик, гравёр и художник Василий Корень – белорус из г. Дубровно Витебской области, прибыл в Россию в 1661 г. совсем молодым и именно здесь сложился как мастер гравирования. Единственный подлинный экземпляр его Библии, содержащий 36 листов гравюр, посвященных сотворению и концу мира, устройству Вселенной, отношениям Бога, дьявола и человека, хранится в Отделе редкой книги Российской Национальной библиотеки в Санкт-Петербурге. Сегодня он доступен только специалистам. В фонды библиотеки она попала в 1830 г. вместе с собранием Ф.А. Толстого (1758–1849), известного собирателя старопечатных книг.

Меня часто спрашивают – как правильно назвать то, что сделали мы силами Мастерской народной графики! Кто-то полагает, что возрожденная нами Библия Кореня – это банальная реплика, реставрационное повторение авторского экземпляра. Кто-то считает, что созданные нашим трудом листы можно было бы назвать как репликацией, так и реконструкцией, имея в виду, что репликация – один из видов реконструкции. Попробуем разобраться. Термин реконструкция (лат. *reconstructio* – «построение заново, воссоздание») имеет двойственный смысл. В отличие от реставрации и консервации (восстановления и сохранения художественных памятников в прежнем виде), реконструкция предполагает одновременное воссоздание и возможно некоторое обновление. При реставрации обязательно сохраняется подлинность основы или главных частей поврежденного оттиска. Реконструкция также начинается с исследования этой основы по уцелевшим фрагментам, описаниям, обмерам, зарисовкам и фотографиям. Мы тоже начинали с этого, но это лишь преддверие последующих шагов. В тех случаях, когда реконструкция выполняется в оригинальном материале в натуральную величину, она называется репликацией. Однако реконструкция этим не заканчивается: «Художник, плененный и проникнутый духом и гармонией частей... как бы угадывая смысл целого, силою поэтического настроения души... стремится достичь не только точности, но проникнуться возвышенным чувством, которое с самого начала движет художником... Первое мы назовем реставрацией, восстановлением, второе – воссозданием».

Понятно, что в приведенном отрывке речь идет о творческом методе реконструкции, актуальном для искусства середины и второй половины XIX в. Однако это определение можно трактовать и в более широком контексте. Любое произведение искусства никогда не является вполне законченным, его жизнь продолжается в меняющемся мире. В результате многих переделок, дополнений, изменений окружа-

ющей среды и психологии восприятия людьми иной эпохи памятник как бы перестает соответствовать самому себе. Это определяет эстетику восприятия произведения искусства зрителем и лежит в основе принципа художественной реконструкции. Например: какие позднейшие изменения, наслоения, искажения следует убрать реставратору, а какие необходимо оставить как свидетельства развития этого произведения в истории...

Все, что сказано выше, относится не только и не столько к реконструкции Библии Кореня, сколько к общим проблемам целесообразности и возможности реконструкции в изобразительном искусстве. Восполнение утрат в стиле и технике оригинала, которое часто называют реконструкцией, как и полное воспроизведение подлинника в максимальном приближении к нему по материалу, технике и эстетике, во все не запрещено международными нормами. Представляется более правильным определять этот вид вмешательства как воссоздание. Воссоздание, когда оно предпринимается по эстетическим, историческим или иным соображениям, должно осуществляться рядом с оригиналом, не затрагивая его подлинной материи.

В отличие от воссоздания отдельных утраченных частей памятника целостное воссоздание всего объекта характеризуется не столько иным масштабом работ, сколько иной целью. Воссоздание имеет своей целью восполнение утраченных смыслов и значений, важных для национальной культуры в целом.

Эстетическую ценность современных попыток повторения художественного качества произведений многих русских мастеров, произведения которых сохранились в ничтожно малом количестве, должны определять искусствоведы, художники и зритель.

Тем не менее, общественная потребность, которую в данном случае следует обозначить как потребность в нрав-

ственной реабилитации, своего рода коллективном покаянии, столь актуальна, что делает воссоздание этически и эстетически мотивированным действием по восстановлению символа национальной духовной культуры. Полностью запретить такие операции, как предлагают некоторые специалисты, по всей видимости, нецелесообразно и невозможно, так как воспроизведение часто спасает памятник истории и культуры от забвения. Именно эту цель ставил перед собой коллектив художников-резчиков Мастерской народной графики, приступая к воссозданию Библии Кореня.

Работа по воспроизведению – реконструкции Библии потребовала значительных усилий и времени. Предстояло заново вырезать изображения в соответствии с техникой мастера-гравёра В. Кореня. Благодаря работе коллектива художников Мастерской народной графики под моим руководством Библия была реконструирована. На воплощение задуманного ушло почти десять лет (1982–1991 гг.).

Художники-резчики Мастерской восстановили утраченные части изображения, рамки, орнаменты, слова, буквы и др. (прил. 2, из. 21). Библия состоит из Книги Бытия (20 листов) и Апокалипсиса (16 листов). Отпечатана и раскрашена от руки, красителями того типа, которыми пользовались раскрасчики прошлого (яр-медянка – зеленый цвет, сурик – красный цвет, ультрамарин – синий цвет и др.). На лицевой стороне листа наличие печати, говорящей о времени напечатания лубка – реконструкции.

Реконструированная Библия Кореня, состоящая из всех 36 листов, отпечатанная с деревянных форм и раскрашенная от руки, увидела свет в 1991 г., спустя ровно 100 лет после выхода Атласа Д.А. Ровинского «Русские народные картинки» в 1881 г. Было напечатано семь альбомов «Русские народные картинки» (моя вступительная статья, титул, содержание на русском и итальянском языках). Седьмой альбом участники конференции могли увидеть своими глазами (прил. 2, из. 26).

В 1993 г. делегация Комитета культуры Правительства Москвы была принята в Ватикане Папой Иоанном Павлом II. Понтифику была вручена воссозданная «Мастерской» Библия (первый экземпляр), ныне хранящаяся в Ватиканской Пинакотеке (прил. 2, из. 27–28).

В 2000 г. выставку «Библия Кореня», проходящую в здании Президиума РАН (Москва), посетил Митрополит Минский и Слуцкий Филарет – Патриарший Экзарх всея Беларуси – первое духовное лицо придиричливо осмотревший выставку и оценивший высокое профессиональное графическое искусство своего земляка Василия Кореня и качество реконструкций.

Восстановленная в полном объеме «Библия» принята на хранение в фонды Государственного Эрмитажа (Санкт-Петербург, 1989). Хранится она и в собрании русской графики Тиссена-Борнемиса в Мадриде (Испания, 1990), в Государственных музеях Берлина, куда попала из собрания Лотара Больца (министра иностранных дел ГДР), в фондах национального музея графики в Мехико (Мексика, 1981), Ярославском государственном историко-архитектурном и художественном музее-заповеднике. Экспонировалась Библия Кореня в Храме Христа Спасителя (Москва, 2016). По заказу РПЦ изготовлен и вручен Святейшему Патриарху Московскому и всея Руси Кириллу экземпляр реконструированной Библии Кореня (прил. 2, из. 29–30). Выставки проходили в музее им. Ивана Федорова Киево-Печерской Лавры (Украина, 1989), ГМИИ им. А.С.Пушкина (Москва, 1997), в Государственной Третьяковской галерее (Москва, 2016), в музеях: Новгорода-Северского Черниговской обл. (Украина, 1993), Переславля Залесского Ярославской обл. (2016), Александрова Владимирской обл. (2014) и мн., мн. др. Посвящен был Библии Василия Кореня и один из залов Московского Государственного Музея народной графики. Открытие и презентация «Музея народной графики», ос-

нователем и бессменным директором которого я был 25 лет, состоялось на фоне выставки реконструированных листов Библии, приуроченной к 300-летию начала работы В. Кореня, а также к завершению работы (1982–1991) музеем и «Мастерской народной графики» над реконструкцией Библии.

За это время Библия Кореня экспонировалась на 115 мировых выставочных площадках, последними из которых были музеи белорусских городов Дубровно и Витебска (2019). В январе 2020 г. выставка открылась в Государственном музее истории белорусской литературы в Минске.

Из выступления на открытии Музея Народной Графики в 1992 г. А.Г. Сакович – искусствовед, автор исследования «Народная гравированная книга Василия Кореня» (М., «Искусство», 1983 г.) отметила:

«Все, что здесь есть, – это только начало. Хотелось бы собрать все, начиная от XVII в., когда зародился лубковый промысел, в самых разных его направлениях. Здесь важно не сбиваться на то, как к этому подходил человек и собиратель, которому просто надо в ножки поклониться, – Дмитрию Александровичу Ровинскому.

Ровинский включал в народную картинку все, что обращалось на народном рынке, но среди этого были произведения подлинного народного художника. Хотелось, чтобы в музее эта тема была отражена как можно полнее. Музей открывается в пределах печатной слободы. Напомню, что за пределами теперешнего Садового кольца (Земляного вала) была Мещанская слобода, в которой когда-то жил Василий Корень. На третьей Мещанской улице у него был свой двор.

Открытие Музея народной графики – действительно большое значимое событие. Это явление в нашей жизни! Низкий поклон устроителям музея».

Темой графической серии Библии является «Сотворение мира». В основе народного идеала гармонически устроенного мира – одно из наиболее фундаментальных пред-

ставлений человеческой культуры. Корень хорошо знал многочисленные европейские и украинские лицевые книги XV–XVII вв.: «Апокалипсис» Дюрера, Библию Пискатора, а также, возможно, Библию Или и «Апокалипсис» Прокопия, оттиски с печатных форм которых были сделаны именно в то время (1649–1662 гг.). По мнению А.Г. Сакович, автора фундаментального исследования наследия Кореня, его Библия «...ничем не напоминает эти книги. В ней нет ни мелочного интереса к земной суе западных исторических Библий, ни восторженного чувства космоса Или или Прокопия, ни трагического мироощущения Дюрера. Библия Кореня – искусство светлое, эпическое, монументальное и декоративное. Это сказка, которая преображает мир»... «Своеобразное переплетение русских национальных традиций и западноевропейских влияний делает Книгу Бытия и Апокалипсис Кореня типичным явлением русского искусства рубежа XVII–XVIII вв. и в то же время принципиально новым произведением русской гравюры XVII в. Библия Кореня – уникальный датированный памятник бытового православия. Она создана художником – человеком из народа, для народа и несет в себе черты народной религии и народного искусства... Народная картинка приняла ее в себя как близкую ей по духу, жанру, графическому и цветовому языку, но отшлифовала ее по-своему. Так, Книга Бытия Кореня стала постепенно народной картинкой, народным безымянным творчеством... Орнаментальный и цветовой язык Библии в целом лег в основу жанра русской лубочной книжки и языка русского светского деревянного лубка... Стиль Библии Кореня и характер ее резьбы ставят эту книгу за пределы искусства русской рукописной и печатной книги, за пределы искусства Москвы, Украины, Белоруссии, и Севера XVII столетия вообще...».

Библия – вечная книга мира и духовный спутник человечества. Она не знает границ во времени и пространстве

и обращается к сердцам людей, говорящих на самых разных языках. Понять ее глубочайший смысл и высокую духовную символику помогает великий и совершенный инструмент – искусство. Живописцы и скульпторы, мастера иконописи, книжной графики, миниатюры и мозаики, жившие в разные времена и принадлежавшие к разным народам, на протяжении многих веков искали и находили в Библии источник вдохновения.

Значение Библии Кореня не исчерпывается одной лишь связью с эпохой. Ее сюжетные цветные гравюры положили начало новому жанру в русском изобразительном искусстве – народному лубку. Библия повлияла на иконопись XVIII в., создала канон Книги Бытия в русской народной картинке и жанр лубочной книжки, дала язык светскому деревянному лубку. Восстановление «Библии» – духовного памятника белорусского и русского народов – является данью уважения всем безымянным славянским народным мастерам прошлого и творческим подвигом художников «Мастерской народной графики».

*Алесь Суша,
кандыдат культуралогіі,
намеснік генеральнага дырэктара –
дырэктар на навуковай рабоце
і выдавецкай дзейнасці
Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі,
старшыня Міжнароднай асацыяцыі беларусістаў
(Мінск)*

ВАСІЛЬ КОРАНЬ І БЕЛАРУСКІ ЎПЛЫЎ НА КНІЖНУЮ КУЛЬТУРУ РАСІІ Ў XVII СТ.

Асоба Васіля Кораня здаўна выклікае цікавасць спецыялістаў, паколькі яна вылучаецца непаўторнай адметнасцю ў гісторыі расійскага мастацтва канца XVII ст. Яго лічаць стваральнікам першай у Расіі багата гравіраванай Бібліі, пачынальнікам народнага мастацкага стылю ў расійскай графіцы і іншага. Найбольшую вядомасць ужо ў наш час яму прынеслі гравіраваныя аркушы з ілюстрацыямі да першай і апошняй кніг Бібліі – Быцця і Апакаліпсісу. Да нашых дзён захаваліся 36 аркушаў, надрукаваных у 1692–1696 гг., якія некалі знаходзіліся ў калекцыі графа Фёдара Талстога [18, с. 375–376], а сёння зберагаюцца ў Расійскай нацыянальнай бібліятэцы [2].

Пры гэтым В. Корань успрымаецца як неардынарны мастак, незвычайны і непадобны на іншых. Расійскія даследчыкі здаўна шукалі карані яго творчага натхнення і тэхнічнага майстэрства ў розных куточках Маскоўскай дзяржавы XVII ст. [16, с. 167]. Аднак гэтыя пошукі адназначнага адказу так і не далі. Былі вывучаны розныя кніжныя і мастацкія цэнтры Масковіі, аднак падобная тэхніка і стылістыка не былі выяўлены. З іншага боку, даследчыкі звярнулі ўвагу і на мастацтва Заходняй Еўропы, дзе яшчэ ў эпоху да Гутэнберга распаўсюджваліся цэльнагравіраваныя кнігі Бібліі з некалькі падобнымі малюнкамі – так званыя «Бібліі

жабракоў». Але і гэтыя творы ўяўлялі сабою іншую традыцыю і адносіліся да зусім іншай эпохі. Чамусьці, як тое часта бывае, погляды расійскіх даследчыкаў не былі скіраваныя на блізкі Захад, на Вялікае Княства Літоўскае і яго тагачасную аснову – беларускія землі, дзе абсалютна відавочнымі з’яўляюцца шматлікія вельмі падобныя прыклады графічнага мастацтва. Магчыма, так адбылося з-за стэрэатыпнага ўяўлення пра адсутнасць на гэтых землях нечага цікавага, вартага, адметнага і тым больш узорнага і ўплывовага.

Толькі адносна нядаўнія дакументальныя сведчанні дазволілі пацвердзіць паходжанне самога В. Кораня з Беларусі, са старажытнага Дуброўна ў Аршанскім павеце Віцебскага ваяводства [3, с. 45; 11, с. 47]. Аднак падобныя высновы можна было б зрабіць значна раней, прааналізаваўшы цэлы шэраг іншых фактараў.

Вядома, што вялікая колькасць беларускіх майстроў апынулася ў Маскве ў выніку іх вывазу падчас спусташальнай вайны Маскоўскай дзяржавы з Рэччу Паспалітай 1654–1667 гг. Тады ж, бясспрэчна, у Маскве апынуўся і В. Корань. Спачатку (з 1660 г.) ён жыў у Андрэя Гіры, потым 5 гадоў наймаў жыллё ў розных гаспадароў, пакуль у 1670 г. не набыў уласны дом. У архіўных дакументах дакладна засведчаны і прафесійны занятак В. Кораня: «промысл его – листы печатает» [11, с. 47, 117].

Каб ацаніць значэнне і ролю В. Кораня, паспрабуем прааналізаваць агульны кантэкст беларускага ўплыву на кніжную культуру Расіі ў XVII ст.

Вядома, што XVII ст. для Маскоўскай цэнтралізаванай дзяржавы – гэта яшчэ эпоха Сярэднявечча, хаця ў Еўропе ў XIV–XVI стст. адбыўся культурны выбух, вядомы пад назвай Рэнесанс, а краіны адна за адной увайшлі ў эпоху так звананага Новага часу. Вялікае Княства Літоўскае (ВКЛ), аснову якога складалі беларускія землі, у поўнай меры далучылася да каштоўнасцей Рэнесансу ў XVI ст. У той час

у Беларусі назіраліся актывізацыя палітычных, эканамічных і культурных кантактаў з іншымі народамі. Значную ролю ў распаўсюджванні еўрапейскіх уплываў адыгрывалі шматгадовыя падарожжы беларускай шляхты ў Польшчу і Заходнюю Еўропу (Італія, Германія, Швейцарыя, Бельгія і іншыя), вучоба ў замежных універсітэтах, прывазная кніжная прадукцыя, прыезд з Захаду шматлікіх навукоўцаў і мастакоў.

Відавочным быў уздым духоўнага жыцця пры вельмі актыўным росце свецкай культуры. У гэты час у Беларусі былі пабудаваны шматлікія замкі і палацы, створаны яркія творы мастацкай літаратуры, якая ўжо не грунтавалася на рэлігійнай глебе. Пісьменства пашыралася не толькі на класічнай для Еўропы лацінскай мове і пашыранай на ўсходнеславянскіх землях царкоўнаславянскай, але і на жывых гутарковых мовах, найперш – на беларускай. Адбывалася развіццё прыродазнаўчых і гуманітарных навук, з'явіліся больш шырокія магчымасці свецкай адукацыі. Важным пераваротам у грамадскай свядомасці стала разуменне каштоўнасці не толькі нябеснага, але і зямнога жыцця, зямных спраў, звычайных чалавечых адносін. Беларуская шляхта і мяшчане, як галоўныя носьбіты элітарнай культуры, прыйшла да пераасэнсавання асабістай, дзяржаўнай (палітычнай) і саслоўнай годнасці.

Культура эпохі Адраджэння мела ў некаторай ступені сінтэтычны характар. З аднаго боку, яна грунтавалася на хрысціянскіх каштоўнасцях еўрапейскага Сярэднявечча, традыцыях Візантыі, Рыма, Кіева, Полацка і іншых духоўных цэнтраў мінулага часу. З іншага боку, яна істотна мянялася пад уплывам новых культурных цэнтраў у Заходняй і Цэнтральнай Еўропе – Амстэрдама, Лондана, Венецыі, Парыжа, Жэневы, Прагі, Кракава і іншых гарадоў. Нацыянальныя беларускія, старажытныя грэка-візантыйскія і заходнееўрапейскія традыцыі зліліся ў цэласнае адзінства, што і ўтварыла непаўторны характар айчыннага Адра-

джэння. Пад уплывам падобнага сінтэзу культур нарадзіліся такія непаўторныя з’явы, як, напрыклад, праваслаўная готыка, якую немагчыма больш сустрэць нідзе ў свеце. Да таго ж трэба дадаць этнічную стракатасць ВКЛ, дзе акрамя этнічных беларусаў, літоўцаў і ўкраінцаў жылі палякі, латышы (лаггальцы), татары, габрэі, а таксама ў гэты час ужо даволі шматлікія замежнікі – маскавіты, італьянцы, немцы і іншыя.

Сапраўдным дасягненнем эпохі Адраджэння стала беларускае кнігадрукаванне. Яно адыграла выключна важную ролю ў зараджэнні культуры Новага часу, пашырэнні рэлігійных і навуковых ідэй, фарміраванні грамадскай свядомасці. Нярэдка менавіта друкароў і выдаўцоў называюць ледзь не галоўнымі творцамі беларускага Адраджэння. Больш таго, на іх дзейнасці даследчыкі робяць асаблівы акцэнт пры вызначэнні асобных этапаў у гісторыі эпохі: ранняе Адраджэнне пры гэтым найперш звязваецца з дзейнасцю беларускага і ўсходнеславянскага першадрукара Францыска Скарыны (каля 1490 – каля 1551), а сталае – з працай шматлікіх друкароў самай рознай канфесійнай арыентацыі – Сымона Буднага (каля 1530–1593), Васіля Цяпінскага (каля 1540 – каля 1603), Івана Фёдарова (каля 1520–1583), Пятра Мсціслаўца (пачатак XVI ст. – пасля 1577), братоў Кузьмы і Лукі Мамонічаў, Яна Карцана (?–1611) і іншых. Так ці іначай, менавіта кнігадрукары і кнігавыдаўцы сталі сапраўднымі героямі свайго часу, якія істотна ўплывалі на фарміраванне айчыннай культуры XVI–XVII стст.

Усё гэта толькі часткова ўплывала на культурнае жыццё Маскоўскай дзяржавы, даволі моцна ізаляванай ад знешняга свету. Прыезд асобных паслоў і купцоў з-за мяжы не меў сур’эзнага ўплыву на культуру Масквы. Істотныя змены адбыліся ў сярэдзіне XVII ст., калі ў выніку жахлівай вайны Маскоўскай дзяржавы супраць Рэчы Паспалітай з паўночнай Беларусі былі вывезены тысячы беларусаў. Вядома, што сярод іх была вялікая колькасць беларускіх майстроў. Масаве

перасяленне беларусаў і ўкраінцаў у Маскоўскую дзяржаву стварыла дастаткова вялікую крытычную масу людзей з заходняй адукацыяй і адпаведнымі культурнымі арыенцірамі, якая была здольнай змяніць кірунак культурнага развіцця ўсёй краіны [4, с. 9].

Ранейшы вялікі недавер у Маскве да беларускіх пісьменнікаў, выдаўцоў і мастакоў, які існаваў у першай палове XVII ст., змяніўся на імкненне выкарыстаць іх здольнасці для сваіх патрэб. Нават маскоўскі патрыярх Нікан зацікавіўся іх сіламі і магчымасцямі. Ён выкарыстоўваў іх веды пры ажыццяўленні царкоўнай рэформы. З дапамогай беларускіх майстроў Нікан будаваў і ўпрыгожваў свае манастыры. Вучоныя ўкраінцы і беларусы служылі рэдактарамі на Друкарскім двары, перакладалі кнігі з грэцкай і лацінскай моў, прымалі ўдзел у будаўніцтве школ, былі хатнімі настаўнікамі і г. д. [7, с. 24–25; 20, с. 133].

Нас ніколькі не здзіўляе, што менавіта пасля масавага перасялення беларусаў і ўкраінцаў у Маскоўскай дзяржаве ўпершыню з'яўляюцца кнігі новага тыпу, якія ў пэўнай ступені паўтараюць беларускую традыцыю. Напрыклад, як раз у гэты час у Маскве быў выпушчаны першы падручнік, у назве якога мы бачым слова «Буквар». Па вядомых сёння крыніцах, такое выданне з'явілася ў 1657 г. на Маскоўскім друкарскім двары [12, с. 198–204]. Даследчыкі ўжо даволі даўно звярнулі ўвагу, што гэты Буквар паўтараў змест не папярэдніх маскоўскіх выданняў В. Бурцава, а беларускіх (магілёўскіх і віленскіх) Буквароў [6, с. 158; 13, с. 188–189; 22, с. 319].

Навукоўцаў таксама некалькі дзівіла выкарыстанне для Буквара 1657 г. граматычных нормаў паводле еўеўскага выдання Граматыкі М. Смятрыцкага 1619 г., а не яго маскоўскага перавыдання 1648 г., якое, здавалася б, было значна прасцей адшукаць у Маскве ў сярэдзіне XVII ст. Сітуацыя лёгка тлумачыцца менавіта тымі абставінамі, што нормы першага выдання Граматыкі М. Смятрыцкага леглі ў ас-

нову беларускіх выданняў Буквара, якое і было паўторана з некаторымі зменамі ў Маскве ў 1657 г. Змены ж былі абгрунтаваны рэформамі царкоўных кніг, якія як раз у гэты час праводзіў патрыярх Нікан.

У далейшым Буквар 1657 г. некалькі разоў перадрукоўваўся ў Маскве, захоўваючы агульнае падабенства з беларускімі падручнікамі. У прыватнасці, у 1664 г. ён быў перавыдадзены з зусім нязначнымі зменамі: пасля складоў былі змешчаны назвы літар, астатнія ж аркушы па сваім змесце супадаюць. Як мяркуецца, удзел у падрыхтоўцы дадзеных падручнікаў мог прымаць Сімяон Полацкі, які ў гэты час якраз прыбыў у Маскву з ВКЛ, дзе непасрэдна займаўся арганізацыяй навучальнай працы ў брацкай школе [6, с. 158].

Абодва Буквары – 1657 і 1664 гг. – аказалі вялікі ўплыў на далейшую вучэбную літаратуру ў Маскоўскай Русі [13, с. 190]. Можна, напрыклад, прасачыць, як з Буквара 1657 г. у пазнейшыя маскоўскія выданні 1664, 1679, 1704 і 1708 гг. перайшлі фрагменты Катэхізіса С. Зізанія, які ўпершыню быў апублікаваны ў віленскай «Навуцы» 1596 г., а пазней уключаўся ў склад іншых беларускіх Буквароў [8, с. 58]. Трэба падкрэсліць, што ў папярэдніх маскоўскіх падручніках катэхетычнай часткі не было.

Пры перавыданні ў Маскве беларускія кнігі, звычайна, атрымоўвалі больш сціплае аздабленне, якое б не прырэчыла артадаксальным традыцыям краю і не нагадвала заходнюю стылістыку еўрапейскіх гравюр. Пры падобным змесце беларускія выданні былі аформлены значна багацей маскоўскіх кніг, сінтэзавалі набыткі заходнееўрапейскага кніжнага мастацтва і візантыйскія традыцыі [22, с. 320].

Найбольш істотныя змены ў грамадскім і культурным жыцці краіны адбыліся падчас кіравання Пятра I, які стаў апошнім маскоўскім царом і першым расійскім імператарам. Ён здзейсніў кардынальны паварот краіны ў бок Еўропы і разгарнуў маштабныя рэформы ўсяго расійскага грамад-

ства. Яшчэ з дзяцінства ён цікавіўся найноўшымі дасягненнямі навукі і тэхнікі. Такая любоў да ведаў магла ў ім з'явіцца дзякуючы першаму падручніку – Буквару. І што самае цікавае, мы ведаем па якім Буквары вучыўся малады царэвіч. Гэты падручнік склаў адмыслова для таленавітага хлопчыка вядомы асветнік, пісьменнік, педагог, мысліцель і друкар беларускага паходжання Сімяон Полацкі.

Прыклад гэтага дзеяча таксама вельмі паказальны для нашага пытання. Каб пазбегнуць магчымага пераследу за падтрымку ворага ў вайне, Сімяон у 1664 г. (ці яшчэ ў другой палове 1663 г. [19, с. 64–65]) канчаткова пераехаў у Маскву, дзе яго здольнасці адразу былі высока ацэнены і запатрабаваны. Тут ён пачаў займацца стварэннем школы новага тыпу для падрыхтоўкі служачых Прыказа тайных спраў – будучых чыноўнікаў, дыпламатаў, перакладчыкаў і іншых. [10, с. 17]. У 1665–1668 гг. ён непасрэдна кіраваў працай гэтай школы. У Маскве, дзе перад тым існавала толькі «элементарная адукацыя, якая набывалася пераважна шляхам чытання», сапраўдным прарывам выглядала з'яўленне школы, якая «адпавядала патрабаванням вышэйшай, ці прынамсі сярэдняй адукацыі» [10, с. 18; 19, с. 64–65]. Ёсць сур'ёзныя падставы меркаваць, што асноўныя прынцыпы арганізацыі працэсу навучання ў гэтай школе былі запазычаны Сімяонам Полацкім з практыкі навучальных устаноў, якія існавалі ў яго на радзіме. Выпускнікамі гэтай школы былі такія вядомыя дзеячы рускай культуры, як паэт і царкоўны дзеяч Сільвестр Мядведзеў і стваральнік чудаўных гравіраваных кніг Карыён Істомін [15, с. 28].

Аднак галоўнай задачай для Сімяона Полацкага заставалася адукацыйная дзейнасць. Ён афіцыйна быў прызначаны выхавацелем царскіх дзяцей. Палачанін асабіста вучыў спадкаемцаў трона царэвічаў Аляксея ды Фёдара і царэўну Соф'ю, а таксама даглядаў за выхаваннем царэвіча Пятра, які ў далейшым стаў імператарам Пятром Вялікім.

Наш зямляк, грунтуючыся на багатым практычным вопыце, склаў свой уласны Буквар. Гэта выданне пабачыла свет у 1679 г. і было прызначана для маладога царэвіча Пятра Аляксеевіча – будучага імператара Пятра I [21, с. 180]. Як мяркуецца, яно было паднесена ў дар маладому царэвічу на яго 7-годдзе.

Неўзабаве пасля знаёмства з Букваром Сімяона Полацкага малады царэвіч быў абвешчаны царом (на той момант яму было толькі 10 гадоў). Буквар Сімяона Полацкага, верагодна, стаў асновай асветы маладога манарха, якая ў далейшым была часткова абмежавана.

І ўсё ж Пётр I меў выключны спрыт і цікавасць да практычнага засваення ведаў, што і вызначыла яго характар. Менавіта дзякуючы асабістаму моцнаму характару, збліжэнню з майстрамі-рамеснікамі, мастакамі, вайскоўцамі, а таксама асабістай працы Пётр стаў вялікай асобай, якая здолела зламаць састарэлую сістэму.

Па-першае, працяг быў відавочны ў дзейнасці Пятра I. Даследчыкі даволі ўпэўнена сцвярджаюць, што глебу для пятроўскіх пераўтварэнняў падрыхтавала дзейнасць Сімяона Полацкага ў галіне асветы, яго поспехі па пашырэнні ў Расіі свецкай адукацыі, у якой зліліся лепшыя расійскія, беларускія і ўкраінскія традыцыі з элементамі еўрапейскай культуры [17, с. 150–151].

А па-другое, працяг справы Сімяона бачны ў наступных вучэбных выданнях Расіі. У прыватнасці, найлепшыя расійскія Буквары ў далейшым выдаў вучань Сімяона Полацкага Карыён Істомін.

З Буквара нашага земляка пачалася і новая эпоха ў гісторыі расійскага кнігадрукавання. Буквар 1679 г. стаў першым выданнем так званай Верхняй друкарні, якая разбіла манаполію Маскоўскага друкарскага двара. Да таго ўсе кнігі ў Маскоўскай дзяржаве выдаваліся толькі ў адной падкантрольнай патрыярху друкарні (для параўнання, у роднай

Сімяону Рэчы Паспалітай, у тым ліку на беларускіх землях, дзейнічалі 134 друкарні). Сімяон Полацкі парушыў кнігадрукарскую манаполію ў Расіі, якая канчаткова была ліквідавана ў XVIII ст.

Новую друкарню прынята называць «Верхняй», бо яна знаходзілася на верхнім паверсе царскага палацавага будынка. Для выдавецкай працы Сімяон Полацкі запрасіў мастакоў і майстроў гравюры [9, с. 842]. Многія з іх, як мяркуецца, мелі беларускае паходжанне. Такое ж паходжанне было і ў абсталявання друкарні. Справа ў тым, што падчас вайны Расіі з Рэччу Паспалітай з беларускіх земляў на ўсход было перавезена вельмі шмат насельніцтва (асабліва кваліфікаваных рамеснікаў і майстроў) і матэрыяльных каштоўнасцей. Сярод іншага, у 1654 г. былі вывезены абсталяванне і майстры знакамітай друкарні Куцеінскага манастыра пад Оршай [1, с. 47]. Пасля некалькіх гадоў яе дзейнасці ў Іверскім манастыры на Валдаі і спробаў арганізаваць яе працу ў Новаіерусалімскім манастыры на Істры абсталяванне друкарні было перавезена ў Маскву, дзе і стала асновай для стварэння «Верхняй» друкарні Сімяона Полацкага [1, с. 47–48]. Туды ж перабраліся і некаторыя майстры з Куцейна. Асобныя друкары і мастакі былі запрошаны асабіста Сімяонам Полацкім – як напрыклад, яго сябар знакаміты расійскі мастак Сямён Ушакоў.

У выніку сваёй дзейнасці друкарня выпусціла шэсць выданняў, пераважна твораў, напісаных самім Сімяонам Полацкім. Сярод іх цудоўны паэтычны пераклад папулярнай вучэбнай кнігі Сярэднявечча і ранняга Новага часу – «Псалтыр рыфмаваны» (з дадаткам вершаванага «Месяцаслова»). Навучальным дапаможнікам для царскіх дзяцей і вучняў пісьменніка стаў «Вянец веры кафалічнай», якім вельмі зацікавілася царэўна Соф’я (захаваўся нават верш, прысвечаны ўручэнню кнігі царэўне). Выданні Верхняй друкарні сталі новым крокам у гісторыі кніжнай графікі ў Маскоўскай

дзяржаве: у іх упершыню выкарыстоўваюцца медзярыты (гравюры на медзі), з'яўляюцца тытульныя аркушы, ужываюцца найлепшыя тэхнічныя прыёмы і тэхналогіі Куцеінскай друкарні – двухразовы пракат з адной формы, упрыгожанне старонак наборным арнамантам і іншыя. [20, с. 146–147].

Менавіта ў гэтым кантэксце, на наш погляд, неабходна разглядаць і некалькі пазнейшую дзейнасць В. Кораня. Тэхніка выканання яго гравюр, сюжэтныя вобразы, стылістыка і мастацкія асаблівасці яго прац з'яўляюцца відавочным працягам гравіравальнай школы ўсходнебеларускіх друкарань у Куцейне, Буйнічах і Магілёве.

Яшчэ адзін прыклад творцы-сучасніка В. Кораня – гравёр Карыён Істомін, які нарадзіўся ў Расіі, але стаў вучнем і паслядоўнікам Сімяона Полацкага. Варта згадаць, што ён стварыў самы прыгожы і незвычайны расійскі Буквар XVII ст., які ён у 1692 г. паднёс маці Пятра I Наталлі Кірылаўне для яе ўнука Аляксея, сына Пятра [5, с. 110; 14, с. 172–173]. Буквар быў ліцавым, гэта значыць ілюстраваным. І малюнкi, і словы былі выкананы ў ім ад рукі, распісаны фарбамі і золатам. Праз два гады кнігу надрукавалі.

Буквар 1694 г. быў унікальным для кірылічнага кнігадрукавання. І ён шмат у чым падобны з Бібліяй В. Кораня.

Па-першае, яны з'яўляюцца сучаснікамі і былі створаны прыблізна ў адзін час.

Па-другое, яны былі вельмі багата ілюстраваны. У Буквары на кожную літару алфавіта прыводзілася шмат выяў, якія ілюстравалі розныя з'явы, што мелі назву на гэту літару. Гэта было першае падобнае выданне ў Расіі. Асабліва прыгожа прадстаўлены ў Буквары вобразы вялікіх літар – рознымі спалучэннямі чалавечых фігур. Гэты прыём быў вядомы ў еўрапейскіх выданнях і славянскіх рукапісах, але ў дадзеным выпадку ён выглядае надзвычай урачыста.

Па-трэцяе, шматлікія ілюстрацыі ў абодвух графікаў суправаджаюцца тлумачальнымі подпісамі. Так, К. Істомін ус-

лед за Сімяонам Полацкім выкарыстаў шматлікія вершы, якія спрыялі запамінанню новага матэрыялу, але таксама змяшчаў праязныя тэксты, і асобныя кароткія подпісы (да кожнай літары змяшчаліся тэксты са словамі, якія з гэтай літары пачыналіся). Падобнае мы бачым і ў гравюрах В. Кораня (і ў шматлікіх беларускіх старадруках).

Па-чацвёртае, як Біблія В. Кораня, так і Буквар К. Истомина былі надрукаваны цэлымі адбіткамі на асобных аркушах: 36 у Бібліі і 43 у Буквары. Гэта былі менавіта ліставыя камплекты, якія маглі быць пераплецены ў кодэкс, а маглі і не пераплятацца ўладальнікам. У тагачасных дакументах згадвалася, што В. Корань друкаваў асобныя ліставыя гравюры: «промысл его – листы печатает» [11, с. 47, 117]. Тое ж гравёр і сам пазначыў на многіх адбітках, дзе пра кнігу гаворка не ідзе: «Резал сие доски Василий Корень» [18, с. 376]. Іх фармат і манера выканання не прадугледжвалі магчымасці ўключэння дадзеных гравюр у склад тагачасных маскоўскіх выданняў Бібліі (урэшце ў Маскоўскай дзяржаве на той час пабачыла свет толькі адно выданне Бібліі).

Па-пятае, абодва выданні былі выпушчаны зусім невялікім накладам і, верагодна, выкарыстоўваліся як паднасныя дарагія кнігі-падарункі. Пашыранае найменне працы В. Кораня як «Біблія для народа», на нашу думку, з'яўляецца некарэктным. Яна не паўтарае традыцыю сярэднявечнай Бібліі для бедных (Бібліі для жабракоў) і створана зусім не для тых, хто не здольны з-за беднасці ці недахопу падручнікаў навучыцца чытанню. Гэта было вельмі дарагое выданне, не прызначанае для шырокай аўдыторыі.

Урэшце па-шостае, абодва выданні дзякуючы сваёй вузкай мэтавай аўдыторыі і невялікаму накладу, не сталі вядомымі і не былі знакавай з'явай свайго часу, як часам пра іх сёння кажуць даследчыкі. Вядомымі яны сталі ужо ў наш час, як незвычайныя і ні на што не падобныя творы графічнага мастацтва, асветніцкай думкі і выдавецкай практыкі. Але сам факт іх з'яўлення ёсць сведчаннем но-

вых тэндэнцый у развіцці адукацыі напярэдадні стварэння Расійскай Імперыі, якая сама стала вынікам гэтых тэндэнцый, у некаторай ступені абумоўленых беларускім уплывам.

Літаратура

1. Абецедарский Л.С. Белорусы в Москве: XVII в.: из истории русско-белорусских связей. Минск, 1957.
2. Библия Василия Кореня, 1692–1696 из государственной Публичной библиотеки им. М.Е. Салтыкова-Щедрина в Ленинграде [V 4.2]. Москва, 1983.
3. Богоявленский С.К. Научное наследие о Москве XVII века. Москва, 1980.
4. Ботвинник М. Откуда есть пошел букварь. Минск, 1983.
5. Булахов М.Г. Восточнославянские языковеды: биобиблиографический словарь: [в 3 т.]. Т. 1. Минск, 1976.
6. Голенченко Г. Я. Идеиные и культурные связи восточно-славянских народов в XVI – середине XVII в. Минск, 1989.
7. История русского искусства: [в 13 т.] Т. 4. Москва, 1959.
8. Корзо М. Украинско-белорусские кириллические букварные катехизисы XVII–XVIII вв. // Вісник Львівського університету. Серія Книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології. Вип. 1. 2006.
9. Краткая литературная энциклопедия: [в 9 т.]. Т. 6. Москва, 1971.
10. Майков Л.Н. Очерки из истории русской литературы XVII и XVIII столетий. Санкт-Петербург, 1889.
11. Материалы для истории московского купечества: [в 9 т.]. Т. 1. Приложение 2. Переписные книги Мещанской слободы 1676 г., 1684 г. Москва, 1886.
12. Немировский Е.Л. Азбуки Ивана Федорова, его учеников и последователей. Пятигорск, 2015.
13. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР : с древнейших времён до конца XVII в. Москва, 1989.
14. Пекарский П.П. Наука и литература в России при Петре Великом. Санкт-Петербург, 1862.
15. Прашковіч М.І. Вялікі сын Беларусі: да 300-годдзя пераезду Сімяона Полацкага ў Маскву // Беларусь. 1964. № 6.
16. Сакович А. Г. Народная гравированная книга Василия Кореня, 1692–1696. Москва, 1983.
17. Сапунов Б.В. Вклад Симеона Полоцкого в русскую культуру второй половины XVII в. // Белорусский сборник. Вип. 5. Санкт-Петербург, 2012.

18. Строев П.М. Обстоятельное описание старопечатных книг славянских и российских, хранящихся в библиотеке тайного советника, сенатора, двора его Императорского величества действительного камергера и кавалера, графа Федора Андреевича Толстова. Москва, 1829.

19. Татарский И. Симеон Полоцкий (его жизнь и деятельность): опыт исследования из истории просвещения и внутренней церковной жизни во вторую половину XVII в. Москва, 1886.

20. Шматаў В.Ф. Беларуская кніжная гравюра XVI–XVIII стагоддзяў. Мінск, 1984.

21. Шустова Ю. Неизвестное издание московского Букваря 1679 г. из собрания отдела редких книг Российской государственной библиотеки // Детские чтения. 2018. № 1 (13).

22. Ярошевич-Переславцев З. Вильнюсское кириллическое книгопечатание: его судьба и значение / Zoja Jaroszewicz-Pieresławcew // Vilniaus universiteto bibliotekos metraštis 2015. Vilnius, 2015.

*Георгий Годлевский,
вице-президент
Академии народного искусства России,
директор галереи «Фирст»
(Химки)*

НАРОДНОСТЬ И НАЦИОНАЛЬНЫЕ БЕЛОРУССКИЕ МОТИВЫ БИБЛИИ КОРЕНЯ

При раскрытии темы следует отметить главное, что предназначение Библии Василия Кореня для неграмотных людей изначально предопределило её народность. По замыслу автора книга должна была стать помощником простого человека в постижении сложных религиозных постулатов. Поэтому Корень осознанно выбрал для своего творения формирующийся и набиравший популярность в народе жанр лубка.

В основу оригинального рисунка для печатной формы были положены фрески. Очень похожие на те, которыми были расписаны стены Поволжских храмов. Их в своё время создавал великий иконописец Гурий Никитин «со товарищи». Скорее всего Корень видел эти фрески, а может быть и сам участвовал в росписи фресок? Не случайно у А.Г. Сакович на с. 98 проскочила такая фраза, что *Корень мог быть живописцем-монументалистом.*

Словом, выбор фрескового стиля, как основы будущей гравированной книги, Корень сделал осознанно. Он сумел увидеть во фреске очень важную особенность, что роднило её с лубком, – это повествование, рассказ о событии простым и доступным языком образа, понятным для народа. Более того, сюжеты фресок не имели строгих церковных канонов, что позволяло придать им свежее дыхание свободы и демократичности, приблизив к жанровым и бытовым сценам жизни народа.

Гениальное творческое решение Кореня перенести фреску со стен храма на бумагу, совершило новаторский прорыв в русском изобразительном искусстве, позволивший перекинуть мостик между небесным-божественным и земным-человеческим. Так, благодаря стенописи, на гравюрах Кореня Творец мира из недоступного каноничного Саваофа превратился в Ангела Великого Совета – безбородого юношу с крыльями (прил. 2, из. 1–2), как на фреске, созданной на паперти церкви Николы Надеина (Ярославль, 1640 г.) стенописцем Волжской школы Запокровским.

По мнению Сакович А.Г., процесс соединения фрески и народной картинки был логичным и исторически объективным (с. 100): «Библия Кореня по своему назначению должна была заменить фреску, и нет ничего удивительного в том, что она связана с ней не только сюжетом, стилем, композицией, но и «составом». Здесь имеется в виду соединение сюжетов Сотворения мира и Апокалипсиса в единую целостную книгу, как результат творческого осмысления настенных росписей поволжских церквей, где уже был такой опыт.

Одним словом, не загнанный в рамки канона фресковый рисунок, соединенный с демократичным лубком, как нельзя лучше отвечали идее создания абсолютно новой, народной по своей сути, первой в России Библии бедных.

Но вернемся к народности Библии Кореня. Она проявляется в житейской достоверности изображенных библейских сюжетов. Точно переданные детали реальной жизни создают впечатление живой картинки, стирают временную грань между библейскими преданиями и настоящим. Например, на листе 16 (прил. 2, из. 4) мы видим у Евы прялку и веретено, точно такие же, какими пользовалось большинство женщин, занимавшихся рукоделием. Каин пашет землю, как и все, обычной сохой, причем рукава его рубахи закатаны, что привычно для людей, занимающихся тяжелым трудом. Кстати, ангелы на листах Апокалипсиса тоже все изображе-

ны с закатанными рукавами (прил. 2, из. 9–10). Им тяжело, их работа особенно трудна.

Ощущению повседневности происходящего помогают естественные позы людей, а также введение в иконографию архитектурного пейзажа. На листе 15, например, мы видим знакомую всем кремлевскую стену с её знаменитыми зубцами-мерлонами (прил. 2, из. 3). Всё это снижает пафос библейского повествования, делает сюжеты понятными и доступными.

Подтверждением народности Библии Кореня можно считать достаточно частое изображение многофигурных сцен, что символизирует присущую народу коллективность, как в организации труда, так и в защите от врага, коллегиальность в принятии решений, а также коллективную ответственность за их выполнение (прил. 2, из. 6–7). Динамизм, экспрессия и драматичность подачи материала, олицетворяют деятельную жилку народа, разбивают присущую иконописи статичность, вдыхают в сюжетную линию движение и жизнь (прил. 2, из. 8).

Большое внимание уделено этнографическим деталям. Например, по одежде и головным уборам читатель абсолютно точно может определить национальную принадлежность и общественный статус участников библейских сюжетов (прил. 2, из. 11–12).

В Библии Кореня много бытовых сцен, даже там, где, кажется, их и вовсе не должно быть. Например, в сюжете создания Творцом птиц и зверей (прил. 2, из. 2), глядя на домашний скот и птицу, мы видим обычную деревенскую картинку, где утки и гуси весело купаются в реке, а лошадь и корова мирно пасутся рядом друг с другом. Этому восприятию не мешают даже экзотические животные.

Осознанное отступление от точных канонов изображения библейских сцен, вольная трактовка выверенных и утверждённых церковью текстов Святого Писания, обращение к апокрифической литературе, а порой и к фоль-

клору – всё это разрушает устоявшиеся в православии взгляды на библейскую историю и приближает Библию Кореня к произведению народного содержания.

Однако, несмотря на явную народность Библии Кореня и её народный жанр – лубок, мастер, тем не менее, умело балансирует между высоким искусством и ремеслом, не допуская грубого наива. Тем самым Василий Корень – высочайший мастер-профессионал – подчеркивает красоту человеческого бытия и вызывает чувство восхищения созданными гравюрами.

Народность Библии Кореня проявляется в том числе и в национальных белорусских мотивах. Однако атрибутировать их довольно сложно. Дело в том, что, начиная с XIII в., нынешние белорусские земли, как, впрочем, и земли современных Литвы, Киевской, Черниговской и Волынской областей Украины, а также запада России от Балтики до Черного моря практически были в составе сначала Великого княжества Литовского, а затем, после подписания Люблинской унии в 1569 г. и до конца 1795 г., Речи Посполитой.

Рожденный в середине XVII в. в Дубровно, Корень рос и воспитывался на территории многонационального государства, где проживали поляки, литовцы, украинцы, латыши, русские, белорусы и др. народы. Более того, на этой земле мирно сосуществовали и различные религиозные конфессии, главные из них – католицизм и православие. Не случайно искусствоведы и специалисты-историки справедливо находят в гравюрах Кореня следование традициям западноевропейского, украинского и белорусского искусства.

Этот своеобразный микс традиций разных культур отражает особые условия формирования личности художника. Поэтому все проявления западноевропейской культуры, что мы находим в гравюрах Кореня, равно, как и элементы белорусской, украинской и других культур, отличных от русской национальной традиции, логично выделить и объеди-

нить в единое целое, как важную и глубоко самобытную особенность его творческого наследия. Такой подход даёт нам более цельное представление о многогранной личности Василия Кореня и помогает глубже постичь истоки его таланта.

И ещё, это важно, благодаря своей толерантности Корень не делил окружающий мир по национальному или какому другому признаку, не выбирал себе кумиров. В его творчестве нет ни слепого подражания, ни тем более копирования, например, той же Библии Пискатора или гравюр Дюрера. Наоборот, гений Василия Кореня в том, что он сумел объединить лучшие традиции западноевропейской и славянской культуры, и создать на их основе величайшее произведение своего времени, где европейское не спорит с русским, где белорусское и украинское только дополняют сюжет и помогают раскрыть образ, делают гравюры Кореня понятными и доступными любому человеку из народа.

И все же попробуем выделить именно белорусские мотивы Библии Кореня. Прежде всего, это черты белорусской рези в листах 6, 11, 17 (прил. 2, из. 13–16). Это картуш, виноградная лоза вокруг Древа познания, вьющаяся, как архитектурная деталь прорезной колонки иконостаса; фрукты на жертвеннике, напоминающие барочные архитектурные детали, например, в церквях Киева и Москвы. Уверен, что белорусские искусствоведы сумеют подкрепить эти выводы и своими примерами.

Черты белорусской рези в гравюрах Кореня указывают нам, что Корень был хорошо знаком с традициями этого народного ремесла. Более того, возможно, он и сам когда-то пробовал себя в этом виде декоративного искусства и даже мог достичь определенного уровня мастерства.

Далее, в Книге Бытия обращают на себя внимание отдельные растения, как некое ностальгическое напоминание о родине гравера, особенно на листе 3 (прил. 2, из. 16). Здесь на переднем плане мы видим милый сердцу любого

белоруса чарот или по-русски «камыш» (более верное название этого растения «рогоз» – «мячэўнік»). На этих же листьях встречаем ещё одно болотное растение, повсеместно встречающееся в Беларуси, – «яер» или «явар», по-русски «аир» (прил. 2, из. 17).

Можно было бы продолжить, но учитывая время, от картинок перейдем к тексту. Это важно, поскольку наш круглый стол проходит в Музее истории белорусской литературы.

Говорить однозначно, что Корень повторил текст известной в то время славянской Библии 1663 г., нельзя. Взял за основу – да, но не копировал, а в чем-то доработал, возможно, привнес что-то из других текстов, а что-то добавил от себя. Пример приводить не буду, найти их несложно.

На что же хочу обратить ваше внимание. Главное общепринятое мнение практически всех специалистов о текстах XVII в. основано на том, что русское книжное письмо того времени находилось под влиянием московских и украинских печатных книг. Сакович А.Г. тоже начинает свое исследование текста Библии Кореня с того, что на с. 109 она пишет: «...орфографии и лексике книг того времени были свойственны следы украинских влияний (например, буква «і»– йота, лигатура)». Но, внимание, читаем дальше на с. 110: «Библия не могла быть написана украинцем (!), т. к. в ней нет ни одной сигмы, которой на Украине заменяли «С», счет времени в датах ведется от сотворения мира, а не от рождества Христова (как считали время в Европе и на Украине); год обозначен словами «лета» и «году», а не украинским «року».

А.Г. Сакович – очень ответственно подходит к своему исследованию, поэтому не найдя явных признаков украинского влияния на текст Библии она делает вывод, что текст написан не украинцем. Но кто же тогда? Ответа нет, потому что в тексте есть буква йота. Она и мешает Сакович А.Г. сделать однозначный вывод, что текст книги писал русский

по происхождению человек и Антонина Георгиевна, не найдя должного объяснения употреблению йоты, упускает этот момент. Но ведь буква «і» (йота) употреблялась не только в украинском языке, но и белорусском и сигмы в алфавите белорусов тоже не было.

Что касается написания дат в книге, то слово «год» – это обычное для белоруса летоисчисление от Рождества Христова: «год», «стагоддзе», «З Новым годам!» и т. д.

Дальше Сакович А.Г., рассуждая об особенностях текста Библии Кореня, делает анализ орфографических ошибок, стараясь понять происхождение знаменщика текста по привычному для него «акающему» говору. На с. 109 она пишет, что можно с уверенностью говорить об отражении в тексте «акающих» говоров, типичных для диалектов к югу и северу от Москвы. Понятно, что речь идёт о россиянах, имеющих определённое специфическое произношение. И нет ни слова об «акающей» особенности белорусского говора. Возможно, Сакович А.Г. о ней просто не знает? Хотя надо отдать ей должное, исследуя тенденцию отвердения согласных, встречающихся в Библии Кореня, она подчеркивает, что эта тенденция «в более ранние времена была типична для юго-западных (может быть, белорусских) говоров» (с. 109).

Так вот «акающая» особенность белорусского говора строится на главном и первом правиле белорусской грамматики, а звучит оно так: в белорусской мове как слышится, так и пишется. Поэтому безударное «О» всегда и звучит, и пишется, как «А». Одним словом, особенности произношения (например, «нАемрий») и орфографические ошибки, допущенные в тексте, пусть не напрямую, пусть не бесспорно, но косвенно тоже могут указывать на белорусское происхождение знаменщика текста.

Таким образом, особенности текста Библии Кореня позволяют предположить, что его знаменщик мог быть белорусом. Безусловно, очень опытным писцом, знающим книж-

ные тексты, причем, полагаю, не только славянские. Может быть, это был сам Василий Корень? Или в его артели был очень грамотный земляк-белорус, который и писал текст Библии бедных.

Наконец, еще один важный аспект, также позволяющий нам предположить, что Библия Кореня во многом несет в себе белорусские традиции. Это касается раскраски книги.

На с. 127 своего исследования Сакович А.Г. пишет, что «в Библии Кореня волосы у Бога и ангелов черные, губы красные, как у деревянной скульптуры» (прил. 2, из. 18), и далее: «очевидно, раскрасчик Библии привык иметь дело с прорисью, а не с гравюрой, быть может, расписывал деревянную скульптуру или резьбу, двери домов, наличники окон, предметы домашнего обихода. Это художник, не терпящий пустот бумаги и даже цветной. Круги небесного свода он расписывает вьюнком, как порталы, кладет разноцветные штришки на фон (прил. 2, из. 19), землю покрывает поверх основного цвета какими-то несуразными отрывками стеблей и круглыми плодами, напоминающими тыкву» (прил. 2, из. 20). Здесь остановимся и немного порассуждаем.

Первое, на что обращает внимание Антонина Георгиевна – это на мастерство раскрасчика. Похоже, что с гравюрой он никогда дела не имел, но мог раскрашивать резьбу или деревянную скульптуру. Возникает вопрос, а не состоял ли он ранее в артели мастеров белорусской рези, отвечая за раскраску изделий? К тому же неумелый раскрасчик, явно тяготел к белорусским мотивам и появление вьюнка – «бязрозки» – на небесном своде конечно же, не случайно.

Кстати, Сакович, не без основания предполагает, что раскрасчиком гравюр Кореня мог быть средний сын Кореня – Алексей, помогавший во всём своему отцу и в последующем тоже ставший гравером.

Второе, на что хочу обратить ваше внимание, Корень прощал раскрасчику его неопытность и мирился с «несу-

разными» элементами раскраски. Что это – отсутствие контроля, попустительство? Вряд ли, скорее всего это прощало близкому человеку, возможно действительно сыну или кому-то из юных земляков-белорусов, обучаемых ремеслу под руководством Кореня.

Но что интересно – этот человек знал особенности европейской школы раскраски книгопечатных изданий. Сакович А.Г. отмечает, что во всём чувствуется оглядка на немецкие и голландские блокбухи и народные картинки XV в., на Апокалипсис Прокопия... Значит, раскрашивал не сын?

Дальше – больше, на с. 131 читаем: «В расцветке Библии Кореня свободное переплетение традиций раскраски европейской и украинской народной гравюры, русской фрески и рукописной миниатюры, русского и западного прикладного искусства».

Скорее всего, эти знания и опыт раскрасчик приобрел на толерантной белорусской земле и вряд ли он был так уж юн и неумел, как кажется на первый взгляд. Просто создание гравированной книги было для всех делом новым, отсюда и недочеты. Но знали артельщики друг друга, скорее всего, давно, видимо ещё по общей работе в молодые годы. Вот и прощал Корень огрехи своему старому товарищу-земляку.

На с. 110 Антонина Георгиевна Сакович пишет: «Гравюра – коллективное творчество – типичное явление русской художественной жизни XVII в., наследие Средневековья». Основываясь на этом мнении и подводя итог сказанному, смею ОСТОРОЖНО предположить, что первая русская Библия бедных была создана коллективным трудом выдающихся белорусских мастеров-профессионалов на основе переработки и соединения лучших европейских и славянских культурных традиций того времени, с использованием нового жанра – простой народной картинки – лубка.

Бесспорно, главным организатором артельного труда был Василий Корень – очень яркий, самобытный, разносторонне одарённый, гениальный сын белорусского народа. Инициатива создания гравированной книги Библия бедных целиком и полностью принадлежала ему, так же, как и подбор оригинальных рисунков для печатных форм. Он же, скорее всего, определил и цветовую гамму будущей книги, заложив основу новой школы раскраски русского лубка с акцентом черного.

Сегодня, спустя 325 лет после выхода в свет первой в истории славянского искусства лицевой гравированной Библии бедных, очень трудно говорить, не имея достоверных сведений, о том, как и кем, кроме Кореня, создавался этот шедевр. Приходится строить догадки и выдвигать некие предположения, основываясь на логике возможных событий. Естественно, не всё бесспорно и доля сомнения всегда остаётся достаточно высокой, что заставляет искать новые, пусть и косвенные, подтверждения своим мыслям. Но вечная неудовлетворённость результатами поиска движет нас вперёд. В этом и есть прелесть нашего с вами труда.

Исследователь и знаток Библии Василия Кореня Антонина Сакович уверена, что главная работа по изучению личности и творческого наследия Василия Кореня ещё впереди. Сегодня нам предстоит определить его роль и место в истории национальной белорусской культуры, чтобы дать верные ориентиры будущим исследователям.

Антонина Георгиевна просила передать всем присутствующим на круглом столе её рекомендации по направлениям поиска истоков творчества Василия Кореня на белорусской земле. Прежде всего надо попросить всех хранителей графики белорусских музеев и библиотек пересмотреть внимательно рукописи и печатные издания средних веков, сохранившиеся гравюры и рисунки того времени, народные картинки. Может быть, найдется что-то похожее по иконо-

графии, как протооригинал, и по сюжету. Надо искать в архивах Беларуси биографические сведения о Корене, о его работе в Дубровно и, возможно, других местах Беларуси. И, конечно же, нужен фильм о Корене, чтобы заинтересовать его наследием других белорусов, привлечь к нему как можно больше людей.

Завершая, хочу сказать, что значение наследия Василия Кореня для нашей общей славянской культуры переоценить невозможно. Его личность великого просветителя, патриота и гуманиста, заслуживает особого места в совместной истории братских народов России и Беларуси.

*Анастасия Годлевская,
студентка факультета
социокультурных коммуникаций
Белорусского государственного университета
(Минск)*

ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНЫЕ АСПЕКТЫ ТВОРЧЕСТВА БЕЛОРУСА ВАСИЛИЯ КОРЕНЯ, ЕГО НАРОДНАЯ ГРАВИРОВАННАЯ КНИГА БИБЛИЯ (XVII В.) КАК ЯВЛЕНИЕ СИНТЕЗА ЗАПАДНО-ЕВРОПЕЙСКОГО И РУССКОГО НАРОДНОГО ИСКУССТВА

Изучая хронологию появления и содержание Библии «бедных» в картинках, судьбу великого мастера – Василия Кореня, создавшего этот шедевр искусства иллюстрации и книгопечатания, мне показалось важным понять, в какую эпоху и в какой историко-культурной среде он творил.

Белорусские территории в XVI в. испытывали активное влияние искусства Италии, Германии, Франции, Голландии. Так, итальянские мастера – «Комаски», проживающие на границе Италии и Швейцарии, вблизи озера Комо, в XVI–XVII вв. держали заказы на монументальную живопись, архитектуру и строительство в Великом Княжестве Литовском и Польше в своих руках, и, как правило, работали вахтовым методом. Движение немецких мастеров имело несколько волн миграции, связанных с религиозными войнами второй половины XV–XVI вв., утверждением Реформации в XVI в., и Тридцатилетней войной 1618–1648 гг. Немецкие мастера не только приезжали в качестве приглашенных художников, но чаще проживали в белорусских (великолитовских) городах. В целом южные и восточные земли Речи Посполитой (т. е. белорусско-великолитовские территории) в конце XVI–XVII вв. находились в области итальянского и немецкого влияния, а северные и западные – итальянского и голландского.

Это же время стало периодом становления белорусских ремесленных городских цехов, уставы которых позволили доподлинно узнать их систему обучения, административную и хозяйственную деятельность. До звания мастера, например, надо было в течение 4–6 лет пройти стадию ученика – «хлопца», связанную с приобретением основных навыков, и подмастерья – «товарища», работая рядом с мастером в одной мастерской. Виленские цехи были местом «стажировок» для юношей из Слонима, Минска, Могилева, Полоцка и других белорусских городов. Также ученики часто совершали поездки и за пределы Великого Княжества Литовского, в города Западной Европы.

Россия XVII столетия, благодаря росту военного могущества смогла начать важные преобразования во многих сферах жизни, в том числе и культуре. Во многообразном процессе изменений русской культуры XVI–XVII вв. земли, лежащие западнее России, стали посредниками в освоении нового для нее западноевропейского стиля, как в церковном, так и светском искусстве, и науках. Одновременный отток сотен ремесленников из «Белой Руси» в Московию ускорил развитие тенденций к обновлению, которыми была проникнута русская культура середины XVII в.

В России белорусские ремесленники вошли в число мастеров Оружейной палаты, Золотой и Серебряной палат царского Московского Кремля, стали жителями Гончарной и Мещанской слобод Москвы. Обстоятельства сделали их новаторами и «утвердителями» новых стилистических форм в русской культуре. Иными словами, изменение геополитической ситуации поставило белорусскую культуру в позицию транслятора и репрезентанта новых форм и стилей, нового понимания пространства, декора, нового мироощущения и понимания времени в искусстве, характерных для западноевропейской культуры, в поле действия которой находилась Беларусь в XIV–XVII в.

Война 1654–1657 гг., начатая царем Алексеем Михайловичем против Речи Посполитой, значительно пополнила людские и производственные ресурсы России. Так, по словам патриарха Никона, царь взял для себя из областей, которые не покорились мирно, 300 000 пленных..., чтобы заселить ими большую часть домов в столице и деревни.

С появлением белорусских пленных и переселенцев из разоренных войной земель в среде московских ремесленников возникли корпоративные объединения, напоминавшие собой европейские цеховые организации.

В соответствии с царским указом от сентября 1671 г., была образована самая крупная и самая известная иноземная слобода – Мещанская, предназначенная специально для белорусов, вывезенных в Москву во время войны. Само название слободы указывало на иностранное происхождение ее обитателей, поскольку «мещанами» тогда называли только горожан Речи Посполитой. Эта Слобода вмещала более 20 % населения Москвы. Большинство населения Мещанской слободы происходила из восточных областей ВКЛ, в том числе Дубровенщины. Белорусы принесли в Москву «более развитую предприимчивость в торговле, более развитую технику в ремеслах...». Оказали значительное влияние на московскую культуру конца XVII в. не только в материальной, но и в духовной области.

Особенно славились белорусские резчики по дереву. Среди которых Осип Андреев из Вильны, Герасим Окулов из Дубровно, Яков Иванов из Витебска, Микулаев Федор из Дубровно и др. белорусы, которые указом царя в числе других мастеровых людей были взяты в Москву и определены в Оружейную палату.

Стилистически «белорусская резь», несомненно, должна определяться как барокко, однако она самобытна и существенно отличается от европейской барочной резьбы – немецкой и польской, более плоскостной орнаментальной

резьбы, нередко запутанной, имеющей множество накладных деталей и т. д.

Тяготая к народно-прикладным традициям белорусского искусства, гениальный мастер Василий Корень умело изменяет ее мотивы в легком декоративном убранстве гравированных листов известной нам «Библии для народа».

Таким образом, именно в «белорусской рези» произошедшей из белорусских корней на русской почве, это направление искусства России последней четверти XVII в., не только встало на один уровень с европейским, но и выработало оригинальный художественный вариант общеевропейского стиля.

В своем главном исследовании «Народная гравированная книга В. Кореня» А.Г. Сакович делает вывод о европейском влиянии, основанных на серьезном искусствоведческом анализе: «Создавая свою Книгу Бытия и Апокалипсис, автор Библии Кореня, конечно, хорошо знал многочисленные европейские лицевые книги XVI–XVII в. о начале и конце мира и, возможно, был знаком с их украинскими вариантами. Но Библия Кореня ничем не напоминает эти книги. В ней нет ни интереса к земной суете западных исторических Библий, ни встревоженного чувства космоса Илии и Прокопия, ни трагического мироощущения Дюрера. Библия Кореня – искусство светлое, эпическое, монументальное и декоративное. Это сказка, которая преображает и украшает мир». Далее: «Библия Кореня, созданная на рубеже XVII–XVIII вв., несет в себе черты средневекового и ренессансного искусства. К Средневековью уводит нас представление автора Библии о творении мира и конструкции мироздания, о человеческой истории, о времени, о слове. Средневековым является также метод его работы (умозрение, канон, традиционные детали). Вместе с тем жанр гравированной книги в картинках для народа, свободомыслие автора в трактовке сюжета, преодоление им канона и личная

инициатива мастера, подписавшегося под гравюрами, в «издании» книги вне государства – все это ренессансные черты. С Возрождением книгу Кореня связывает и действенность творца мира, и восторг автора Библии перед жизнью на земле, и, наконец, само внимание к ренессансному Западу».

Еще один пример: «В XVII в. европейские новшества входили в русскую гравюру, не нарушая ее существа. Оставаясь в рамках мышления и методов работы Средневековья, Василий Корень использовал многие западные лицевые книги как жанр и как новый композиционный канон. Он учился у Запада анатомии, живой пластике фигур и одежд, изображению обнаженного тела, заимствовал некоторые идеи и детали. Но в целом Книга Бытия и Апокалипсис Кореня имеют точки стилового соприкосновения только с европейской гравюрой XV в. – искусством столь же светлым, прозрачным и монументальным». И далее: «Пользуясь традиционными схемами композиций из Апокалипсиса наполнил русскими проблемами, русскими людьми, их мыслями и делами, их давними и недавними врагами-недрузьями. То там, то здесь перед нами мелькают русские, украинские, польские, восточные и западные детали костюмов, нередко в причудливом, почти сказочном смешении; город, над которым бог раздает ангелам трубы, приобретает вид русского города на берегу реки (а не моря); и даже сам Иисус Христос – Слово божие в последнем листе Апокалипсиса, имеет вид не то русского царя, не то патриарха...».

Условный мир Библии Кореня, замкнутый в пределах плоскости листа и книги, отличается явностью конструкции, однозначным, точным, спокойным и веселым языком орнаментальности линий, внутренним светом (большое значение имеет активный белый цвет бумаги), яркой жизнерадостностью раскраски. В целом книги Бытия и Апокалипсис Василия Кореня имеют точки соприкосновения с европейской гравюрой XV в.

Бог Василия Кореня на листах с изображением 1, 2 и 6 дней творения Книги Бытия замкнут в плоскости листа, его движения ограничены ореолом и плоскостью доски, а складки одежды выполнены декоративно. Творец мира Василия Кореня трудится, сохраняя свою божественную ангельскую природу, как бы памятуя, что страсти Ему чужды. Вокруг него нет хаоса. Бог Кореня парит, окружая уже просиявший свет, имеет крылья, повернут к зрителю боком, действует. Знак творения, изображенный еще средневековым жестом, жестом-символом, указывающим на действие, а не воспроизводящим само действие. Эти руки не просто благословляют, они изображены с особой чувственностью превращая словом небытие в бытие. Новизна в изображении – гибкость и пластичность движения, способность к полету, взволнованное стремление к действию, черты, идущие с Запада, от итальянских Генезисов XVI в., несвойственные русскому Творцу мира.

Таким образом, осмелюсь утверждать, что Василий Корень, приехал в Москву уже сложившимся мастером, в Дубровно он прошел общепринятый для всех ремесленников путь от ученика – «хлопца» до подмастерья – «товарища мастера», а затем и высшего звания, – мастера гравера – резчика. Из выводов А. Сакович и моих предположений Василий Корень был знаком не только с содержанием Библий Лютера-Пискатора, но и с западноевропейским искусством в целом. Т. е., как профессионал своего дела, мог бывать в таких городах, как Вильно, Краков, Прага, которые славились своими мастерами-ремесленниками и учиться у них.

В основе Библии Василия Кореня лежит главный закон искусства Средневековья – закон взаимодействия изображения и слова, благодаря которому автор Библии формирует свою книгу.

В этой книге все необычно: ее всеобъемлющее содержание вместо гравюры-декорации, проблематика (судьбы

мира и человека), жанр (лицевая книга), связь с народным полужызычным мировоззрением, с монументальным искусством фрески.

Иллюстрации Василия Кореня – это не просто художественные картины. Он использует всю гамму библейского письма – Образ и Слово, графический Символ и Число. Изображения наполнены мистическим смыслом, целомудренностью, обращены одновременно и к чувству, и к разуму, направляя созерцательную мысль в сокровенные тайны Святого Писания. Очевидно, что белорусский художник и мастер Василий Корень стремился пробудить интерес простых людей к самостоятельному творческому постижению Библии, что само по себе было ново и необычно.

Незаурядность личности и талант белорусского гравера Василия Кореня позволили ему на рубеже XVIII столетия синтезировать лучшие традиции западноевропейского и русского народного искусства. Явив миру гениальное произведение – Библию бедных, он открыл новую страницу в истории русско-белорусской культуры и стал предтечей эпохи Русского Барокко.

*Людміла Вакар,
кандыдат мастацтвазнаўства, дацэнт,
загадчык кафедры выяўленчага мастацтва
Віцебскага дзяржаўнага ўніверсітэта
імя П.М. Маішэрава
(Віцебск)*

БІБЛІЯ ВАСІЛЯ КОРАНЯ Ў КАНТЭКСЦЕ БЕЛАРУСКАЙ КУЛЬТУРНАЙ ТРАДЫЦЫІ

Ілюстраваная Біблія Васіля Кораня з'яўляецца знакавым творам народнага мастацтва, друкарскага рамяства і духоўнай культуры XVII ст. Даследчыца А.Г. Саковіч піша пра яе як пра самы яркі і прынцыпова новы твор рускай гравюры і кнігі XVII ст., а таксама новы жанр у мастацтве – лубок [5, с. 168]. П'ер Луі Душартр сцвярджае, што дадзены твор можна лічыць першым узорам славянскага стылю ў гравюры [4, с. 37].

Біблія была надрукавана ў Маскве майстрам беларускага паходжання: Васіль Корань нарадзіўся ў Дуброўне, буйным рамесным цэнтрам Вялікага Княства Літоўскага. Аднак дадзены твор не разглядаецца ў якасці помніка культуры Беларусі, і нават не згадваецца сярод спадчыны, якую пакінулі беларускія творцы ў Маскве ў выніку перасялення падчас вайны паміж Маскоўскай дзяржавай і Рэччу Паспалітай (1654–1667). Нажаль не ўсё, што было зроблена беларускімі майстрамі, знайшло адлюстраванне ў гістарычных дакументах. Імя Васіля Кораня не прысутнічае ў пераліку беларускіх майстроў Аружэйнай палаты ці майстэрнях манастыроў. Магчыма таму, што Біблія была зроблена не на друкарскім варштаце, а простым спосабам «у прыцірку», а пераплёт атрымаў толькі ў XIX ст. Яна адносіцца да цэльнагравіраваных кніг, тэкст і выявы якіх выразаліся адразу на драўляных дошках. У еўрапейскай культуры такія ксілаграфічныя кнігі мелі назву *blockbuch* і шырока распаўсюджваліся ў мэтах хрысціянскага асветніцтва. Іх мастацкай адметнасцю было дамінаванне выявы над тэкстам і арнаментальна-дэкаратыўны характар тэк-

сту. Друкаванне такіх кніг было пераважна прыватным промыслам майстра, праца якога з тагачаснымі інстытуцыямі фармальна не была звязана.

Разам з тым, найбольш лагічна суадносіць Васіля Кораня з мастацкай школай Куцеінскай друкарні Багаяўленскага манастыра пад Оршай, якая па загаду Нікана ў 1655 г. была перавезена ў Іверскі Валдайска манастыр пад Ноўгарад. Разам з друкарамі сюды былі прывезены багасловы і перакладчыкі, знаменшчыкі і гравёры, пераплётчыкі і майстры вырабу паперы, кафляры і цаніннікі, цесляры і разьбяры, іканапісцы і ліцейшчыкі, майстры цагельнай справы ды іншыя. У 1665 г. большасць абсталявання з лепшымі майстрамі была перададзена ў Воскрэсенскі манастыр пад Масквой, у 1667 – на Друкарскі двор у Маскву. Г.Я. Галенчанка піша, што пасля таго, як спынілася праца Іверскай друкарні, большасць майстроў апынулася ў Маскве, і ў перапісной кнізе Мясчанскай слабады згадваецца друкар, які «листы печатает» [3, с. 69]. А.Г. Саковіч удакладняе, што ў кнігах Мясчанскай слабады за 1667 і 1684 гг. зафіксаваны «Васка Алексеев Корень, уроженец г. Дубровны, выехавший к Москве на государево имя в 1661 г. Жил он у мещанина Андрея Гири пять лет и «отшед жил в наемных дворех переходя», а с 1671 г. «...шол жить в Мещанскую слободу без поручной записи, Промысел ево – листы печатает» [5, с. 120].

Біблія Васіля Кораня складаецца з двух частак: 20 аркушаў Кнігі Быцця і 16 аркушаў Апакаліпсісу – гісторыі стварэння свету і яго канца. На ўзроўні архетыпаў дадзеныя апавед блізкі для кожнага чалавека, бо ўсім даецца перажыць радасць райскага жыцця пад апекай бацькоў, драматычнае спазнанне сябе і свету, а напрыканцы жыццёвага шляху – сыход у іншы свет. Асабліва гэта блізка для тых, хто зведаў трагедыю страты ўласнага дому, трагедыю выгнання з радзімы. Таму серыя расфарбаваных гравюр з подпісамі з кананічных кніг Быцця і Апакаліпсісу можа быць

інтэрпрэтавана як метафарычнае асэнсаванне аўтарам лёсу тых, хто пайшоў з Белаі Русі каб убачыць новае неба і новую зямлю. XVII ст. для насельніцтва Вялікага Княства Літоўскага было часам трагічных выпрабаванняў і эсхаталагічнага светаўспрымання.

Апакаліптычныя настроі ў культуры Вялікага Княства Літоўскага найбольш ярка выказаны ў творах братоў С. і Л. Зізаніяў. Стэфан Зізаній падрыхтаваў і выдаў «Казанне святога Кірыла, патрыярха Ерусалімскага «Пра антыхрыста і знакі яго», з пашырэннем навукі супраць ерасяў розных» (Вільня, 1596). Дадзеная праца стала асновай народных багаслоўскіх поглядаў сярод праваслаўных вернікаў, а ў 1644 г. яна была перавыдадзена ў Маскве пад назвай «Кірылава кніга». У ёй распавядалася пра 11 знаменняў наступлення «апошніх часоў» і набліжэння «царства Антыхрыста», сярод якіх найбольш паказальным вызначаўся пераход праваслаўных у каталіцызм. Стэфаній вызначаў папу рымскага ў якасці антыхрыста і крытыкаваў святарства, якое пагадзілася прыняць унію с каталіцкім касцёлам. Лаўрэнцій Зізаній пераклаў «Толкованія на Апокаліпсіс архіепіскапа Андрэя Кесарыйскага», якое атрымала распаўсюджванне ў рукапісных копіях і друкаваным выданні «Лексікона славянароскага» Памвы Бярынды (Кіеў, 1625), перавыдадзенага ў Куцеінскай друкарні ў 1646 г. Магчыма, з гэтай кнігі Васіль Корань бярэ сюжэт пра двух ветхазаветных праведнікаў Ілію і Енаха, сведкаў канца гісторыі чалавецтва. На аркушы № 12 «Смерць і ўзнясенне на неба прарокаў Іліі і Енаха» разгортваецца гісторыя іх прыходу ў свет і ўзнясення на неба як адна з прыкмет Апакаліпсісу.

Пра панаванне апакаліптычных настрояў сярод насельніцтва Вялікага Княства Літоўскага сведчыць шырокае распаўсюджванне ў гравюры ды іканалісе вобразы Арханёла Міхаіла, пераможцы ў барацьбе добра і ліха. Яго імя літаральна азначае «Хто як Бог?», альбо «ніхто не роўны

Богу». Гэтымі словамі ён звярнуўся да анёлаў, каб спыніць іх адыход на бок пастаўшага супраць Саваофа вярхоўнага анёла Дзянніцы. Менавіта такім стражнікам раю ён прадстае на дрэварыце з куцеінскага «Трэфалагіёна» (1647). Абрануты ў старажытнае рымскае адзенне, ён стаіць на аблоках як стражнік раю і паказвае жэстам прамоўцы на нябёсы, нібы сцвярджае, што прызнае толькі адзінага Бога, Творцу і Уладара ўсяго свету. Паводле прароцтва аб Страшным Судзе, «Арханёл Міхаіл разам з нябесным войскам перамагае сямігаловага і дзесяцірогага звера, які пераследаваў Жонку, абранутую ў сонца» (Багародзіцу), і яе дзіцяці. Васіль Корань дадзены сюжэт змяшчае на аркушы № 13 (33), а таксама выяўляе вогненнага анёла з чашай Богага гневу на аркушах № 15 (35) «Падзенне Вавілона» і ў самым цэнтры апошняга аркуша № 16 (36) «Апалчэнне Хрыста на тых, хто пакланяўся зверу, і перамога над сатаной».

Біблія Васіля Кораня працягвае рэлігійную палеміку XVII ст. і дае ўзор творчага пераасэнсавання заходнееўрапейскай кніжнай традыцыі прадстаўніком праваслаўнай культуры. Гэта робіць твор Васіля Кораня прыналежным да асноўнай місіі беларускай нацыянальнай культуры, сэнс якой, паводле Ігната Канчэўскага, у сінтэзе, гарманізацыі двух кірункаў еўрапейскай культуры: заходняй і ўсходняй [1, с. 44].

Пра яркае праяўленне дадзенай місіі беларускай культуры ў XVII ст. пішуць і расійскія даследчыкі. І.Л. Бусева-Давыдава, знаўца помнікаў царкоўнага разьбянога дэкару, у сваёй дысертацыі «Россия XVII в.: культура и искусство в эпоху перемен» сцвярджае, што ва ўмовах суіснавання і пастаяннай ідэалагічнай барацьбы каталіцкай і праваслаўнай канфесій беларускія кніжнікі і майстры запазычвалі, перапрацоўвалі рысы еўрапейскага мастацтва і ў адаптаваным выглядзе перадавалі рускім майстрам. Дзякуючы трансфармацыі, якая ўжо адбылася, новыя ўзоры ўспрымаліся як «сваё» [2]. Гравюры Васіля Кора-

ня ўзыходзяць да Біблій Борхта-Піскацара і разам з тым утрымліваюць эстэтыку праваслаўнай мініяцюры ды іканапісу. Спалучэнне і пераасэнсаванне розных стылёвых крыніц прывяло да стварэння новай іканаграфіі, новага канона «Стварэння свету» ў лубку.

Пры ўважлівым сузіранні гравюр Васіля Кораня відавочна шмат дэталей, якія нагадваюць пра культуру Вялікага Княства Літоўскага. Найперш гэта раскрываецца праз адзенне многіх персанажаў. Сарочки не паўсюль, але часта маюць каўнер, што адразу пераўтварае іх у кашулі, якіх у Маскоўскай дзяржаве не насілі. На аркушы № 9 «Увядзенне ў рай» нават хітон Анёла Вялікага Савета мае каўнер. На аркушы № 20 з сюжэтамі нараджэння Енаха і смерці Каіна на першым плане ў намёце выяўлены Каін з жонкай і малым сынам Енахам (дадатак 2, выявы 5 і 11). Яны апрануты па модзе XVII ст. Жонка прыбрана ў каўняровую сукенку фламандскага ўзору і традыцыйны галаўны ўбор – наметку, якую яшчэ насілі пры магнацкіх дварах. Каін таксама апрануты ў шляхецкі строй з вялікім накладным каўняром, жупан на дробных гузіках да пояса і шапку ўсходняга тыпу з пер’ем. Гэта вельмі цікавы прыклад арыенталізму ў гісторыі культуры Вялікага Княства Літоўскага. У выніку працяглых войнаў Рэчы Паспалітай з Асманскай імперыяй адбыліся ўзаемадзеянні і запазычванні польска-літоўскай і турэцкай культурных традыцый, што праявілася ў шляхецкіх строях. Вялікую папулярнасць набылі ўсходнія тканіны, шырокія шаўковыя кушакі і галаўныя ўборы з пер’ем. На аркушы № 32 у самым цэнтры кампазіцыі таксама змешчаны шляхцічы у кунтушах і чалмападобных шапках з пер’ем, папулярных на той час.

Біблія Васіля Кораня ўтрымлівае шэраг алюзій, якія адсылаюць да гравюр Бібліі Францыска Скарыны. Пяты аркуш гісторыі стварэння свету В. Кораня ўзыходзіць да гравюры «Шэсць дзён светатварэння» і застаўкі «Бог у раі» (1519) Кнігі Быцця Ф. Скарыны. Відавочна ідэнтычная

трактоўка вобразаў звяроў, птушак і рыб. Гэтыя, другасныя па сваёй значнасці выявы, у дадзеным параўнанні з’яўляюцца пераканаўчымі доказам іканаграфічнага запазычання і ўзорам стылёвага спрашчэння арыгіналу. Антрапаморфныя лікі Сонца і Месяца, зоркі на нябёсах на аркушах № 4 «Стварэнне нябеснай цвердзі», № 7 «І спачыў Гасподзь у дзень сёмы», № 8 «Стварэнне Евы», № 9 «Увядзенне ў рай», № 14 «Скураныя рызы», якія суправаджаюць сюжэты тварэння свету і жыцця ў раі, нагадваюць пра асабісты знак-стыгнет Францыска Скарыны. У гравюрах Васіля Кораня яны нясуць пачуццё цуду, неабходнае для аповеду пра першапачатак жыцця. Ды і спалучэнне планетарнага маштабу дзеянняў Саваофа з лаканічным, найўна-ўмоўным адлюстраваннем зямнога краявіду таксама збліжаюць гэтыя гравюры.

Самым значным творчым дасягненнем Васіля Кораня даследчыкі лічаць манументальнае выяўленне Госпада Саваофа праз вобраз Анёла Вялікага Савету, які стварае свет у стане вольнага палёту – сімвалічнага матыву творчага дзеяння [5, с. 17–31; 8, с. 10–12]. Матыў палёту запазычаны з заходнееўрапейскай культуры і ўзыходзіць да роспісаў Рафаэля лоджыяў у Ватыкане. Постаць Анёла Вялікага Савета закампанавана ў авал з прамянямі сыходзячага ад яго святла, змешчана ў цэнтры светабудовы і мае буйны маштаб. Мандорла, альбо німб авальнай формы вакол постаці Хрыста, для візантыйска-праваслаўнага мастацтва з’яўляецца традыцыйным элементам і сімвалізуе Славу Хрыста. Трэба адзначыць, што падобная манументальнасць характэрна для іканаграфічнага тыпу «Спас у Славе», які з’яўляецца багаслоўскім развіццём тэмы Хрыста Пантакратара – уладара ўніверсуму. У беларускай графіцы гэты вобраз упершыню сустракаецца на гравюры «Бласлаўленне» тытульнага аркуша кнігі «Прамудрасць Божая» Францыска Скарыны. Хрыстос сядзіць на зямной сферы ў атачэнні серафімаў і трымае ў левай руцэ кнігу, а правай бласлаўляе

ўкленчанага Скарыну. Спірыдон Собаль таксама абірае для франтыспісу свайго Буквара (1631 г., Куцеінская друкарня) вобраз «Хрыста ў Славе» з бласлаўляючым жэстам абодвух рук. У пэўным сэнсе дадзены вобраз з’яўляецца абярэжным для беларускага кнігадрукавання. У розных перавыданнях Буквара вобраз Хрыста ў мандорле абагульняецца, набывае лаканічны манументальны характар. І самае галоўнае ў вызначанай пераемнасці – гэта кампанаванне авала мандорлы ў прамакутны фармат аркуша. Дадзенае рашэнне было ўпадабана куцеінскімі друкарамі для ўвасаблення вобразаў евангелістаў, а таксама для «Партаітысы Іверскай», створанай майстрам Паціем у кнізе «Рай мысленны» (1659) Іверскай друкарні. Гэтае кампазіцыйнае рашэнне плённа распрацоўваў у гравюрах Кнігі Быцця Васіль Корань, што падкрэслівае яго набліжанасць да кола творцаў з Куцеінскай друкарні, якія працавалі ў Маскоўскай дзяржаве.

Васіль Корань акаймляе мандорлу Анёла Вялікага Савета па перыметры словамі біблейскага тэксту, што характэрна для сярэднявечнай еўрапейскай гравюры. Пры дапамозе надрукаванага слова ён падкрэслівае сутнасць дзеянняў Хрыста – стварэнне света словам, нібы нагадвае першыя радкі з Евангелля: «Напачатку было Слова, і Слова было ў Бога, і Слова было Бог» (Іаан, 1:1). Актыўнае ўвядзенне метафізічнага і дыдактычнага тэксту ў выяўленчую кампазіцыю характэрна для сярэднявечных цэльнагравіраваных «Біблій для бедных», а таксама і для гравюр эпохі барока – канклюдзіі. Канклюдзіі ўтрымлівалі складаную кампазіцыю, дзе спалучаліся алегарычныя выявы, сімвалы, эмблемы і тэкст-каментарый да малюнкаў. Тэкст мог знаходзіцца на лентях, картушах, выходзіць з вуснаў герояў, падпісваць іх асобы, каментавачь іх дзеянні альбо змяшчацца ўнізе кампазіцыі. Твор, які мы даследуем, спалучае ў сабе рысы абодвух жанраў. Трэба адзначыць, што скарыстанне тэксту ў якасці арнаментальнага аздаблен-

ня выявы альбо каментара да яе актыўна скарыстоўвалася ў практыцы куцеінскімі друкарамі. Практычна ва ўсіх гравюрах дзеючыя асобы падпісаны, а ў Буквары 1631 г. выява Хрыста ў Славе з бласлаўляючым жэстам абодвух рук на франтыспісе акаймляецца прамакутнай рамкай, па перыметры якой ідзе вязь царкоўнаславянскага шрыфту.

У пазнейшым выданні Іверскага манастыра «Рай мыслены» на гравюры з выявай Якава Баравіцкага тэкст уведзены не толькі ў якасці назвы сюжэта, падпісаў выяў святога, Маці Божай Іверскай, Хрыста на яе руках. Праз усю кампазіцыю па дыяганалі ідзе радок тэксту малітвы, з якой Якаў звяртаецца да Багародзіцы, а ў адказ атрымлівае бласлаўленне Хрыста. Словы малітвы атрымліваюць матэрыяльнае ўвасабленне і становяцца дзейнымі сіламі духоўнага дыялогу Якава Баравіцкага і Ісуса Хрыста. А.А. Сідараў пісаў, што Іверская друкарня была «малой эксперыментальнай лабараторыяй» патрыярха Нікана па выпрацоўцы новых ідэй кніжнага афармлення, іх дапасаванасці да рускай кнігі [6, с. 203–206]. Менавіта такое спалучэнне назыўных, тлумачальных, сюжэтна-апавядальных і арнаментальна-дэкаратыўных функцый слова прысутнічае ў гравюрах Бібліі Васіля Кораня. Безумоўна, такая практыка кампанавання кніжнага аркуша была нагледжана ў заходнееўрапейскай традыцыі, але ў друкарскай практыцы куцеінскіх майстроў яна набыла самастойнае рашэнне, арганічна звязанае з сюжэтам твора.

Сярод прыкмет новай эстэтыкі Куцеінскай школы гравюры трэба назваць зварот да выяўлення аголенай цялеснасці. Пасля гравюр Францыска Скарыны «Шэсць дзён светатварэння» з выявамі Адама і Евы, «Пакуты Іовы», а таксама заставак ды ініцыялаў з аголенымі постацямі, доўгі час у практыцы кірылічнага друку прыкладаў таму не было. Аднаўляецца дадзеная тэматыка ў ілюстрацыі «Варлаам і Іасаф» да кнігі свецкага характару «Гісторыя пра Варлаама і Іасафа» (1637) Куцеінскай друкарні, дзе на заднім плане ля вакна з'яўляецца

невялікая статуэтка антычнай Венеры. У выявах Хрыста на гравюрах «Зняцце з крыжа» («Брашна духоўнае» 1639), «Вадохрышча» («Дыоптра», 1654) адчуваецца жаданне правільна перадаць прапорцыі і аб'ёмную пластыку аголенага цела. Гэты вопыт майстар Паісій працягвае ў кнізе «Рай мысленны» (1658) Іверскай друкарні. На аркушы з сюжэтам малітоўнага звароту Якава Баравіцкага да абраза Божай Маці Іверскай найбольшае месца адведзена постаці паўаголенага святога. Відавочна спроба разьбяра захаваць традыцыйную для тэмы прадстаяння фронтальнасць постаці і адначасова развярнуць святога да Багародзіцы. У выніку ўзнікае ўзор наіўнага сімулятанізму – адначасовага паказу формы ў двух ракурсах: фронтальным і профільным. Такія, на першы погляд, недарэчнасці сведчаць пра сутыкненне двух эстэтык: праваслаўнай, зарыентаванай на выяўленне духоўнага пачатку, і рэнэсанснай з яе цікавасцю да матэрыяльнасці свету і натуральнасці ў яго перадачы.

Гэтыя фармальныя рысы былі вынікам сярэдневяковай тэхналогіі малюнка мастака-знаменшчыка, які складаў выяву з набору яе элементаў. Як трапна заўважае А.Р. Хромаў [8, с. 11], у аркушы № 9 «Уводзіны ў рай» левая нага Евы і правая нага Адама зрастаюцца ў адну ступню, што паўтараецца далей ў іншых гравюрах. У аркушы № 2 «Другі дзень тварэння» левая рука Анёла Вялікага Савета ненатуральна ўзнята ўверх. Яшчэ больш уражваюць прыклады дзіўнага зрастання постацей у выявах звяроў на аркушы № 5 «Пяты дзень тварэння» (дадатак 2, выява 2). Аднак, пры ўсёй недарэчнасці, трэба адзначыць прыгажосць лінейнага малюнка і пэўнае майстэрства ў перадачы разнастайных ракурсаў руху постацей, асабліва апранутых у адзенне, дзе складкі ўдала драпіруюць цела і перадаюць экспрэсію. Найбольш яркім узорам сімулятаннага выяўлення постаці дае выява Авеля на аркушы № 17, дзе ён уклечыў (ніжня частка тулава паказана ззаду) і ўзняў у малітоўным руху рукі і твар (верхняя

частка тулава і галава паказаны анфас) да Анёла Вялікага Савета на аблоках. Складзеная з двух рознаскіраваных частак постаць удала аб'яднана футравай сукенкай і ўражвае пераканаўчай ўсхваляванасцю персанажа.

Кніга Быцця і Апакаліпсіс Васіля Кораня арыентаваны на простага чытача і маюць дыдактычны характар. Дэмакратычная скіраванасць збліжае іх з Куцеінскай школай дрэварыту. Куцеінская друкарня была буйным кніжным цэнтрам, дзе выпрацоўваліся ўласныя традыцыі хрысціянска-асветніцкай кніжнай культуры. Кніга Куцеінскай друкарні вылучалася сваім дэмакратызмам і арыентаванасцю на прыватнае выкарыстанне. Большасць кніг прызначалася для навучання, мела палемічны, павучальны характар і суправаджалася тлумачальнымі прадмовамі на простаай мове. Такая выдавецкая палітыка патрабавала адпаведнага аздаблення. Прывабны выгляд кнігам забяспечвала двухколерная і шматколерная аздоба, друкаваныя ілюстрацыі, простанародны тыпаж персанажаў і напоўненасць кананічных сюжэтаў дадатковымі матывамі рэалістычна-апавядальнага характару. Сваёго росквіту куцеінская школа дрэварыту набыла да 1640-х гадоў.

У гэты час выдаецца «Брашна духоўнае» (1639), «Асьмігласнік» (1646), «Трэфалагіён» (1647), «Дыоптра» (1651), «Новы заповіт» (1652), «Лексікон славянарускі Памвы Бярынды» (1653). Яны выдадзены з ілюстрацыямі, якія В. Шматаў ахарактызаваў наступным чынам: «Характэрнай асаблівасцю гравюр куцеінскай школы з'яўляецца іх блізкасць да беларускіх народных традыцый, да народнага лубка. Контур, штрых у дрэварытах набывае асаблівую сакавітасць; ён ... важкі, магчыма, нават месцамі грубаваты, заўсёды каларытны. Агульны дэкратыўны лад куцеінскіх дрэварытаў больш дэкаратыўны» [9, с. 110].

Найбольшая колькасць дрэварытаў змешчана ў «Трэфалагіёне» (1647). Гэта цыкл евангельскіх сюжэтаў, якія раскрыты праз жанравую апавядальнасць і нагледжаныя

ў жыцці простанародныя персанажы. Гравюра «Ражство Хрыстова» з'яўляецца шэдэўрам народнага мастацтва, дзе сцэна пакланення Хрысту перанесена ў звычайны вясковы хлеў з хатнімі жывёламі. Аўтар размяшчае постаці Іосіфа, Марыі і вешчуноў па перыметры, пакідаючы цэнтр пустым. Там, у цемры хлява, над яслямі немаўляці свеціць віфлеемская зорка, а з аблокаў нябёс назіраюць за падзеяй анёлы. Проста і казачна, як у фальклорных Калядных спевах. Для параўнання дадзенага твора з Бібліяй Васіля Кораня важна адзначыць, што спавітае цельца Хрыста атачае авальная мандорла, ад якой сыходзіць ззянне. Сіметрычнае размяшчэнне па вертыкалі прамяністых формаў зоркі і мандорлы Хрыста ўтварае паўзу і напаўняе ўсю кампазіцыйную рытміку спакоем цуду, які толькі што адбыўся. Куцеінскія майстры выяўляюць Хрыста ў мандорле ў сюжэтах «Праабражэння», «Успення Марыі», «Сыходжанне Хрыста ў ад», а таксама змяшчаюць над Хрыстом у коле ззяння голуба (сімвала Духа Святога) у гравюры «Водахрышча» («Дыоптра», 1654). Для традыцыі Куцеінскай школы дрэварыту характэрна спалучэнне святочнай дэкаратыўнасці, сюжэтнай апавядальнасці ды іератызма сакральнага вобраза, які выяўляецца праз эфекты ператварэння матэрыі святлом.

Акрамя сюжэтных кампазіцый у «Трэфалагіёне» знаходзяцца гравюры з велічнымі выявымі Пятра і Паўла, Арханёла Міхаіла, Іаана Златавуста, Міколы Мірлікійскага, Рыгора Багаслова, Іаана Прадцечы, Георгія Пераможца ды іншых. Усе вобразы маюць абагульнены характар: пададзены ў поўны рост на фоне спрошчанага краявіду з нізкай лініяй далягляду. Сярод усіх трэба вылучыць Георгія Пераможцу, выяўленага ў даспехах з здэдай і шчытом у руках. Пры ўважлівым параўнанні яго з вобразам Анёла Вялікага Савета з Бібліі Васіля Кораня відавочна падабенства тыпажу: твар мае круглявую форму, на якім уся ўвага аддадзена шырока расплюшчаным вачам, тройчы падкрэсленым

лініямі веек і броваў. Кідаецца ў вочы і напрацаванасць прыёму манументалізацыі вобраза праз буйны машаб постаці на фоне абагуленага краявіду з наіўна-спрошчаным адлюстраваннем ландшафту і знакаў расліннасці. Па сваёй стылістыцы дадзеныя вобразы нагадваюць канон ідэалізаванага героя ў народным лубку.

А.Г. Саковіч падкрэслівае падобнасць манеры гравіравання Васіля Кораня да народнай арнаментальнай дамавой і карабельнай разьбы Паволжа з плоскім раслінным арнаментам і аніمالістычнымі вобразамі [35 с. 130–144]. Новыя даследаванні Л.Б. Сукіной рускага мастацтва XVII ст. раскрываюць вызначальную ролю беларускіх майстроў у станаўленні і развіцці мастацтва дадзенага рэгіёну. Яна называе імёны жывапісцаў і разьбяроў, якія ўдзельнічалі ў будаўніцтве і аздабленні Пераслаўскай пацешнай фляціліі Пятра I (1688–1692 гг.) і царскага пацешнага палаца ў Пераслаўлі, а таксама ў Варонежы (1695–1996 гг.) [7, с. 465–471]. У сваіх высновах яна мяркуе, што ў арцелях халмагорскіх, валагодскіх, тацемскіх цесляроў і разьбяроў на будаўніцтве пятроўскіх верфяў таксама працавалі разьбяры, цесляры і мастакі-дэкаратары з Беларусі. Цікава, што на Аршаншчыне і Віцебшчыне такіх помнікаў амаль не засталася, за выключэннем царскай брамы з Віцебскай Юр'еўскай царквы, якая захоўваецца ў Нацыянальным мастацкім музеі Беларусі. Віцебскі разьбяр упрыгожыў браму іканастаса парасткамі з зялёнымі лістамі, чырвонымі лілеямі, пяціпялёсткавымі разеткамі, сярод якіх змясціў выявы патранальных святых фундатараў храма. Ён скарыстаў схему і стылістыку тытульных аркушаў з выданняў Куцеінскай друкарні.

Праведзены аналіз дазваляе ўвесці Біблію Васіля Кораня ў кантэкст культурнай традыцыі Беларусі і суаднесці з мастацкімі традыцыямі друкарні Багаяўленскага Куцеінскага манастыра.

Літаратура

1. Абдзіраловіч І. Адвечным шляхам. Дасьледзіны беларускага светапогляду. Мінск, 1993.
2. Электронны рэсурс: <http://cheloveknauka.com/rossiya-xvii-veka-kultura-i-iskusstvo-v-erohu-peremen>. Бусева-Давыдова І.Л. Автореферат дысэртацыі па іскусстваведенню, спецыяльнасьць ВАК РФ 17.00.04. дысэртацыя на тэму: *Россія XVII стагоддзя: культура і іскусства ў эпоху пераменаў*. Москва, 2005.
3. Голенченко Г.Я. Идейные и культурные связи восточнославянских народов в XVI-середине XVII в. Минск, 1989.
4. Дюшартр П.Л. Русские картинки и гравированные книжицы. 1629–1885. Москва, 2006.
5. Сакович А.Г. Народная гравированная книга Василия Кореня (1692–1696). Москва, 1983.
6. Сидоров А.А. Древнерусская книжная гравюра. Москва, 1951.
7. Сукина Л.Б. Резчики и художники Оружейной палаты на строительстве Переславской потешной флотилии. // Памятники культуры. Новые открытия. Письменность. Искусство. Археология. Ежегодник 2004. Москва, 2006.
8. Хромов О.Р. «Сотворение мира» в русской лубочной традиции // Живая старина. 1997. № 1.
9. Шматаў В.Ф. Беларуская кніжная гравюра XVI–XVIII стагоддзяў. Мінск, 1984.

Ірына Дубянецкая
доктар сакральнай тэалогіі,
старшы навуковы супрацоўнік
Інстытута філасофіі
Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі
(Мінск)

КАСМАГОНІЯ БІБЛІ ВАСІЛЯ КОРАНЯ 1692–1696 гг.

Страты й знаходкі беларускай культуры

Вялікая частка беларускай культурнай і інтэлектуальнай традыцыі страчаная. Кнігі, абразы, жывапіс, архітэктура і малыя архітэктурныя формы, музычныя запісы, творы народнага мастацтва і г. д. былі знішчаныя або вывезеныя цягам войн, акупацый і рэлігійных ці ідэалагічных пераследаў, якія пачаліся масава ў XVII ст. і цягнуліся без перапынкаў да 70-х гг. XX ст. Многае пала ахвяраю няўмольнага часу, які зацірае фарбы, трушчыць паперу, тканіну, камень, точыць дрэва, метал ды ўсё, што засталася без належнага догляду. Забытыя імёны, тэксты, ідэі, вобразы, страчанае пачуццё тоеснасці, прыналежнасці да глыбокай у часе беларускай культурнай гісторыі. Прыдбаны сіндром перарванай традыцыі, калі кожнае пакаленне жыве як першае, не ведаючы традыцыі, а нібыта вынаходзячы яе нанова. Купалаўскае «А беларусы нікога ж не маюць...» («Я не паэта», 1905–1907) добра акрэслівае гэтае пачуццё страчанасці.

З’яўленне звестак пра забытых культурных герояў – заўжды радасць, а тым болей з’яўленне новых імёнаў ці вяртанне на радзіму персанажаў, якіх расцярушыў па свеце лёс выгнанцаў і хто стаўся славаю іншых краін. Такім стаўся Васіль Корань, аўтар адметнай і адзінкавай на нашай прасторы Бібліі ў малюнках канца XVII ст.

Васіль Корань як аўтар дрэварытнай Бібліі, зробленай у Маскве ў 1692–1696 гг., быў вядомы расійскім даследчы-

кам ад 1970-х гг. Ягоную працу вывучалі, шукалі ёй адпаведнікаў, паступова выбудоўвалі культурны кантэкст і крыніцы ягонага творчасці і нават вырашылі (можа і не беспадстаўна), што ён стаўся бацькам рускага лубка – таных народных карцінак [8]. У беларускім навуковым і культурным дыскурсе да апошняга часу быў практычна адсутны. Родам з Дуброўна, Васіль Корань патрапіў у Маскву цягам 13-гадовай вайны 1654–1667 гг., званай у народнай памяці крывавым патопам, калі было забіта або звезена ў Масковію да паловы насельніцтва Беларусі [5; 7]. Сярод вывезеных быў, відаць, і дубровенскі гравёр Васіль Корань.

Ён апынуўся ў Маскве, і ягоныя сляды знаходзяцца ў запісах пра Мяшчанскую слабаду, дзе акурат і сялілі беларускіх майстроў, што патрапілі ў Маскву ў выніку вайны [4].

Ад яго застаўся, напэўна, адзін шэдэўр, захаваны ў бібліятэцы графа Талстога, – 36 дрэварытаў – блокавых малюнкаў з тэкстамі, якія ілюструюць сюжэты з дзвюх кніг Бібліі – Кнігі Роду 1–4 і Аб’яўлення Яна Багаслова, вядомга таксама як Апакаліпсіс. Ягонае аўтарства вынікае з імені, якое пазначанае на многіх дрэварытах. Некаторыя дрэварыты таксама маюць год і дату, што дае магчымасць упэўнена датаваць працу 1692–1696 гг.

Biblia Pauperum – Біблія не для бедных

У расійскай навуцы замацавалася назва «Біблія для народа» Васіля Кораня. З гэтай назвы вынікае, што Корань рабіў сваю кнігу для малаадукаваных людзей, якім было лягчэй успрыняць Біблію ў карцінках [8]. Аднак, з іншага боку, гэтая назва – спроба перакладу з лаціны назвы *Biblia Pauperum*, якая пазначае еўрапейскі тып Бібліі, да якога Біблія Кораня падобная як найбліжэй. І вось у гэтым падабенстве ляжыць ключ да разумення таго, чым была кніга Кораня і якія сэнсы ён у яе закладаў.

Biblia Pauperum (Біблія паўперум – «бядняцкая» ці «жабрацкая» Біблія) уяўляе сабой кнігу біблейных ілюстрацый, якія дэманструюць сувязь паміж Старым і Новым Запаветамі. Яны былі пашыраныя ў Еўропе асабліва ў XV–XVI стст., на піку папулярнасці былі ў XVI ст. у Нямеччыне і Нізкіх землях [3]. Яны не зваліся Biblia Pauperum, гэтая назва з’явілася ў нямецкім навуковым ужытку ў XXI ст. Для асэнсавання ролі і месца Бібліі Васіля Кораня важна разумець, што кнігі Паўперум не былі адрасаваныя бедным і неадукаваным. Наадварот, іх галоўным адрасатам было святарства і манаства, а з распаўсюдам гэтага тыпу кніг яны часам рабіліся з раскошнымі ілюстрацыямі, відавочна дарагімі і відавочна дзеля багатага заказчыка. Тое самае, можна меркаваць, тычыцца і Бібліі Кораня. Яна залішне раскошная, каб быць таннай і адрасаванай бедным сляям насельніцтва. Хутчэй за ўсё, яна была выкананая пад замову высокаадукаванага і багатага чалавека і вырабленая ў адным асобніку (магчыма, плюс адзін–два «для сябе»). Да таго ж, у канцы XVII ст. у Масковіі Біблія не была тым скарбам, які быў дазволены простым людзям.

Што ўяўляла сабой класічная еўрапейская Biblia Pauperum? Гэта не проста тып ілюстраванай Бібліі, а пэўная багаслоўска-філасофская канцэпцыя. Яе мэта – паказаць тыпалагічную адпаведнасць Старога Запавета Новаму, паказаць, што Стары Завет прадказваў Ісуса Хрыста і папярэднічаў Новаму Завету, маючы на мэце падрыхтаваць глебу для яго.

Традыцыя разглядаць Гебрайскую Біблію як крыніцу, што поіць Новы Завет, з’явілася ад самага пачатку тэкстаў пра Ісуса. Яшчэ ў Евангеллях многія эпізоды, звязаныя з жыццём ці вучэннем Ісуса, паклікаюцца на Гебрайскія святыя пісанні як на сваю крыніцу, цытатамі, парафразамі ці алузіямі. З іншага боку, Евангеллі часта гавораць, што Ісус сваім жыццём і вучэннем спаўняў прароцтвы, за-

натаванья ў гебрайскіх сакральных тэкстах: маўляў, «гэта сталася, каб споўнілася сказанае прарокам» або «так было напісана ў прарокаў».

Біблія Паўперум звычайна параўноўвала невялікую колькасць евангельскіх сюжэтаў з тэкстам аднаго ці больш з прарокаў або, напрыклад, з сюжэтамі Кнігі Роду ці адной з гістарычных кніг Старога Завету. Побач з асноўным малюнкам з жыцця Ісуса ставіліся два малюнкі меншага памеру са старазаветнымі гісторыямі. Тэксту было мала, галоўны акцэнт быў менавіта на карцінках.

У беларускай кніжнай традыцыі, якая дайшла да нас, перажыўшы ўсё, не захавалася аніводнай Паўперум (не будзем сцвярджаць, што іх не было), хаця беларускае кнігадрукаванне было шчыльна звязанае з Еўропаю.

І вось гэты прабел запоўніўся! Васіль Корань, стваральнік рускага лубка, аўтар першага блокавага дрэварыту, якому прыпісваюць вялікі ўплыў на рускае кніжнае народнае мастацтва [8], вынес сваё майстэрства з беларускіх земляў. Тое, што ён навучыўся гравіравальнаму майстэрству ў Беларусі, да таго, як патрапіў у Маскву, відавочна з падабенства ягонага стылю да гравюр выданняў аршанскай Куцеінскай друкарні, што выпускала высокамастацкія кнігі ў 1630–1656 гг. [6], ды іншых беларускіх кніг, з ягонага пераймання элементаў стылю Францішка Скарыны – сонца ды мясяц маскоўскіх дрэварытаў глядзяць на свет з амаль Скарынавай цікаўнасцю, а таксама з вопраткі ягоных персанажаў, архітэктуры і г. т.

Незалежна ад таго, наколькі правільна ці памылкова атаясамліваць аўтара ідэі кнігі з 36 асобных малюнкаў з Васілём Коранем, мы дзеля зручнасці і з прычыны адсутнасці іншых варыянтаў будзем яго называць менавіта так – бо гэта асноўнае імя, якім падпісаныя некаторыя малюнкі.

Калі з Бібліяй Паўперум працу Васіля Кораня лучыць стварэнне паралелі паміж Старым і Новым Заветамі на ас-

нове малой колькасці абраных тэкстаў, то ёсць тое, што ня проста адрознівае адно ад другога, а дае падставы кажаць, што Корань стварае сваю ўласную канцэпцыю Бібліі, якая можа быць аднесеная да Паўперум толькі фармальна.

Калі ў Паўперум фокус трымаецца на Новым Запавеце, а Стары яго ілюструе, і мэтаю ёсць паказаць, што Стары прадбачыў Новы, працаваў на яго, распавядаў пра яго, – то ў Кораня яны роўнапраўныя, і нават з большай увагаю да Старога. З кніг Старога Запавету ён бярэ першую – Кнігу Роду (Быцця), а з кніг Новага Запавету апошняю – Аб’яўленне (Адкрыццё) Яна Багаслова. Сюжэтам са старазапаветнай Кнігі Роду ён прысвячае 20 аркушоў, у той час як новазапаветнаму Апакаліпсісу 16. Абодва Запаветы ўтвараюць адзінае цэлае, у якім Стары не прадказвае Новы, а хутчэй падзеі Новага натуральным чынам працягваюць падзеі Старога Запавету, а падзеі Старога ствараюць падставы для падзеяў, што разгортваюцца ў Новым.

Яшчэ адно значнае адрозненне ад Бібліі Паўперум палягае ў тым, што Паўперум заўсёды распавядае пра Хрыста, паказваючы, як Стары Завет яго прадказваў, а Новы паказваў. Новы Завет разумеецца як абсалютная праўда, як вяршыня і сэнс чалавечае гісторыі і адносінаў паміж чалавекам і Богам. У Кораня такая задача зусім не ставіцца, і Хрыстос з’яўляецца ў яго толькі напрыканцы ўсяе гісторыі.

Касмалогія Бібліі Васіля Кораня

Мы не ведаем ані замоўцу гравюр, ані поглядаў ці ўнутраных матывацый выканаўцы. Нам даступныя толькі самі малюнкi, і нешта з таго, што яны хаваюць, ці, наадварот, адкрываюць, магчыма інтэрпрэтаваць адразу, а нешта патрабуе дадатковых даследаванняў. З таго, як аўтар выкарыстоўвае вядомыя біблейскія гісторыі – якія выбірае, а якія пакідае ўбаку, і як дамешвае ў іх пазабіблейныя легенды і папулярныя багаслоўскія ідэі, можна меркаваць, што

ён прадстаўляе пэўную канцэпцыю свету і пэўнае разуменне чалавечай гісторыі. Каму належаць гэтае разуменне і гэтая канцэпцыя – замоўцу дрэварытаў ці іх аўтару, і наколькі вольным быў аўтар выбіраць сюжэты і тэксты ў сваёй працы над дрэварытамі – невядома. У кожным выпадку мы маем серыю малюнкаў з суправаджальнымі тэкстамі, якія абапіраюцца на дзве абраныя кнігі Бібліі і якія распавядаюць сваю досыць цэльную гісторыю. Паспрабуем яе зразумець.

Найбольш глабальная задача, прадстаўленая ў серыі з 36 малюнкаў, – даследаваць касмаганічны цыкл існавання сусвету, яго пачатак і канец, прычыны пачатку і прычыны канца. У ёй распавядаецца, як свет прыйшоў да быцця воляю і творчай працаю Бога, як у гэты свет быў ўведзены чалавек, і як чалавек сваёй неразумнасцю прывёў свой свет да пункту незвароту, адкуль выпраўленне сітуацыі – ачышчэнне ад свету зла – ставалася магчымым толькі праз разбурэнне, пасля якога адкрываўся шлях да новага стварэння.

Магчыма, аўтар экстрапалюе біблейскую гісторыю на падзеі чалавечай гісторыі XVII ст., сведкам якіх ён быў, якія ён сам перажываў – спачатку ў Вялікім княстве Літоўскім, а потым у Масковіі, – і ён спадзяецца, што той, хто будзе разглядаць гэтую кнігу, зможа ўбачыць, куды вядуць людзей бясконцыя войны, гвалт і забойствы – да непазбежнага канца. Гэта ў пэўным сэнсе прароцкае папярэджанне. Але ў гэтага папярэджання ёсць адна асаблівасць: яно поўнае аптымізму і дабрывіні ў стаўленні да людзей, якія б памылкі ці злачынствы яны ні чынілі.

Васіль Корань разглядае Біблію як цэлае. Ён бярэ з яе дзеля сваёй мэты касмаганічнага і ў пэўнай ступені антрапалагічнага аналізу рэчаіснасці толькі дзве кнігі Бібліі – першую і апошнюю, альфу і амэгу боскага тэксту, у напрузе паміж якімі і адбываецца жыццё чалавечага роду, яго зараджэнне, развіццё, заняпад і непазбежная трансфармацыя. Прытым, калі апошнюю кнігу Бібліі, Апакаліпсіс, ён ужывае

амаль цалкам, ад пачатку да канца, хаця й прапускаючы цэлыя раздзелы, то з першай кнігі Бібліі – Кнігі Роду – ён бярэ толькі самы пачатак, першыя чатыры раздзелы, ад стварэння свету (Рд 1) да Каіна (Рд 4:1–16).

Менавіта ў гэтых першых сюжэтах, паводле кнігі Кораня, нібы ў сцятай спружыне, заключаная энергія ўсяго стварэння, усіх будучых сцэнараў адносінаў паміж людзьмі і дачыненняў паміж рознымі касмічнымі сіламі, патэнцыял усяе чалавечае гісторыі, якая будзе потым бясконца паўтарацца ва ўсё новых формах і маштабах, асобамі, плямёнамі, краінамі, народамі, дзяржавамі – з тым самым нязменным асноўным сюжэтам: нарастаннем узаемнага непаразумення і братазабойствам. У Кнізе Роду нарастанне зла сярод людзей выклікае глыбокае расчараванне Бога ў людзях: וַיִּקְרָא אֱלֹהִים אֶת-הָאָדָם בְּאָדָם וַיִּתְּעַב אֱלֹהִים לְלִבּוֹ (І пашкадаваў Госпад, што зрабіў чалавека на зямлі, і засмуціўся ў сэрцы сваім, Рд 6:6), наступствам чаго сталася вялікая Паводка (Рд 6–8), амаль поўнае вынішчэнне чалавецтва.

У Кораня таксама людзі грашаць, што і стаецца прычынаю наступных катастроф, пра якія ён распавядае ў апошніх 16 малюнках, прысвечаных Апакаліпсісу. Сюжэты з Апакаліпсісу практычна і выконваюць функцыю Паводкі і служаць нібыта натуральным працягам сюжэтаў з Кнігі Роду 1–4. Там таксама чалавечая цывілізацыя, дэскрыдытаваная сваімі кепскімі ўчынкамі, падыходзіць да самай мяжы вынішчэння. Аднак, тут ёсць істотная розніца. У першай палове Бібліі Кораня людзей на грахі «натхняе» Шатан-спакуснік, нябачна для іх саміх, але бачна для гледача прысутны ў кожным моманце вагання (аркушы 11–13 і асабліва 18). Сам чалавек у яго хутчэй слабы, чым кепскі па сваёй натуре. І таму ў другой палове ён распавядае пра касмічныя падзеі вакол і ўнутры чалавечага свету, пра барацьбу сіл дабра і сіл зла, кожная з якіх мае на гэты свет свае планы. Яму больш цікава не тое, як чалавецтва перажыве навалу,

а тое, як вонкавая прычына чалавечага падзення (Шатан) будзе знішчаная і свет адновіцца да новага жыцця.

Замена цэльнай гісторыі Паводкі як працягу да Кнігі Роду 1–4 на множныя гісторыі з Апакаліпсісу для Кораня досыць лагічная і натуральная. Ён знаходзіць фармальныя тэкставыя паралелі ў такіх жанрава і стылёва розных, можна нават сказаць, артаганальных тэкстах як Роду і Апакаліпсіс, і на гэтых паралелях фармуе сваю біблейскую прароцкую касмаганічную візію. Ён бярэ за сюжэтную аснову для сваіх малюнкаў сем дзён стварэння з Роду 1 і сем знакаў разбурэння – зрыванне сямі пячатак (Аб 6:1–8:1), а затым сем анёльскіх труб (Аб 8:2–11:19) з Кнігі Апакаліпсісу.

Такім чынам, ён выбудоўвае цэльную касмалагічную карціну, цэнтраваную на чалавеку – ад стварэння да заняпаду і эпічнага касмічнага змагання за чалавечы свет паміж сіламі добра і сіламі зла. Сам чалавек актыўна не ўдзельнічае ў змаганні, хаця знаходзіцца яго аб'ектам і прычынаю, бо сваімі ўчынкамі, жыццёвымі выбарамі прывёў свой свет да мяжы згубы й вынішчэння. У гэтай візіі лёс свету, парадасальна, залежыць наўпрост ад чалавека, хаця ён гэтага не ўсведамляе: свет створаны дзеля чалавека і не мае сэнсу без чалавека.

Бог, Шатан і змаганне за свет

Візуальная канцэпцыя Бога ў Бібліі Кораня даволі незвычайная. Бог-творца свету паслядоўна намалюваны маладым і крылатым, у выглядзе Анёла Вялікай Рады ў Бізантыйскай традыцыі. Вобраз Боскай Рады і Госпада, які на ёй старшынюе, некалькі разоў сустракаецца ў Гебрайскай Бібліі, напрыклад, у візіі Міхеі ў 1Кар (3Цар) 22:19–22, таксама ў Псальмах 82(81):1–7 і 89(88):8 [тут спасылкі паводле Гебрайскай Бібліі, у дужках паводле Сэптуагінты]; у Ісаі 6:1–3, а таксама, досыць паказальна, у Захара 3:1–7, дзе перад анёлам Гасподнім стаіць Ісус і Шатан яму процістаіць. У раннехрысціянскай

традыцыі паўстала ідэя, што Ісус існаваў перад усімі часамі, да стварэння свету. Ірыней выказваў гэтую думку ўжо ў II ст., яна не раз была паўтораная ў III ст., а на Антыяхійскім саборы 264 г. ужываецца ў дачыненні да Ісуса перад уцелаўленнем фармулёўка «Анёл Вялікай Рады» [2]. Пазней у Бізантыйскай традыцыі вобраз Ісуса-Анёла Вялікай Рады замацоўваецца іканаграфічна і так набывае пашырэнне ў тым ліку і на нашых землях. У Васіля Кораня ў вобразе Анёла Вялікай Рады паўстае боства да стварэння свету – і ў працэсе стварэння. Гэта галоўны персанаж першых эпизодаў першай часткі кнігі. Корань малюе яго з крыламі і з німбаў у выглядзе двух накладзеных адзін на другі ромбаў; постаць боства заключаная ў авал ці кола сваёй уласнай моцы. У большасці выпадкаў над фігураю ёсць надпіс, які чытаецца «Госпад Саваоф».

У другой частцы кнігі Бог фігуруе, у адпаведнасці з традыцыяй Кнігі Аб'яўлення (Аб 1:13–14), як стары барадаты уладар усяго існага, што сядзіць на пасадзе і кіруе светам (а. 21 (дадатак 2, выява 6), 25 і 26). На аркушы 35 на нябёсным пасадзе сядзіць Ісус Хрыстос. А на апошнім, 36-м аркушы кнігі ізноў з'яўляецца крылатае маладое боства ў авале сілы! Цыкл завершаны. Бог і свет гатовыя да новага стварэння і новага жыцця! Гэтая надзвычай красамоўная дэталёвая ілюстрацыя як найлепш ілюструе касмаганічную канцэпцыю Бібліі Кораня, звязваючы пачатак і канец і даючы надзею на лепшую долю чалавека ў абноўленым свеце, вызваленым з-пад улады злых сіл.

Стылістыка малюнкаў падпарадкаваная агульнай канцэпцыі. Першыя кадры светлыя і велічныя. Крылаты Богтворца паступова і ўрачыста стварае свет. Тэксту вакол карцінак мала. Потым танальнасць мяняецца, робіцца трывожнаю і нават балючаю. А ў другой частцы кнігі – ў Апакаліпсісе – рытм паскараецца, ўсе кампазіцыі становяцца шматфігурнымі, нервовымі, шматслоўнымі, яны перапоўненыя падзеямі і інфармацыяй.

У першай, старазапаветнай частцы кнігі аўтар тэкстаў да карцінак не прытрымліваецца біблейскага тэксту. Ён амаль нідзе не цытуе Біблію, а хутчэй пераказвае абраныя сюжэты, а часам дадае да іх цалкам небіблейскія эпізоды. Тэксты, дзе магчыма, гарманічна ўпісаныя ў кампазіцыю. Некалькі разоў увесь тэкст, або яго ключавая частка змяшчаюцца ў авальнае абрамленне вакол постаці Бога, не адцягваючы на сябе ўвагу. У процілегласць гэткаму разняволенаму падыходу, другая частка поўная наўпроставых біблейскіх цытат або іх скарочаных версій. Амаль пад кожным малюнкам пазначаныя нумары адпаведных раздзелаў Апакаліпсісу, якія адсылаюць чытача да паршакрыніцы. Пры гэтым Корань ізноў адбірае сюжэты, прапускаючы цэлыя раздзелы Кнігі Аб'яўлення і нават многія ключавыя эпізоды. Ён фармуе сваю гісторыю, сваю канцэпцыю, сваю карціну свету – а падбірае для яе толькі патрэбныя яму сюжэты.

На пачатку гісторыі крылаты Бог стварае дзень пры дні свет, паступова напаўняючы яго жыццём. Свет штораз прыгажэе. У гэты свет Бог уводзіць новастворанага чалавека Адама, а пасля і Еву, якую радасна вітае сусвет. Аднак Корань залежыць ад паслядоўнасці біблейскіх тэкстаў, што змушае яго разбіць стварэнне Адама і стварэнне Евы эпізодам Боскага адпачынку. Ён змешвае дзве розныя гісторыі стварэння свету – Святарную з Кнігі Роду 1:1–2:4а пра самотнага і велічнага Бога Элогіма, які за шэсць дзён стварае свет, а на сёмы дзень адпачывае, і Ягвісцкую, пра чалавека і жанчыну ў Эдэнскім садзе і пра дрэва Веды добра і зла, прадстаўленую ў другім і трэцім раздзелах Кнігі Роду. Чалавечага персанажа з гісторыі Саду Корань пераносіць у гісторыю шасцідзённага стварэння свету, на месца мужчынскага-жаночага чалавека, якога Элогім стварае на свой вобраз і падабенства.

Такім чынам, перад стварэннем жанчыны-Евы аўтар малюнкаў адпраўляе Бога... спаць у ложку. Гэта цалкам не-

чаканае развіццё ідэі Божага адпачынку. Адпачываць, дык ужо адпачываць! У сёмы дзень Госпад утульна лёг на правы бачок, згарнуўся ў ложку і спіць у атачэнні нябёсных сіл.

Сусвет прыгожы і гарманічны, і лёс чалавечае пары ды іх нашчадкаў у гэтым свеце мае быць шчаслівым. Аднак на ранняй стадыі стварэння ў Божую працу неўпрыкмет укліньваецца Шатан, і ў свядомасць гледача закрадаецца трывога: карціна не выглядае такой цудоўнаю, як яе плануе Бог-творца. Гэты абсалютна пазабіблейскі сюжэт важны для агульнае візіі Кораня, бо ён тлумачыць паходжанне дурных матывацый і ўчынкаў чалавека – спачатку Адама і Евы, а тады Каіна, як быццам апраўдваючы іх, здымаючы з іх адказнасць за іхнія трагічныя выбары. Потым, у гісторыях з Апакаліпсісу, Шатан прысутны ўжо ў нашмат буйнейшым маштабе, ён і ягоныя сілы набываюць вялікую моц і ўладу над светам. І глядач разумее, што гэта сталася магчымым таму, што на самым раннім этапе людзі – хай часам несвядома – слухалі шатанавы шэпты, і далі яму над сабой уладу, і ён падступна авалодаў імі і светам. Таму і патрэбнае ўмяшальніцтва Богавых сіл, каб нейтралізаваць і знішчыць гэтую ўладу падману ды вызваліць чалавецтва.

Корань выяўляе Шатана і сілы зла па-рознаму. Упершыню ён з'яўляецца падчас стварэння Богам нябесных свяціл (а. 4). З пункту гледжання адпаведнасці біблейскаму тэксту, ён тут нечаканы і недарэчны. Па-першае, гэтка эпизод катэгрорычна не біблейскі, а па-другое, ён разбівае гарманічнасць і да-сканаласць Божае працы па стварэнні свету. У Кораня д'ябал дзейнічае нібыта па-за кадрам, на палях аркуша, прысвечанага 4-му дню стварэння. І хаця ў цэнтры малюнка творчая дзея Бога, увага гледача прыцягваецца да паралельнага свету, да як бы незалежнай ад стваральнага працэсу гісторыі, расказанай унізе аркуша, па-за самадастатковым авалам, у які ўпісанае крылатае боства: маўляў, на чацверты дзень памысліў Шатан стварыць сабе пасады, каб стацца роўным

Богу, і апынуўся («обретеся») ў бездані. Пад гэстам з гэтай нечаканай гісторыяй намаляваныя некалькі антрапаморфных постацей, з крыламі і без, з рагамі і без, якія відавочна зацікаўленыя прастораю, што знаходзіцца ў левым ніжнім краю карцінкі і лаканічна падпісаная «адъ»: крылаты правадыр групы паказвае на пекла сваім папличнікам. Карцінка намаляваная не без гумару, аднак сэнс яе для аўтара вялікі.

Не наўпроставым, але вынікаем з'яўлення гэтага персанажа стаецца і спакушэнне людзей змеем (а. 10). Змей звісае з дрэва без аніякіх прыкмет незвычайнасці ці вонкавай сувязі з Шатанам, так бы мовіць, праяўляецца ў звыклых формах, і застаецца непазнаным.

Сцэна спакушэння цэнтральная ў кампазіцыі Кнігі Роду. Значнасць яе падкрэсленая і тым, што Корань, першы раз ад пачатку кнігі, ставіць пад ёю дату і абвяшчае, што гэта ён, Васіль Корань, «резал сіе доски». Гэта пераломны момант гісторыі чалавека – самы першы самастойны выбар, самастойная дзея першых людзей (наступным выбарам будзе Каінавы чын забойства).

Затое у наступных сцэнах (а. 12 і 13) д'ябал цешыцца з падзення і пакарання людзей. На гэтых кадрах ён падобны да змея, але мае перапончатыя крылы – і гэта ўжо наўпрост указвае на ягоную незямную прыроду.

Наступны раз мы бачым яго ў зусім іншым абліччы. На аркушы 18 Каін прымае рашэнне забіць брата пад уздзеяннем злой сілы, якая выяўленая як густы чорны цень за спінаю Каіна. Цень антрапаморфны, але з кажановымі крыламі і з хвосцікам.

Гісторыя братазабойства – адна з самых прыцягальных гісторый Кнігі Роду, якая зачароўвала сваёй шматмернасцю і адначасова недагаворанасцю пакаленні вернікаў, мастакоў і мысляроў. Корань расказвае гэтую біблейскую гісторыю, абапіраючыся больш на легенды і ўводзячы ў яе небіблейскі эпізод пахавання Абэля, вядомага з гебрайскіх і арабскіх

крыніц, нават часткова прысутнага ў Каране (сура 5 Аль-Майда («Бяседа»):31), дзе крумкач хавае ў зямлю забітую птушку і такім чынам падказвае Адаму і Еве (у іншых версіях Каіну), што рабіць з целам Абэля [1]. Ува ўсёй Коранеўскай Бібліі гісторыя пра Каіна найдаўжэйшая, яна займае чатыры аркушы, ад 16-га да 19-га, прычым амаль усе яны падзеленыя на некалькі частак, кожная з якіх распавядае асобны эпізод. Важнасць і выбітнасць падзеі самога забойства падкрэсленая двойчы паўторанай фразою «І забіў брата свайго да смерці» – адзін раз як частка аповеду, і яшчэ раз асобна, у сярэдзіне аркуша, як асноўны фокус увагі. Акцэнт на забойстве Каінам Абэля асабліва важны, бо тут адбываецца разбурэнне боскай гармоніі і сусветнага ладу знутры – як перадумова разбурэння свету вышэйшымі сіламі.

Дзеянне Шатана ў чалавечай гісторыі ясна прасочваецца і яно падштурхоўвае людзей да зла, вынікама якога і ёсць увесь сюжэт Апакаліпсісу. Тут разбурэнне цывілізацыі, збудаванай чалавекам, ініцыюецца і выконваецца Боскімі сіламі. І на пярэдні план гісторыі выходзіць змаганне пазачалавечых сіл, так бы мовіць, сіл святла і сіл цемры. Зло вырываецца на прасторы свету, пераследуе жанчыну святла і кіруе чалавекамі. Гэтыя сілы – параджэнні Шатана, звер і сямігаловы цмок. Сам жа Шатан з’яўляецца толькі ў самым канцы, калі анёл скоўвае яго, «змея адвечнага, які ёсць д’ябал і Шатан» (Аб 20:2), ланцугамі, замыкае яго вялізным ключом у бездані на тысячу гадоў. А над гэтай сцэнаю лунае крылаты Бог – Анёл Вялікай Рады.

Гэтай сцэнаю Корань завяршае сваю гісторыю, апускаючы тры апошнія раздзелы Аб’яўлення. Апошні аркуш з выяваю Бога, які ствараў свет на пачатку, у прысвечанай Кнізе Роду першай частцы, закальцоўвае аповед, вяртае яго да пачатку. І гэта вяртанне да стварэння – стварэння на новым узроўні. Поўны касмаганічны цыкл стварэння–разбурэння–

новага стварэння пройдзены. Мы не ўбачым новага цыклу, але ведаем, што ён будзе, што ён ужо тут.

І гэты прыхаваны аптымізм, гэтая вера ў лепшае асабліва незвычайна ў сваім часе, у апошняй дэкадзе XVII ст. – у часе, поўным сапраўды апакаліптычных настрояў, уласцівых лю-бому канцу стагоддзя. Васіль Корань, перажыўшы страшную разбуральную вайну на радзіме і вымушаны большасць жыцця правесці на чужыне, у сваёй унікальнай Бібліі распавядае па-сутнасці добрую гісторыю свету, ці хутчэй, не безнадзейную для чалавецтва, што забыталася ў сваёй грахоўнасці, для чалавечай цывілізацыі, што балансуе на мяжы самазнішчэння. Ён гаворыць, як і чаму людзі апынуліся там, дзе апынуліся, але таксама падказвае выйсце, ставячы жыццё ў кантэкст Боскае задумы і стварэння цудоўнага свету, вялікага Боскага дызайну, дзе ўсё адбываецца, як мае быць, і няма канца, апроч канца цыклу, які непазбежна вядзе да новага пачатку.

Літаратура

1. Byron John. Cain and Abel in Text and Tradition. Jewish and Christian Interpretations of the First Sibling Rivalry. Leiden: Brill, 2011.

2. Hales, William. Faith in the Holy Trinity, the Doctrine of the Gospel, and Sabellian Unitarianism. Rochester, New York: Scholar's Choice, 2015.

3. Herbermann Charles, ed. Biblia Pauperum. // Catholic Encyclopedia. New York: Robert Appleton, 1913.

4. Богоявленский С. Московская мещанская слобода в XVII в. / Под ред. Б.В. Левшина // Научное наследие. О Москве XVII века. – Москва, 1980.

5. Грыцкевіч В.П., Мальдзіс А.І. Шляхі вялі праз Беларусь. Мінск, 1980.

6. Лаўрык Ю. Куцеінскі кніжны цэнтр // Вялікае Княства Літоўскае. Энциклапедыя у 3 т. – Т. 2. Мінск, 2005. С. 173–174.

7. Сагановіч Г. Невядомая вайна: 1654–1667. Мінск, 1995.

8. Сакович А.Г. Народная гравіраванная книга Василия Кореня, 1692–1696. Москва, 1983.

*Наталья Трифонова,
кандидат искусствоведения,
ведущий научный сотрудник
отдела древнебелорусского искусства
Национального художественного музея,
доцент кафедры этнологии
музеологии и истории искусств
Белорусского государственного университета
(Минск)*

ГРАФИЧЕСКИЕ ИСТОЧНИКИ СЮЖЕТОВ ВЕТХОГО ЗАВЕТА И АПОКАЛИПСИСА В БЕЛОРУССКОЙ МОНУМЕНТАЛЬНОЙ ЖИВОПИСИ XVII–XVIII ВВ.

XVII–первые десятилетия XVIII в. в истории России и Беларуси отмечены активизацией вопроса «о сущности человеческой природы, об отношении человека к окружающему миру и к самому себе» [2, с. 4]. Наиболее отчетливо это проявлялось в обращении к сюжетам начала и конца мира, известным в русском и белорусском искусстве с XVI в. Так, в библиотеке Маркова монастыря в Витебске наряду с сочинениями С. Полоцкого, Л. Барановича, И. Голятовского, С. Яворского, Ф. Прокоповича хранилось изданное в типографии Киево-Печерской лавры «Толкование на Апокалипсис» (1625). Яркое воплощение эти темы, связанные с проблемами теологического и мировоззренческого порядка, получили в созданных в этот период циклах графических и монументальных изображений. Наряду с гравюрами народной Библии Василия Кореня, обратившегося к сюжетам из книг Бытия и Апокалипсиса, примерами актуализации традиционной живописной программы могут служить росписи храмов могилевского братского, Кутеинского, Тупичевского, Маркова монастырей и некоторых других церквей Восточной Беларуси.

Одним из значительных культурных и религиозных центров региона, с которым был связан В. Корень, являлся могилевский братский Богоявленский монастырь. Находившиеся там фрески, если они были выполнены вскоре после завершения строительства храма во второй половине 1630-х гг., очевидно, существенно поновлялись после пожара 1664 г. О красоте внутреннего убранства храма и мастерстве живописи свидетельствует запись, сделанная русским стольником А. Толстым в 1697 г. [6, с. 461–462]. К середине 1940-х гг., когда церковь осматривал и описывал М.С. Кацер, оставалось более 30-ти фрагментов стенописи, представлявших сцены из жизни Христа, Богоматери, Иоанна Крестителя [1, с. 4–8]. Значительную часть сохранившихся росписей составляли композиции ветхозаветного цикла: сотворение мира, рай, грехопадение. Цикл изображений на сюжеты книги Бытия в могилевском храме, очевидно, складывался под воздействием иллюстрированных Библий Борхта (Брюссель, 1582), Пискатора (издавалась в 1639, 1643, 1646, 1650 и 1674 гг.), к гравюрам которого восходит серия графических изображений, выполненных киевским мастером Ильей (1645–1649) уже позднее рассматриваемых росписей. Однако о формировании устойчивого изобразительного ряда свидетельствует гравюра «Грехопадение» из «Триоди цветной» (Киев, 1627), на которой были представлены сотворение Евы, Адам и Ева у райского дерева, Адам, копающий землю, и прядущая Ева.

Деревянный, крещатый в плане Богоявленский храм Кутеинского монастыря, освященный в 1635 г. и представлявший собой четырехсрубное сооружение, над средокрестием которого возвышался световой барабан с граненым куполом, был расписан в 1639 г. (такая датировка утвердилась в современном белорусском искусствознании). Как видно из описания, составленного в конце XIX в. иеромонахом Стайновским, росписи купольной части кутеинского храма

сохраняли традиционную схему, а в расположении росписей в алтаре и на стенах центральной части храма художник ее не придерживался [3, с. 5–9]. На стенах притвора выше хор в два ряда располагались сцены страданий апостолов и других святых. Обращает на себя внимание размещавшийся в притворе под хорами и на южной стене цикл изображений на сюжеты начала и конца мира. Подобное соединение в древнерусской монументальной живописи впервые встречается в росписях церкви Воскресения на Дебре в Костроме, выполненных в 1652 г. Василием Ильиным Запокровским. Судя по описанию Стайновского, изображения на сюжеты книг «Бытия» и «Исход» образовывали более пространный цикл, чем в могилевском храме, и, очевидно, могли восходить к тому же иконографическому источнику, что могилевские. В основу композиционного решения росписей на сюжеты о конце мира, очевидно, легли западноевропейские образцы. По наблюдениям А.Г. Сакович, большое влияние на Польшу, Украину оказал Апокалипсис Дюрера, Апокалипсис Лютера (1534), Борхта-Пискатора, знакомство с которыми демонстрируют и гравюры Василия Кореня [7, с. 14]. Полно иллюстрированные Апокалипсисы в украинской печати известны с 1640-х гг. (Апокалипс мастера Прокопия (Киев, 1646–1662), продолжающий традиции немецкого издания).

Не сохранившаяся до настоящего времени деревянная Свято-Духовская церковь мстиславского Тупичевского монастыря, тесно связанного с кутеинской обителью, была освящена 1 октября 1645 г. По своему архитектурному решению она была близка кутеинскому храму. В ее объемно-пространственном решении доминировало подкупольное пространство, в которое раскрывались боковые ветви крещатого в плане храма. Сохранившиеся обмеры свидетельствуют, что это было довольно монументальное сооружение, декорировка которого требовала от живописца умения работать с учетом оптических поправок [5, с. 2].

Некоторые особенности в составе и размещении росписей Свято-Духовской церкви Тупичевского монастыря сближают их с рассмотренными выше. Здесь, как и в Кутеинском храме, в алтаре располагались сюжеты страстного цикла, а в притворе – росписи на библейские сюжеты: «Рай», «Сотворение Евы», «Искушение Адама», «Изгнание из рая», «Адам и Ева после изгнания», «Убийство Авеля», «Ноев ковчег», «Потоп», «Ной с детьми после выхода из ковчега», «Встреча Иосифа с братьями». Композиционное решение отдельных росписей рассматриваемого цикла находит аналогии в графическом цикле Пискатора, а также восходящей к нему «Библии» мастера Ильи, с начальной группой гравюр которой мстиславский цикл по своему составу почти полностью соответствует.

Обращение к теме сотворения мира сталкивало художника с проблемой передачи пластики обнаженного тела, пейзажной среды. И хотя фигуры первых людей кажутся намеченными бегло и схематично с помощью линии и свето-теневой моделировки, а в изображении лиц художник не стремится к индивидуализации и прибегает к одним и тем же приемам, ему удается передать оттенки реальных человеческих чувств, благодаря чему весь цикл превращается в живой непосредственный рассказ. Так в фигурах изгоняемых из рая Адама и Евы ощущается недоумение и робкий протест.

Сравнение отдельных деталей на мстиславских росписях с гравюрами Пискатора позволяет отметить отчетливо выраженное в их изобразительном языке приспособление мировоззрению православного человека. Еще ярче это проявляется в трактовке сюжетов сотворения мира у Василия Кореня, на что обратила внимание российская исследовательница А.Г. Сакович [7, с. 17].

По архивным данным Троицкая церковь Маркова монастыря, основанного в 1642 г., освящена 31 мая 1692 г. епископом черниговским Лазарем Барановичем [4, с. 73].

Снесенная в 1920-е гг., она представляла собой крещатое в плане сооружение с центральным куполом, возвышавшимся над средокрестием, и шатрами, завершенными главками, над боковыми объемами. Церковь окружала со всех сторон открытая галерея с резными колонками.

В близкой по времени создания кореневской Библии стенописи Троицкой церкви Маркова монастыря сюжеты сотворения мира, жизни первых людей представлены фрагментарно, не образуя последовательного цикла. Однако она интересна своим циклом апокалипсических изображений, располагавшихся на гранях западного шатра храма. Центральное место занимало изображение стоящего среди семи светильников Христа с исходящим из уст мечом, которое иллюстрирует первую главу Откровения Иоанна. Постановка фигуры Спасителя, на наш взгляд, близка его изображению на одноименных гравюрах Пискатора, Прокопия. Будучи связанным архитектурными особенностями расписываемой поверхности, художник несколько сократил традиционный для иллюстрированных Апокалипсисов ряд изображений. В составе росписей, располагавшихся на восьми гранях шатра, не было изображения четырех всадников, восходящих к Лютеру-Пискатору и присутствующих в Апокалипсисе Прокопия и Кореня. В то же время включены изображения вавилонской блудницы, восседающей на звере, семи ангелов, льющих из чаш гнева, не встречающихся в циклах гравюр названных мастеров.

В художественном решении апокалипсических сюжетов ощущается свойственный западноевропейской иконографической традиции динамизм, однако трактуются они (подобно гравюрам «Библии» Василия Кореня) «не столько как мотив Страшного суда, но как торжество добра над злом, не столько как конец мира, но как торжество света» [7, с. 39]. Его воплощением являлся доминировавший образ Христа в белоснежных одеждах.

Источники и литература

1. Архив Института искусствознания, этнографии и фольклора Национальной Академии наук Республики Беларусь. Фонд М.С. Кацера, оп. 2, ед. хр. 7, 1940-е гг.
2. Валицкая А.П. Русская эстетика XVIII века. Москва, 1983.
3. Жудро В. Оршанский Богоявленский Кутейнский монастырь или древняя Белорусская лавра. Могилев на Днепре, 1912.
4. НИА Б. Ф. 2548, оп. 1, ед. хр. 54. Ведомость о церкви Свято-Троицкого витебского Маркова монастыря. 1910–1912 гг.
5. НИА Б. Ф. Фонд 2301, оп. 1, ед. хр. 537. Дело по застрахованию строений, принадлежащих мстиславскому Тупичевскому женскому монастырю. 1910–1912 гг.
6. Путевые заметки стольника П.А. Толстого о Могилевской губернии в 1697- 99 гг. // Могилевская старина. Вып. 1. Могилев, 1898.
7. Сакович А.Г. Народная гравированная книга Василия Кореня, 1692–1696. Москва, 1983.

*Михаил Лецинский,
краевед, заместитель председателя
Витебского областного совета ветеранов
Белорусского общественного объединения ветеранов
(Витебск)*

ПРОБЛЕМЫ БИБЛИОГРАФИИ И ОСВЕЩЕНИЯ В СМИ И ЛИТЕРАТУРЕ ИСТОРИИ ИЗДАНИЯ И СУДЬБЫ ГРАВИРОВАННОЙ БИБЛИИ ВАСИЛИЯ КОРЕНЯ

Василий Алексеевич Корень – уроженец местечка Дуброво, автор первой в России лицевой блоковой книги, гравированной Библии для неграмотных. Главной целью данного доклада является обоснование необходимости сосредоточения наших совместных усилий по популяризации и дальнейшему продвижению в Республике Беларусь имени, которое в ряду других неизвестных имен белорусов, знаменитых за пределами нашего Отечества, более 300 лет было погребено под нашей неосведомленностью и забвением. В итоге затянулось признание масштаба фигуры Василия Кореня, его значимости для духовного и исторического наследия белорусского народа. Недооценен он как творческая личность, великий художник, духовный народный славянский просветитель, возможно, и книгоиздатель. И возвращение его на родину проходит очень тяжело. Ситуация в чем-то напоминает ситуацию с признанием значимости наследия Франциска Скорины, когда в 1925 г., с опозданием, отмечался юбилей белорусского книгопечатания, для чего потребовалось более 400 лет. Радует, что имя Василия Кореня и его выдающееся наследие начинает уже звучать у нас, на его родине, «только» через 324 года со времени граничного года издания (1696) его гравированной Библии. Одновременно приходится констатировать факт, что мы, белорусы, и сегодня «лениво и нехотя» принимаем у себя наследие талантливого земляка.

В Российской национальной библиотеке Санкт-Петербурга хранится единственный сохранившийся экземпляр Библии, изданной белорусом Василием Коренем, из собрания графа Ф.А. Толстого (1830 г.), который кроме нашего земляка Н.В. Николаева, заведующего отделом редкой книги библиотеки, в подлиннике почти никто из белорусов не видел, а его копии до сих пор нет в нашей стране. В районной газете «Дняпроўская праўда» (№ 5 (10485) от 16.01.2019) опубликовано фото переплета данной книги (прил. 2, из. 31) и статья «Возвращение домой», в которой ставился вопрос об изготовлении для библиотек Дубровно и Витебска репринтной копии Библии Василия Кореня. Таким виделось нам возвращение на историческую родину в Год малой родины этого ценного памятника и ставился вопрос о привлечении к этой задаче сподвижников и спонсоров. При первом ознакомлении с книгой удивило нехарактерное для того времени отсутствие на ней цензурной отметки. Но данный факт не имеет отношения ко встречающейся в СМИ версии о «запрете» Библии Кореня церковью. Объясняется это тем, что к тому времени она не имела современного переплета, титульного листа и форзаца. К тому же подлинная бумажная обложка (современный форзац) и др. элементы были повреждены и в дальнейшем реставрировались с сохранением всех владельческих надписей и помет.

Благодаря усилиям группы московских искусствоведов, ученых, энтузиастов вначале был по-новому выявлен экземпляр Библии Василия Кореня, а затем имя резчика стало упоминаться и в Беларуси в перечне «известных и значимых личностей». В 1983 г. в двух томах вышла монография филолога, искусствоведа, одного из крупнейших в России специалистов в области русской народной картинки и русской гравюры, на то время старшего научного сотрудника, хранителя русской гравюры XVIII в. и русской народной картинки Государственного музея истории искусств им. А.С. Пушкина

Антонины Георгиевны Сакович «Народная гравированная книга Василия Кореня, 1692–1696».

Главный исследователь Библии Василия Кореня пишет: *«Василий Корень – один из первых русских граверов по дереву, создатель первой в России гравированной иллюстрированной Библии, отпечатал Библию в картинах, аналогичную западным «Библиям бедняков». Она включает серию раскрашенных гравюр с подписями на сюжеты из Книги Бытия и Апокалипсиса. Техника Кореня сочетает в себе влияние католических и протестантских иллюстрированных Библий (в частности, Библии Пискадора), иконописной традиции и эстетики возникающего в то время лубка, при этом глубоко самобытна по своему характеру. Темой графической серии Библии является «Сотворение мира». В основе народного идеала гармонически устроенного мира – одно из наиболее фундаментальных представлений человеческой культуры... Она создана художником – человеком из народа, для народа и несет в себе черты народной религии и народного искусства. Орнаментальный и цветовой язык Библии в целом лег в основу жанра русской лубочной книжки и языка русского светского деревянного лубка. Стиль Библии Кореня и характер ее резьбы ставят эту книгу за пределы искусства русской рукописной и печатной книги, за пределы искусства Москвы, Украины и Белоруссии, и Севера XVII столетия вообще» [2].*

Из всего тиража издания А.Г. Сакович в 25 тысяч экземпляров в БССР попали единицы. На сегодняшний день в Национальной библиотеке Беларуси числится только два «обязательных экземпляра», поступившие в том же 1983 г. На родине Василия Кореня в Витебской области до прошлого года насчитывалось только четыре экземпляра, из которых два хранятся в областной библиотеке им. В.И. Ленина и два – в библиотеке Витебского госуниверситета имени П.М. Машерова.

В Беларуси же Василию Кореню не посвящено ни одного издания, только отдельные статьи в СМИ, появившиеся

ся в последние годы и изобилующие ошибками и неточностями по причине игнорирования авторами исследований в архивах, тщательной документальной научной проработки и библиографии.

Впервые в Беларуси интерес к личности и наследию Василия Кореня возник в 1997–1998 гг. в связи с подготовкой к изданию двухтомной книги-хроники «Памяць. Дубровенскі раён», где нашему соотечественнику и 300-летию выгравированной им Библии планировалось отвести достойное место. Одним из самых ранних источников по этому вопросу являются «Материалы для истории Московского купечества» (прил. 2, из. 33, 35–36), содержащие сведения о многих уроженцах м. Дубровно и Дубровенской волости, проживавших во второй половине XVI в. в Москве, а также о жителях Мещанской слободы, в том числе о Василии Корене. На этот источник опиралась в своей монографии А.Г. Сакович, а еще ранее – давший ей подсказку член-корреспондент АН СССР С.К. Богоявленский. Районный оргкомитет по изданию книги-хроники «Памяць» прошел исследовательский путь по ориентирам и стопам А.Г. Сакович, изучил содержащиеся в монографии источники и библиографию, в результате чего выявил 84 имени наших соотечественников, оказавшихся по разным причинам в Москве (прил. 2, из. 35–36). Среди них был и Василий Корень. Кроме того были изучены архивные документы и многие другие современные и старопечатные книжные издания, не упомянутые в монографии А.Г. Сакович. По выявленным материалам из Переписных книг Мещанской слободы за 1676 и 1684 гг. и других архивных материалов, в книге-хронике «Памяць» [1, с. 96–106] были опубликованы имена всех жителей Дубровно и других населенных пунктов нынешнего Дубровенского района с указанием рода их деятельности и мест проживания их в Москве. Был также подготовлен отдельный подробный очерк о Василии Корене, который, к сожалению, оказался не только не опу-

бликованным, но и утерянным вместе с копиями документов. В итоге в книге «Памяць» были перечислены дубровенцы, служившие мясниками, лавочниками, торговцами (хлебом, овощами, пенькой), кожевниками, портными, сапожниками, печниками, гончарами, оружейниками, а для Василия Кореня, который «листы печатает», места не нашлось. Позже в республиканском организационно-методическом центре по изданию книг-хроник памяти попытались объяснить: «гэта нязначна, ды месца не хапае». Таким образом, информация о Василии Корене не была опубликована и не попала в научный оборот еще 23 года назад.

Раз за разом в интернете и печати поднимается вопрос «Откуда родом Василий Корень?». Нет повода сомневаться в его белорусских корнях, поскольку этот факт задокументирован. Некоторые исследователи не учитывают, что большинство белорусов появились в Москве в результате войны 1654–1667 гг., почти все были расселены относительно компактно и подвергались тщательному учету. Это подтверждается «Переписью «Литовских» торговых и ремесленных людей, что живут в Москве на Посаде» от 26 сентября 1658 г. [1, с. 96]: *«По указу великого государя царя и великого князя Алексея Михайловича, всея Великия и Малыя и Белья России самодержца, и по грамоте переписывано в черных сотнях и в слободах иноземцев польских и литовских людей, и хто в которой сотне и в слободе живут своими дворами и на пустых дворах и в соседех и в захребетниках и в гулящих людех, и в каком чину, и какими товары и шепетиньем торгуют. И тому роспись:...»*. Затем в Переписи идет учет «Дубровны города мещаня», которые помимо Мещанской слободы проживали также в Дмитровской сотне, Мясницкой полусотне, Новосеменовской слободе, Покровской сотне, Пушкарской слободе, Земском приказе, Посольском приказе, Разрядном приказе и др. Само название переписи подтверждает учет в ней литовцев, а не северян. Также в примечании к ней чи-

таем: «первоначальное население ея, как из представляемых сведений видно составляли исключительно выходцы из западного края (в том числе евреи)...».

Василий Корень родился в белорусском местечке Дубровно. На это указывает и А.Г. Сакович: «Оказалось, что Василий Корень был белорус, уроженец г. Дубровно...». Начальные навыки гравера мог получить в Кутеинском монастыре, находящемся недалеко от родного местечка, где уже существовала печатная традиция. Из книги Н.В. Николаева «Палата Кнігапісная» (Мн., 1993, с. 163) известно, что резьба по дереву, гравирование, выпуск бумаги Глебовичами, «графами на Дубровне» и печатание было дубровенской традицией еще до 1645 г. Это изложено и в книге «Пямяць. Дубровенскі раён» [1, с. 82]. Мысль о наличии собственной белорусской традиции иконописи и книгоиздательства в Верхнем Поднепровье подтверждает в своем докладе и Л.В. Вакар. В Россию В. Корень прибыл, будучи уже печатником или учеником печатника и числился одним из всех, кто «листы печатает». Возможно, он прибыл самостоятельно до начала войны по приглашению царского двора или духовенства с учетом его навыков.

Следует также иметь ввиду, что Корень – достаточно распространенная и сегодня белорусская фамилия. Согласно материалам комитета по труду, занятости и социальной защите Витебского облисполкома только в данной области числится 414 дел одних только получателей пенсий, граждан, носящих фамилии, в основе которых лежит слово «корень», в том числе с фамилией Корень – 62, Коренько – 26, Коренев – 11, Кореньков – 160, Кореневский – 150, Корнеев – 105. Причем пенсионеры составляют только 23 % от общего числа жителей. Распространены эти фамилии и среди жителей соседнего Горецкого, Шкловского, Мстиславского и других районов Могилевской области.

Странно, но авторы книги «Карані нашых прозвішчаў» (Мн., «Звязда», 2018) В.П. Лемтюгова и И.О. Гапоненко даже не

упоминают такой фамилии, отсылая читателей к схожим. Так, происхождение фамилии Кореневич они трактуют: *«В основе фамилии Кореневич личное имя Корень и Кореней. Согласно «Словарю...» (А.В. Суперанской) это разговорные варианты церковных имен Корень (вариант имени Корнелий)... Белорусы называют Корнем человека приземистого, коренастого, россияне – стойкого, упрямого, сурового».* Авторы книги упоминают деревни с названием Корни в Логойском и Ляховичском районах, но о Василии Корене – ни слова.

В 2010-е гг. в книжных изданиях и на интернет-сайтах стали появляться сообщения о цензурном (церковном) запрете и уничтожении тиража Библии Василия Кореня в количестве 1000 экз. Например, Большая Российская Энциклопедия (БРЭ) утверждает: *«...Продолжая традицию западных «Библий для бедных», Библия В.А. Кореня вместе с тем стала уникальным памятником народного искусства позднего русского Средневековья, одним из первых сохранившихся произведений русского деревянного лубка. Из-за наличия неканонических изображений Бога тираж Библии (около 1 тыс. экз.) почти полностью уничтожен. Единственный частично уцелевший экземпляр, состоящий из 36 листов раскрашенных ксилографий с включённым в них текстом Книги Бытия и Апокалипсиса, находится в РНБ».* В «Википедии» (свободной энциклопедии) значит: *«Техника Кореня сочетает в себе влияние католических и протестантских иллюстрированных Библий (в частности, Библии Пискатора), иконописной традиции и эстетики возникающего в то время лубка, при этом глубоко самобытна по своему характеру. Из-за наличия неканоничных изображений Бога (в иллюстрациях к Шестодневу представляющего в виде ангела) тираж Библии Кореня (около тысячи экземпляров) был изъят и почти полностью уничтожен».* «Книжный двор» (Knizhniidvor, 09.08.2019, г. Минск): *«...Это новый тип книги, новый вид Библии бедных и новый жанр в искусстве - лу-*

бок... В одной коробке две книги: репринтное воспроизведение «Библии Василия Кореня 1692–1692»... и исследование А.Г. Саковича «Народная гравированная книга Василия Кореня, 1692–1696». Автор этой статьи даже не знает, что автором монографии о Василии Корене и его Библии является женщина, Антонина Георгиевна Сакович. «Русская Семерка» (russian7.ru, «Что такое «Библия для неграмотных?»): «Впервые такое издание, *Biblia pauperum*, появилась в XIII в. в Западной Европе. В России опыт издания Библии для масс оказался неудачным. В 1695 г. русский гравёр по дереву Василий Корень вырезал на липовых досках библейские сюжеты и ярко их раскрасил. Из-за наличия неканонических изображений Господа весь тираж пошел в огонь...». О том же в статье «Зри в корень!» Александра Батыгина (издание «Союз. Беларусь-Россия – № 142» от 23.10.2003): «Официальная церковь усмотрела в «Библии для бедных» еретические мотивы, чрезмерную вольность, не каноничным посчитали изображение самого Господа Бога. Весь «тираж», около тысячи отпечатков, полицейское управление по распоряжению церкви конфисковало». Некто, скрывшийся за ником «exidna_evj» (LiveJournal.com от 31.10.2010) утверждает: «Василий Корень (около 1640 – начало XVIII в.) – один из первых русских гравёров по дереву, создатель первой в России гравированной иллюстрированной Библии. Из-за наличия неканонических изображений Бога тираж Библии Кореня (около тысячи экземпляров) был изъят и почти полностью уничтожен. Единственный частично уцелевший экземпляр книги (36 листов) находится в Российской национальной библиотеке в Санкт-Петербурге...». Ему вторит еще один анонимный «интернет-археолог» на сайте того же журнала «Русская Семерка»: «Библия отпечатана на голландской бумаге второй половины XVII в. и оказалась конфискованной полицией по распоряжению церкви, которая нашла, что изображения в ней не вполне отвечают религиозным канонам: слишком молодым был

изображен на них Господь – безбородым и с крыльями за спиной. Богоматерь сильно смахивает на портрет жены художника, не совпадали с канонами и иные изображения». Особо удивляет последнее утверждение, хоть до настоящего времени не выявлено ни портрета самого Василия Кореня, ни его жены, существование которой даже не зафиксировано в переписных списках Мещанской слободы, где записан только сам резчик и его сыновья.

Все эти «сенсационные» сведения неоднократно тиражированы десятками официальных газет и журналов, в том числе нашими республиканскими и областными, без ссылки на источник и понимания, что от этого страдает репутация памятника и имя его автора.

Мои исследования в российских государственных архивах, изучение старопечатных книжных источников и трудов российских библиографов не подтверждают версию «о запрещении Библии Кореня». Некоторые отступления в ней от церковных канонов не могли привести к ее запрету и уничтожению. Сакович А.Г. приводит более правдоподобные версии ее редкости, синхронизованные с происходившими в то время событиями (пожары в Москве и др.). Современный исследователь графической Библии Василия Кореня Плетнева А.А. отмечает некоторые расхождения языка ее немногочисленных текстов, помещенных в иллюстрациях, с церковнославянским языком конца XVII в. и приводит список языковых особенностей данной книги. Различные расхождения и отступления были присущи большинству печатных и особенно рукописных (переписанных) Библий, в том числе книгам, напечатанным Франциском Скориной. Об ошибках, допущенных при правках текстов Библий, свидетельствуют исследования Тихонравова Н.С., Сперанского М.Н. и др. Но некоторые отступления от церковных канонов, в том числе в Библии Кореня, не позволяют признать ее подвергнутой церковному запрещению.

Не упоминается Библия Василия Кореня в списках отреченных книг среди других «отступников» от канона (Тихонравов Н.С. «Памятники отреченной русской литературы»); не обнаружена она и в Каталогах Цензурного Ведомства Российского Императорского двора и других светских властей после проведения более поздних цензурных реформ начала XIX в., которые распространялись на все издания, независимо от времени их выпуска, а также в перечнях (каталогах) документов российских государственных архивов. А в изданиях XIX–XX вв. Ровинского Д.А., Собко Д.П. и других авторов, напечатавших картинки из Библии Кореня, имеются церковные разрешения на их размещение, которые подтверждаются печатями епархий, церковно-археологических отделов, штампами (экслибрисами) Московской, Санкт-Петербургской и др. епархиальных библиотек, что было предусмотрено духовной цензурой в отношении религиозных изданий (прил. 2, из. 34).

Не подтверждаются документально и версии о предполагаемом тираже Библии Кореня в количестве 1000 экземпляров и его сожжении. Соглашусь с утверждением Сакович А.Г., что после Ровинского Д.А., Строева П.М. и Стасова В.В. никто Библию Кореня не исследовал. Касались этой темы в своих исследованиях Бычков А.Ф., Викторов А.Е., Сахаров И.П., Снегирев И.М., Собко Н.П., Ундольский В.М. и другие, создавая некоторое представление о памятнике и помогая ориентироваться в его библиографии. Однако у них также встречаются неточности и ошибки, отмеченные Сакович А.Г. (по годам создания, прочтению имен).

В советское время, еще до выхода в свет монографии Сакович А.Г., определенные аспекты творческого наследия Василия Кореня исследовали Балдина О.Д. («Русские народные картинки», М., «Молодая гвардия», 1972), Богоявленский С.К. («Научное наследие о Москве XVII века», М., «Наука», 1980) и некоторые другие авторы.

Об оценке Библии Кореня его современниками неизвестно из-за не выявленных пока документов того времени. Всех желающих профессионально исследовать Библию Кореня следует отсылать к монографии А.Г. Сакович и указанной в ней библиографии, а также доступным на сегодняшний день каталогам электронных библиотек.

Совершенно недостаточен для такого имени объем библиографии в библиотеках нашей страны всех уровней. Имя В. Кореня и его Библия не упоминаются ни в одном библиографическом справочнике или указателе изданий, не говоря о словарях, перечнях (списках) редких книг и изданий. Практически повсеместно отсутствуют качественно разработанные тематические алфавитные, именные каталоги и указатели, доступные путеводители к ним, в том числе международные, с информацией по этой теме. Если в Российской государственной библиотеке (г. Москва) по Василию Кореню и его Библии количество прямых библиографических источников исчисляется сотнями, а косвенных, со ссылкой на всех авторов, освещавших когда-либо эту тему, насчитывается более трех тысяч, то у нас по стране только десятками экземпляров.

Ниже привожу список источников и литературы, посвященных теме моего доклада.

«Выше было лишь небо!» // Московский журнал. 2012. № 1.

Адарюков В.Я. Добавления и исправления к «Подробному словарю русских гравированных портретов Д.А. Ровинского. Спб. 1889 г.» // «Старые годы», Санкт-Петербург, 1911.

Балдина О.Д. Русские народные картинки. Москва, 1972.

Березин Н.И. Русские книжные редкости. Москва, 1902 г.

Библия Василия Кореня 1692–1696. Отдел редкой книги Российской национальной библиотеки (Санкт-Петербург), V. 4.2, инв. № 1593.

Богоявленский С.К. Научное наследие о Москве XVII века. Москва, 1980.

Бурцев А.Е. Русские книжные редкости: Библиографический список редких книг. Санкт-Петербург, 1895.

Бычков А.Ф. Описание славянских и русских рукописных сборников императорской Публичной библиотеки. Вып. 1. Санкт-Петербург, 1882.

Викторов А.Е. Каталог славяно-русских рукописей: приобретенных Московским публичным и Румянцевским музеями, в 1868 г., после Д.В. Пискарева. Изд. Москва, 1871.

Викторов А.Е. Описание записных книг и бумаг старинных дворцовых приказов 1584–1725 гг. Вып.1. Москва, 1877; Вып. 2. Москва, 1883.

Второе прибавление к Описанию славяно-российских рукописей, хранящихся в библиотеке тайного советника, сенатора графа Федора Андреевича Толстого. Москва, 1827.

Геннади Г.Н. Русские книжные редкости: библиографический список русских редких книг. Санкт-Петербург, 1872.

Головацкий Я.Ф. Дополнение к Очерку славяно-русской библиографии В.М. Ундольского, содержащее книги и статьи, пропущенные в первом выпуске хронологического указателя славяно-русских книг церковной печати с 1491 по 1864 г., в особенности же перечень галицко-русских изданий церковной печати // Сборник Отделения русского языка и словесности Академии наук; Санкт-Петербург, 1874. Т. 11, № 5.

Забелин И.Е. Домашний быт русского народа в XVI и XVII столетиях. В 2-х томах. Москва, 1895–1901.

Кучеровская В.В. Искусство рисованного лубка в русской культуре XVIII – начала XX веков. Санкт-Петербург, 2005.

Лемтюгов В.П., Гапоненко И.О. Корни наших фамилий = Карані наших прозвішчаў. Мінск, 2018.

Малороссийские переписные книги 1666 г., с послесловием Ал. Лазаревского. Киев, 1900.

Материалы для истории Московского купечества. Т. I. Приложение 2. Переписные книги Мещанской слободы 1676 г., 1684 г. Москва, 1886.

Миронова Т.Л. Хронология старославянских и древнерусских рукописных книг X–XI вв. Москва, 2001.

Николаев Н.В., Луковская М.А. Работа РНБ по созданию Сводного каталога дореволюционных газет России, 1703–1917 // Ретроспективная национальная библиография Российской федерации. Современное состояние, проблемы и перспективы развития. Сборник статей и материалов. Санкт-Петербург, 1999.

Николаев Н.В., Медведева Е.М. Личные собрания кириллических старопечатных древностей в Отделе редких книг Российской национальной библиотеки // Библиофильство и личные собрания. Москва, 2011.

Нікалаеў М. «Віцебск зьяўляецца бацькаўшчынай ня толькі выдатных маляроў...». Шэдэўр кніжнага мастацтва – выданне «Віцебскія мастакі граверы» 1928 г. // Arche-пачатак. 2014. № 3.

Нікалаеў М.В. Палата Кнігапісная: рукапісная кніга на Беларусі ў X–XVIII стагоддзях. Мн., 1993.

Обстоятельное описание славяно-российских рукописей, хранящихся в Москве в библиотеке тайного советника, сенатора, двора его императорскаго величества действительнаго камергера и кавалера графа Федора Андреевича Толстова. С палеографическими таблицами почерков с XI по XVIII век. Москва, 1825.

Обстоятельное описание старопечатных книг славянских и российских, хранящихся в библиотеке графа Ф.А. Толстого. Отделение VII. Книги церковной печати. № 188. Москва, 1829.

Памяць: Дубровенскі раён: гісторыка-дакументальныя хронікі гарадоў і раёнаў Беларусі. Кн. 1. Мінск, 1997.

Плетнева А.А. Лубочная Библия: язык и текст. Москва, 2013.

Ровинский Д.А. Подробный словарь русских граверов XVI–XIX вв. Санкт-Петербург, 1895.

Ровинский Д.А. Подробный словарь русских граверов, XVII–XIX вв. Т.1 Санкт-Петербург, 1895.

Ровинский Д.А. Подробный словарь русских граверов, XVII–XIX вв. Т.2 Санкт-Петербург, 1895.

Ровинский Д.А. Подробный словарь русских гравированных портретов. Т. 1-4, Санкт-Петербург, 1886–1889.

Ровинский Д.А. Русские граверы и их произведения с 1564 года до основания Академии художеств. Москва, 1870.

Ровинский Д.А. Русские народные картинки. Кн. 1-5. Санкт-Петербург, 1881.

Ровинский Д.А. Русские народные картинки. Санкт-Петербург, 1900–1901.

Ровинский Д.А. Словарь русских гравированных портретов. Санкт-Петербург, 1872.

Родосский А. Описание старопечатных и церковно-славянских книг, хранящихся в библиотеке С.-Петербургской академии. Вып. I. № 184. Санкт-Петербург, 1891.

Русские народные картинки: в 2 т. / Собрал и описал Д.А. Ровинский. Санкт-Петербург, 2002.

Сакович А.Г. Народная гравированная книга Василия Кореня. 1692–1696. Москва, 1983.

Сахаров И.П. Рецензия на книгу «Описание старопечатных книг славянских, служащее дополнением к описанию библиотеки гр. Ф.А. Толстого и купца И.Н. Царского». Издал П. Строев. Литературная Газета, 1842, № 22–23.

Снегирев И.М. Лубочные картинки русского народа в московском мире. Москва, 1861.

Снегирев И.М. О простонародных изображениях // Труды общества любителей российской словесности. 1824. 4.IV, кн.10.

Снегирев И.М. Русская народная галерея или лубочные картинки // Отечественные записки. 1822. Т.XII. № 30.

Сопиков В.С. Опыт Российской библиографии. Ч. I Санкт-Петербург, 1904.

Сперанский М.Н. Из истории отреченных книг. Аристотелевы врата, или ТайнаТайных. Москва, 2012.

Стасов В.В. Разбор сочинения Д. Ровинского: Обзорение русского гравирования на металле и на дереве до 1725 года. Санкт-Петербург, 1894.

Строев С. Описание памятников славяно-русской литературы: хранящихся в публичных библиотеках Германии и Франции. Москва, 1841.

Тихонравов Н.С. Памятники отреченной русской литературы. Т. 1–2. Москва, 1863.

Ундольский В. Хронологический указатель славяно-русских книг церковной печати с 1491 по 1864-й г. Вып. 1. Очерк славяно-русской библиографии В.М.Ундольского с дополнениями А.Ф.Бычкова и А.Викторова. М., 1871. 388 с. Опись А, № 2170.

Хронологическая роспись славянских книг, напечатанных кирилловскими буквами. 1491–1730 / составил Каратаев И.П. Санкт-Петербург, 1861.

Хронологический указатель славяно-русских книг церковной печати с 1491-го по 1864-й г. Вып.1 / Очерк славяно-русской библиографии В.М. Ундольского с дополнениями А.Ф. Бычкова и А. Викторова. Москва, 1871.

Электронный ресурс: <http://www.ruslang.ru/doc/lingistoch/2012–2013/11-pletneva.pdf>. Плетнева А.А. Сотворение мира в версии Библии Кореня: вопросы языка и текста.

Электронный ресурс: https://www.penzainform.ru/press/ourpenza/2019/07/04/penzyak_stal_pochetnim_belorusom.html. Волков А. Пензяк стал почетным белорусом! // Наша Пенза, № 27, 3 июля 2019 г.

В прошлом году в Дубровно и Витебске состоялись две выставки работ одного из участников нашего круглого стола, известного московского академика Российской академии народного искусства В.П. Пензина под названием «Библии для народа (к 325-летию гравированной Библии

Василия Кореня)». 21 ноября 2019 г. в рамках отдельной секции V-ой Международной научно-практической конференции «Витебский край» впервые в нашей стране состоялось научное обсуждение темы наследия Василия Кореня. Публикация докладов отдельным изданием позволит вовлечь их в научный оборот, поспособствует дальнейшему продвижению информации о памятнике, в том числе среди широкого круга читателей.

26 октября 2019 г. в Витебском государственном университете им. П.М. Машерова с просветительской, воспитательной и духовно-нравственной целями состоялся первый открытый областной шахматный темпо-турнир, посвященный Василию Кореню, с участием более 100 спортсменов (прил. 2, из. 32). С отчетами и информацией о нем можно ознакомиться на сайте Белорусской шахматной федерации и в СМИ.

Это дает основания считать, что культурное и духовное наследие нашего выдающегося но малоизвестного соотечественника было введено в белорусскую культурную и научную среду, а имя Василия Кореня возвращено на свою родину. Однако время (история) требует продолжения исследований, нового осмысления и прочтения его культурного наследия и заложенных в его графическом философском искусстве идей, отражающих и донныне развивающих вековые культурные народные традиции и духовные ценности славянских народов. Необходимо дальнейшее активное продвижение и популяризация имени и творческого наследия Василия Кореня в Республике Беларусь, с целью чего было бы правильным в дальнейшем объединить усилия ученых, искусствоведов, музейных работников, литераторов, краеведов, журналистов, общественности и всех почитателей народного искусства. Что касается конкретных шагов, считаю необходимым оцифровать Библию, выполнить ее полную копию с оригинала для Национальной библиотеки Беларуси, Витебской областной и Дубровенской районной библи-

отек. Важно поставить памятник в г. Дубровно, на родине Василия Кореня, продолжить организацию временных экспозиций работ В.П. Пензина в музеях Беларуси, а также международных научных конференций, лекториев, чтений, викторин, музейных конкурсов, олимпиад, пленеров и т.п., находить другие формы продвижения информации о Василии Корене и его Библии, продолжать ее вовлечение в научный оборот. Имя В. Кореня достойно увековечения в названии учреждений, улиц, почтовой продукции. Начать можно с выставления рекламного щита или плаката.

Малословесная графическая Библия Кореня, памятник бытового православия, и сегодня «говорит» с нами силой запечатленных в ней образов и смыслов – жизни, бытия, зримых уроков, незримых наказов, предостережений, завещания нам. Будем же помнить эти уроки, ценить, уважать предостережения, осуществлять наказания и следовать его завещанию!

Литература

1. Памяць: Дубровенскі раён: гісторыка-дакументальныя хронікі гарадоў і раёнаў Беларусі. Кн. 1. Мінск, 1997.

2. Сакович А.Г. Народная гравированная книга Василия Кореня, 1692–1696. Москва, 1983.

Дадатак 1

Установа “Дзяржаўны музей гісторыі беларускай літаратуры”

Разгорнутая тэматычная структура
часовай літаратурна-мастацкай экспазіцыі
“Біблія для народа 1692–1696 гг. Васіля Кораня”

Час экспанавання: з 17.01.2020 па 29.02.2020
Месца экспанавання: лекцыйная зала

Аўтар:
старшы навуковы супрацоўнік
навукова-экспазіцыйнага аддзела
Кажамяка С.У.

УЗГОДНЕНА:
Працякол пасяджэння
Навукова-метадычнага савета
ад 04.01.2020 № 1

Мінск 2020

Літаратурна-мастацкая экспазіцыя «Біблія для народа 1692–1696 гг. Васіля Кораня» ствараецца ў адпаведнасці з Планам работы ўстановы на 2020 г., а таксама ў межах праекта «Вяртаем забытыя імёны», што быў распачаты ў мінулым 2019 г. На ёй будуць прадстаўлены рэканструяваныя лісты першай гравіраванай Бібліі для народа ў малюнках, створанай нашым земляком – беларускім майстрам-разьбярком па дрэве з Дуброўна Васілём Коранем. Экспанаты для выстаўкі прадастаўлены музею кіраўніком Акадэміі народнага мастацтва, мастаком-графікам Віктарам Пензіным.

У гісторыю мастацтва Біблію Кораня першапачаткова ўвёў Дзмітрый Равінскі (гісторык мастацтва і калекцыянер, даследчык гравюры і лубка) у канцы XIX ст. У сучасны навуковы ўжытак мастацкі твор Васіля Кораня ўвяла Антаніна Саковіч яшчэ ў 1980-я гг. У сваёй манаграфіі «Народная гравіраваная кніга Васіля Кораня, 1692–1696» яна апублікавала першыя біяграфічныя дадзеныя пра Васіля Кораня і яго сына Аляксея, прааналізавала мастацкія вартасці гравюр, уплыў на іх заходнееўрапейскай школы графікі, рускай іканапіснай традыцыі. Справу А.Саковіч працягнуў заснавальнік расійскага лубка Віктар Пензін, што на працягу дзесяці гадоў разам з іншымі майстрамі аднаўляў усе 36 лістоў з Народнай Бібліі Кораня.

Актуальнасць будучай экспазіцыі. Пачаткам з’яўлення беларускага друкаванага слова заслужана лічацца выданні кніг Бібліі Францыска Скарыны (1517–1523). Яго Біблія – першая друкаваная ўсходнеславянская кніга. З усіх славянскіх народаў толькі чэхі мелі раней за беларусаў надрукаваную на сваёй мове Біблію. Біблія Скарыны з’явілася раней за Біблію Марціна Лютара. Справу Скарыны на беларускіх землях працягвалі Сымон Будны, Васіль Цяпінскі, у тагачаснай Украіне і Расіі – Іван Фёдараў і Пятро Мсціславец, таксама беларусы. Значна ўзбагацілі культуру Расіі ў XVII ст. беларускія рамеснікі, што пакідалі

сваю радзіму – Віцебшчыну, Полаччыну, Магілёўшчыну і некаторыя іншыя землі Вялікага княства Літоўскага пасля вайны 1654–1667 гг. паміж Расіяй і Рэччу Паспалітай. Пераехалі ў Маскву жыхары Аршанскага Куцейнскага манастыра, што везлі з сабой бібліятэкі і друкарскія станкі. Сімвалічнай у гэтым транскультурным працэсе бачыцца фігура Сімяона Полацкага (1629–1680), які пакінуў радзіму ў 1664 г. У Маскве ён сустрэў цёплы прыём пры царскім двары, атрымаў магчымасць займацца педагогічнай і асветніцкай дзейнасцю. Сімяон Полацкі прынёс у Расію заходнюю філасофію і эстэтыку, высокую кніжную паэзію і мастацтва школьнай драматургіі. Упісаў сваё імя ў кніжна-мастацкую гісторыю Расіі беларус-разьбяр Васіль Корань. Ён аўтар першай блокавай асабовай кнігі Бібліі ў Расіі. Даследчыкамі рускай культуры XVII–XVIII стст. ужо даўно адзначаны ўплыў твораў разьбяра з Дуброўна на развіццё расійскага лубка. Праз тое, што блокавая Біблія 1692–1696 гг. была ў хуткім часе забаронена, таму што да беларускай аўдыторыі яна магла і не трапіць. Знаёмства з гравюрамі да кніг Бібліі «Быццё» і «Апакаліпсіс», вырабленымі Васілём Коранем, на нашу думку, павінна выклікаць цікавасць не толькі ў мастацтвазнаўцаў, літаратуразнаўцаў, але і ўва ўсіх, хто мае цікавасць да гісторыі бытавання Бібліі, яе прызначэння, як да Тэксту, культурнай і гістарычнай парадыгмы, з якой бярэ пачатак заходняя цывілізацыя.

Мэта экспазіцыі: папулярызацыя спадчыны беларуса Васіля Кораня шырокаму колу наведвальнікаў праз прэзентацыю адноўленых гравюр паводле адзінага выдання «Бібліі для народа», што захоўваецца ў Расійскай нацыянальнай бібліятэцы ў Санкт-Пецярбургу і прэзентацыю старадрукаваных і рэдкіх выданняў кніг Бібліі з фондаў Дзяржаўнага музея гісторыі беларускай літаратуры; наладжванне кантактаў для будучага супрацоўніцтва ў экспазіцыйнай, навуковай і, магчыма, выдавецкай дзейнасці.

Задачы: папулярызаваць спадчыну беларуса, ураджэнца Віцебшчыны В. Кораня праз дэманстрацыю яго біблейскіх гравюр, узноўленых майстрамі з Расіі на чале з В.Пензіным; паказаць уплыў В. Кораня на развіццё рускага лубка к. XVII–XVIII стст. праз дэманстрацыю рэканструяваных гравюр невядомых майстроў на біблейскія сюжэты, сюжэты рускіх народных былін; пашырыць доступ наведвальнікаў да фондавых калекцый ДМГБЛ; правесці мерапрыемства па адкрыцці выставы і круглы стол з дакладамі па адзначанай тэме.

Характарыстыка выставачнай залы: лекцыйная зала.

Экспазіцыйнае абсталяванне: напольныя вертыкальныя шэрыя вітрыны, рамы са шклом, інфакіёск.

Метадалогія паказу: ілюстрацыйны метада.

Экспазіцыя будзе суправаджацца этыкетажам на рускай мове, вядучы тэкст на рускай і беларускай мовах.

Мэтавая аўдыторыя: усе катэгорыі наведвальнікаў.

Мультымедычныя сродкі: Віртуальная кніга «Біблія В.Кораня»; відэаінтэрв'ю Саковіч Антаніны Георгіеўны (Масква, 7 снежня 2019 г.), аўтар – навуковы супрацоўнік лабараторыі дыяспар гістарычнага факультэта МДУ імя М.В. Ламаносава Аляксандр Вадзімавіч Казапалянскі.

Змест часовай экспазіцыі будзе раскрывацца праз наступныя тэмы:

Біблія для народа 1692–1696 гг. Васіля Кораня.

Пачынацца экспазіцыя будзе злева ад уваходу ў лекцыйную залу (пачатак экспазіцыі можа не супадаць з пачаткам экскурсіі). На сценах, у два рады будуць змешчаны гравюры згодна з разгортваннем сюжэта кніг Бібліі ад 1 да 36 ліста. Масацкае рашэнне тэмы – выпісанія на стараславянскай мове падзагалоўкі да падтэм – «Кніга «Быццё» і «Апакаліпсіс». Этыкетаж на рускай мове, з кароткай інфармацыяй да кожнага ліста, прадастаўлены Акадэміяй народнага мастацтва.

1.1. Графіка да кнігі «Быццё». Экспазіцыйныя матэрыялы: 20 графічных лістоў у рамах (ЧЗ 30918–ЧЗ 30937). Змест першай кнігі з Пяцікніжжа Майсея: стварэнне свету і ўсяго жывога на працягу 7 дзён, у якія з’явіўся першы чалавек Адам, пасля Ева; выгнанне першых людзей з Эдэму; дзеці Адама і Евы – Каін і Абель; Каін забіў роднага брата; Бог даў Адаму і Еве новага сына, добрага і паслухмянага Сіфа; дзеці Сіфа былі добрымі і богабаязнымі, а дзеці Каіна – наадварот, былі злымі і зайздроснымі.

Усе лісты кнігі Быцця маюць парадкавыя нумары, за выключэннем 1 і 2. Біблія Кораня пранумаравана славянскімі літарамі, як гэта было прынята на Русі да рэформ Пятра I, а не арабскімі лічбамі (на лісце 3 літара г (глаголі), д – дабро (адпавядае арабскай лічбе 4), е – есмь (5), s – зело (6), з – зямля (7), и – ижэ (8), д – дабро (9), і – іжэн (10), ai – аз–іжэн (11) і г. д.

У экскурсе можна вылучыць наступныя гравюры – Ліст 1. Першы дзень стварэння свету. Вобраз Творцы (Усявышняга) паказвае тут прынцопавае значэнне яго для той эпохі. Усявышні па Кораню паўстае ў вобразе Анёла, які з’яўляецца крыніцай свету. Індывідуальны сэнс гэтага ліста, на думку даследчыкаў, укладваецца ў евангельскую формулу: «На пачатку было Слова, і Слова было ў Бога, і Слова было Бог». Гэта ўсемагутнае божае Слова, што стварыла гармонію з хаоса – Свет. У Кораня: «У першы дзень стварыў Бог свет і быў свет і бачыў Бог як гэта добра і назваў ён дзень светам, а ноч цемраю». На лісце 10, 14 памета пра тое, што рэзаў гэтыя дошкі В. Корань і час 18 лістапада 1696 г. Увогуле 10 ліст прысвечаны Грэхпадзенню. Гэта цэнтральны (вырашальны) сюжэт кнігі Быцця. Папярэдні 9 ліст таксама датаваны – 14 лістапада 1696 г. Астатнія лісты без дат. Лічыцца, што рэзаны яны не па сюжэтным руху.

Навуковую цікавасць даследчыкаў выклікае ліст 16. На малюнку намаляваны Адам з вянком на галаве. Хоць у тэксце

пра вянок не згадваецца, гэта дэталі заслугоўвае ўвагі. Паводле апакрыфічнага апавядання («Слова пра Адама»), калі Адам захварэў, ён адправіў свайго сына Сіфа ў рай, каб атрымаць ялей літасці і вылечыцца. Замест ялею літасці анёл даў Сіфу галінку ад райскага дрэва, з якой потым быў зроблены вянок. Гэты вянок быў на галаве Адама ў дзень яго смерці, у ім яго і пахавалі. Затым з гэтага вянка вырасла вялікае дрэва, з якога пасля быў зроблены крыж. У дадзеным выпадку ўплыў апокрыфаў на стварэнне лубка відавочны. Зразумела, што пасля таго, як цензары сталі звяртаць увагу на такія тэксты лубачных выданняў, падобныя сюжэты сталі знікаць, а творы забараняцца.

1.2. Графіка да кнігі «Апакаліпсіс». Экспазіцыйныя матэрыялы: 16 графічных лістоў у рамках (ЧЗ 30938–ЧЗ 30953). Паводле А. Саковіч: «Пра поўнасць дайшоўшага да нас адзінага асобніка Апакаліпсісу Кораня меркаваць цяжка і, мабыць, немагчыма з-за адсутнасці ці блытаніны ў нумарацыі яго лістоў і, магчыма, страце некаторых з іх. Аднак яго цэласнасць і завершанасць бяспрэчныя, а задума, злучаная спачатку толькі з апакаліптычнымі прадчуваннямі сучаснікаў Кораня, якія чакалі на мяжы стагоддзяў канца свету, да 1696 г. апакаліптычнага года перарос гэтыя настроі і быў прымеркаваны да азоўскага паходу Пятра I, у якім узяцце Азова прыпадабнялася падзенню Вавілона». Пра гэта прама сказана ў франтыспісе да «Кіева-Пячэрскага патэрыка» 1702 г. працы Л. Тарасевіча: «Падзе, падзе град Вялікі Вавілон-Азоў». У апошнім лісце Апакаліпсісу Кораня мы бачым Хрыста ў мамахавай шапцы рускіх цароў, якая нагадвае шапку цара Фёдара Аляксеевіча. У суправаджэнні рускага барадатага войска Ён апалчаецца на безбародых конных ваяроў ва ўсходніх даспехах. Думаецца, што гэты ліст, які так услаўляе рускага праваслаўнага цара, быў задуманы Коранем менавіта як завяршальны для яго Апакаліпсісу, дзе адкінуты непатрэбныя яму 21-я і 22-я часткі «Адкрыцця», прысвечаныя часу пасля Страшнага суда: новай зямлі, новаму небу і Нябеснаму

Іерусаліму. Так вечнай кнізе (Адкрыццю Іана Багаслова) Корань надаў сучаснае сваёй эпосе гучанне.

Мяркуючы па датах на лістах Апакаліпсісу, Корань рэзаў яго працяглы час, і не заўсёды па ходу апавядання, а ўразбіўку. Пра гэта кажа не зведзенасць канцоў з канцамі ў нумарацыі яго лістоў, няправільнасць у паслядоўнасці тэкстаў пад малюнкамі, а часам і падзей у саміх малюнках, а таксама розніца шрыфтоў і разнабой у напісанні аднаго і таго ж слова ў розных лістах (напрыклад, словы «Апакаліпсіс»), а іншы раз нават у адным і тым жа лісце. Зрэшты, апошняе можа быць і памылкай узору, з якога рэзаўся тэкст Апакаліпсісу Кораня, тым больш што гэта сустракаецца ў самім малюнку (л. 12). Хутчэй за ўсё, памылкі паўсталі праз тое, што Васіль Корань спяшаўся скончыць Апакаліпсіс ў 1696 г. разам з Кнігай Быцця. Гэта, на думку А. Саковіч, лішні раз пацвярджае сувязь Бібліі Кораня з планамі Пятра I па асваенні Азоўскага краю.

Асобнае месца ў экспазіцыі будзе адведзена макету помніка Васілю Кораню, што будзе змешчаны ў гэтай ці іншай частцы экспазіцыі ў адкрытым выглядзе – на высокім кубе.

Корань Васіль (каля 1640, мяст. Дуброўна Аршанскага пав.-пач. XVIII ст.), мастак-гравёр. У маладым узросце ў час вайны Расіі з Рэччу Паспалітай 1654–1667 вывезены ў Расію. У Маскве стаў разьбярор-гравёрам. У 1692–1696 гг. надрукаваў Біблію ў малюнках, аналагічную заходнееўрапейскім «Бібліям для бедных». Яна ўключае серыю размаляваных гравюр з подпісамі да кнігі «Быццё» і «Апакаліпсіс». Аснову кампазіцыі Корань узяў з Бібліі Піскатара і іншых заходнееўрапейскіх выданняў, але па выкананні гэта самабытныя творы, у якіх адбіліся традыцыі рускага іканапісу і народнага лубка. Кніга стала першай з лубачных гісторый пра стварэнне свету, якія набылі папулярнасць у Расіі ў канцы XVIII–XIX стст. Як мяркуюць, аўтарам малюнкаў для гравюр мог быць Гурыі Нікіцін (рускі мастак, майстар фрэскі і іканапісу другой паловы XVII ст., старшыня арцелі кастрамскіх іканапісцаў). Царк-

ва ўбачыла ў творы Кораня ерэтычныя матывы, і тыраж Бібліі быў канфіскаваны (паводле іншай версіі, тыраж быў адпраўлены пад Азоў пасля яго захопу расійскімі войскамі). Адзіны ацалелы экзэмпляр кнігі (захаваліся 36 аркушаў, з якіх 20 ілюструюць Быццё, 16 – Апакаліпсіс) зберагаецца ў Расійскай нацыянальнай бібліятэцы ў Санкт-Пецярбургу. Факсімільнае выданне Бібліі Кораня ажыццёўлена ў 1983 г.

Магчымыя тэзісы для экскурса па тэме:

беларускі след у культуры і архітэктуры Масквы ў XVII ст.; хто такі В.Корань, што мы пра яго ведаем;

з’яўленне гравіраванай Бібліі Кораня – патрэба часу (гістарычныя перадумовы – вызваленне Азова ад туркаў, неабходнасць у распаўсюджванні праваслаўя на раней захопленай тэрыторыі); прыклады іншых Біблій у малюнках – гравіраванае выданне – Біблія і малюнкi з Пячэрскага пацерыка манаха Іліі (1646–1661); Біблія і Апакаліпсіс іерэя Пракопія (1646–1662) – Украіна.

2. Уплыў В.Кораня на развіццё жанра лубковага ілюстравання біблейных і народных сюжэтаў.

У гісторыі развіцця расійскага лубка Васілю Кораню, ці яго вучням прыпісваецца аўтарства асобных ананімных гравюр, копіі якіх будуць прадстаўлены на экспазіцыі. Вядомы перагравіроўкі Бібліі В. Кораня (за выключэннем Апакаліпсіса ды са зменамі ў іканаграфіі Творцы), што ствараліся аж да канца XIX ст. Яго гравюры аказалі ўплыў на маскоўскі і мсцёрскі лубок, народную ікону ды роспіс цвінтароў рускіх цэркваў.

«Бібліяй для бедных» актыўна карысталіся прапаведнікі бедных ордэнаў, што вандравалі па гарадах і вёсках з асветніцкай місіяй.

Трэба ўлічваць адрозненне заходняй і ўсходняй (у дадзеным выпадку, рускай) традыцый успрымання і адносін да свяшчэннага тэксту пры ілюстраванні. На захадзе любая ілюстрацыя была ўсяго толькі заменай слова і не ва-

лодала сакральнасцю абраза. Таму там не было забаронаў на сюжэты з Біблейскай гісторыі, у адрозненне ад усходняй традыцыі, дзе абразы ствараліся не на любы сюжэт, а толькі на той, які нёс у сабе таямніча-містычную сакральнасць Царства Нябеснага.

Што такое лубок? Лубок (лубачны малюнак, лубачны ліст, пацешны ліст, праставік) – разнавіднасць графікі, малюнка з подпісам, якая адрозніваецца прастатой і даступнасцю выяў. Першапачаткова від народнай творчасці. Выконваўся ў тэхніцы ксілаграфіі, гравюры на медзі, літаграфіі і дапаўняўся размалёўкай ад рукі. У Кітаі ксілаграфія вядома з VIII ст., у Еўропе – з XIV ст.

Для лубка характэрны прастата тэхнікі, лаканізм выяўленчых сродкаў (грубаватыя рысы, яркая размалёўка). Часта ў лубку ўтрымоўваецца разгорнутае апавяданне с тлумачальнымі надпісамі і дадатковымі да асноўнага, малюнкамі, якія тлумачаць і дапаўняюць яго. Менавіта па гэтаму лубок лічаць правобразам першых СМІ.

Галоўная ідэя той эпохі – зрабіць інфармацыю даступнай не толькі для эліты, але і для ўсіх слаёў насельніцтва. У гэтым сэнсе гравюры маглі данесці змест Бібліі ў больш спрощаным (скарочаным) варыянце, а праз візуальнае уасабленне яны лепш запаміналіся. У Расіі гравіраванне па дрэве пачалося толькі ў 1564 г. У Беларусі, як вядома, з выданняў Ф. Скарыны.

Увогуле, вядомы тры віды лубка: царкоўнаславянскія лубкі, рускія дыдактычныя лубкі і біблейскія лубкі, якія маюць літаратурныя крыніцы. Больш выразна ў лубачных тэкстах прасочваецца ўплыў еўрапейскай культуры Новага часу. Сем дзён тварэння, грэхападзенне, выгнанне з рая, забойства Каінам Авеля ставяцца да ліку сюжэтаў, якія еўрапейская культура інтэрпрэтавала незлічоную колькасць разоў.

Некаторыя неаўтарызаваныя гравюры канца XVII – пач. XVIII стст. прыпісваюць альбо В. Кораню, альбо яго вучням. З тых гравюр, што былі прадастаўлены Акадэміяй народнага мастацтва, можна вылучыць наступныя: гравюры: царкоўнаславянскія лубкі – 4 гравюры паводле Прытчы пра багатага і беднага Лазара (ЧЗ 30954-ЧЗ 30957 – Жыццё багатага і беднага Лазара, Смерць беднага Лазара, Смерць багатага Лазара, Пакуты ў пекле); ЧЗ 30958 – Багародзіца і Іаан Багаслоў перад укрыжаваным Хрыстом; ЧЗ 30961 – Багародзіца перад укрыжаваным Хрыстом; ЧЗ 30959 – З’яўленне Тройцы Аляксандру Свірскаму; магчыма на экспазіцыі будуць змешчаны: касмаграфічны лубок – Сонца з задзякамі і порамі года (ЧЗ 30975, лічыцца шэдэўрам рускага народнага малюнка; гісторыя паходжання: простых людзей заўсёды цікавіла ўсё, што было звязана з жыццём цароў і вяльмож, таму невядомым майстрам на чатырох дошках была выраблена выява з насценнага роспісу з палаца ў Каломенскім); на сюжэты заходніх рыцарскіх раманаў – Каралеўна Дружынеўна (ЧЗ 30968), Слаўны рыцар Бава Каралевіч (ЧЗ 30969); сатырычны лубок – Мышы ката хароняць, Кот казанскі розум астраханскі (ЧЗ 30971; палітычная сатыра на Пятра I).

Тэзісы для экскурса: што такое лубок, гісторыя яго бытавання, від лубка, паходжанне назвы (3 варыянты), малюнкi, што маюць стылістычнае падабенства з БК, іх сюжэт, папулярнасць.

3. Біблія – кніга кніг, крыніца самапазнання і натхнення людзей розных часоў і народаў. Тут будуць прадстаўлены старадрукаваныя выданні царкоўных кніг, муляжы кніг Бібліі, выдадзеных Ф. Скарынам, чатыры варыянты перакладаў Бібліі на беларускую мову, пераклады кніг Бібліі на мовы народаў, што жылі на тэрыторыі Беларусі, дзіцячыя Бібліі, пераказ Бібліі, зроблены У. Ліпскім. У экспазіцыі гэтыя матэрыялы будуць змешчаны ў шэрых вертыкальных вітрынах.

Спіс матэрыялаў да тэмы:

КП 005304; Старадрукаванья і рэдкія выданні; кніга; *Selectae e veteri testamento historiae*; Выбранае з ветхазаветнай гісторыі; Рэч Паспалітая; 1769 г. На лацінскай мове. 172 с.; 16,5 x 10,2 x 1,7 см;

КП 005364; Старадрукаванья і рэдкія выданні; кніга Псалтыр; На стараславянскай мове. 249 с. На асобных старонках вадзяныя знакі, на якіх даты 1786-1787 г.; 21,0 x 16,0 x 3,9 см;

КП 012983; Старадрукаванья і рэдкія выданні; кніга *Die Bibel*; Біблія Германія; 1873 г. *oder die ganze Seilige Gchrift des alten und neuen Testaments, nach der deutschen ueberfegung Dr. Martin Luther*. На нямецкай мове. 1048 с.; Вокладка скураная кардонная; 23,3 x 14,1 x 6,5 см;

КП 014230; Старадрукаванья і рэдкія выданні; кніга; Трыодь постная. Тыпаграфія Леона Мамоніча; Рэч Паспалітая; 1609 г.; 442 с. Чорна-белыя застаўкі; Вокладка кардонная скураная. 3 металічнымі засцёжкамі; 29,0 x 18,5 x 8,5 см;

КП 002065; Старадрукаванья і рэдкія выданні; кніга *Pismo swiete*; Свяшчэннае пісанне; *W Drukarni i Litografii S.Olgelbranda Synow, Krakowskie-Przedmiescie*; Расійская імперыя; 1890 г.; Ветхі і Новы Завет. Ілюстрацыі Густава Дарэ. Выданне другое. Т. 2. На польскай мове. Чорна-белыя ілюстрацыі. 419 с.; 35,0 x 26,0 см;

КП 002487 Старадрукаванья і рэдкія выданні; кніга; Священное Евангелие; Синодальная типографія; Расійская Імперыя; 1858 г. У кнізе застаўкі, вязь, 4 гравюры. 304 с.; Вокладка – плюшавы пераплёт на дошках. На вокладцы па сярэдзіне і па вуглах металічныя накладкі, справа – дзве засцёжкі; 37,0 x 24,0 см;

КП 003154 Старадрукаванья і рэдкія выданні; кніга; Полное собрание русских летописей; Въ типографіи Эдуарда Праца; Расійская Імперыя; 1853 г. Т. 6. Изданное по вы-

сочайшему повелению архео-графической комиссией. Продолжение Софийской первой летописи. 360 с.; У кардонным адрестаўрыраваным пераплёце зялёна-карычнева-сіня-ружовага колеру. Карашок акруглены скураны цёмна-зялёны, на ім залатымі літарамі назва і арнаментальныя аздабленні. Маецца ўкладка з факсіміле розных рукапісаў. Нумарацыя старонак па знешніх вуглах. Са шмуцтытуламі; 30,4 x 24,1 x 2,5

КП 007715; Старадрукаваныя і рэдкія выданні; кніга; Мінская агульная і прызначная; Рускае царства; 1697 г. Друк чорны і чырвоны. Царкоўна-рэлігійны зборнік твораў павучальнага зместу. Уключае жыцці «святых», службу, казанні, легенды, складзеныя па месяцах у адпаведнасці з днямі ўшанавання царквою памяці кожнага святога. Прызначалася для штодзённага чытання; Вокладка – дрэва абцягнутае скурай; 30,0 x 18,5 x 6,5 см;

НД 003866; Навукова-дапаможны; кніга (муляж); Скарына Францыск; Быццё;

ЧЗ 31193; кніга малафарматная; Новы Завет і Псалтырь;

ЧЗ 31194; кніга малафарматная; Коран; Текст по изданию: Коран; Душанбе, 1990 г;

ЧЗ 31195; кніга; Библия; Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета. Канонические; г. Мінск; 2005 г.;

ЧЗ 31196; кніга; Библия; Пэ Балтитко Романи чиб (Романэс). На цыганскай і рускай мовах. 1703 с.;

ЧЗ 31197; кніга; Альфуркан татарскі; Сутэр Паўль; Каран-тэфсір татараў Вялікага Княства Літоўскага. Навуковае выданне. 532 с.;

ЧЗ 31198; кніга; Библия; Сьвяты Письмо. Старога і Новаго Завету. Моваю русько-украінскаю. На ўкраінскай мове; Кіеў; 2003 г.

У глыбокай шэрай вітрыне змесцяцца друкарскія формы, з якіх выконваліся адбіткі (ЧЗ 30979/00–ЧЗ 30979/004).

Тэксты да факсімільных выданняў кніг Бібліі – «Быццё» і «Апакаліпсіс», што будуць змешчаны ў вітрыне (з кнігі *перастварэнняў Алеся Разанава «Францыск Скарына. Маём найбольшае самі»*):

Кожнаму чалавеку
належыць ведаць,
што дзеліцца Біблія
на дзве долі,
на два Запаветы,
на два Законы –
на Новы і на Стары...

Літаратура

1. Беларуская «народная Біблія» ў сучасных запісах / Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь, Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў. Мінск : БДУКіМ, 2010.
2. Белорусский след в культуре и архитектуре Москвы / авт. Текста: О.Д. Баженова (и др.). – Минск: Бел. Энциклап. Імя Петруся Броўкі, 2017. – 224 с.: іл.
3. Біблія ў кантэксце беларускай культуры: Вучэб. дапам. па адпавед. спецкурсе для студэнтаў спецыяльнасці Г02.01.00 – Беларус. мова і літ. / І.І. Трацяк.
4. Біблія як феномен культуры і літаратуры / Г.В. Сініла.
5. Біблія: Быццё. Эклезіяст: [Для малод. шк. узросту / Пераказалі : М.Клімковіч, М.Шайбак. Мн. : Юнацтва, 1995.
6. Біблія: Кн. Святога пісання Старога і Новага Запавету: Кананічныя: У беларус. пер. / Пер. В. Сёмуха. Duncanville (USA) : World Wide Printing, 2002.
7. Біблія: Кніга Быцця: (вольны пераклад) / Крапіва. Менск [Мінск] : Беларускае дзяржаўнае выдавецтва, 1928.
8. Біблія: кнігі Святога Пісання Старога і Новага Запаветаў / [навуковае рэдагаванне: Ж. Некрашэвіч-Кароткая, Д. Элвод]. Мінск : МХРБ «Біблейскае таварыства ў Рэспубліцы Беларусь», 2017.
9. Дюшартр, Пьер-Луи. Русские народные картинки и гравированные книжицы. 1629–1885. Масква, 2006.
10. Крапіва К. Біблія. Паэма. Мн., 1926.
11. Ліпскі Ул. Як Бог стварыў свет. Пераказ біблейскай гісторыі. Мінск: Беларусь, 1993.

12. Народная Библия» усходніх славян як інтэрпрэтант арніталагічнай сімволікі / Гронская О.Ю. // Хрысціянскія ценнасці в культуры сучаснай моладзежы : зборнік дакладаў ІV міжнароднай канферэнцыі студэнтаў, магістрантаў і аспірантаў (18 снежня 2015 г.) / [рэдактары-саставіцелі: С.І. Шатравскі, С.А. Юшкевіч]. - Мінск, 2016. - С. 52–56.

13. Образ и буква. Государственный художественный музей алтайского края. Рэжым доступа – <http://ghmak.ru/expo/gallery.php?id=6&page=1>.

14. Плетнева, А.А. Лубочная библия: язык и текст. - Москва: Языки славянской культуры, 2013. – 392 с.

15. Русские народные картинки / Собр. и описал Д. Ровинский. СПб. : (Тип. Имп. Акад. Наук), 1881.

16. Русские народные картинки: кн. 1–5 / Собрал и описал Д. Ровинский. СПб. : тип. Акад. наук, 1881.

17. Сакович А.Г. Народная гравированная книга Василия Кореня, 1692–1696. М. : Искусство, 1983.

18. Славянские стихи монаха Мардария Хоникова к лицевой Библии Пискаatora / М. Соколов. Москва, 1895.

